tarih VE toplum

18.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ KASIM 1992

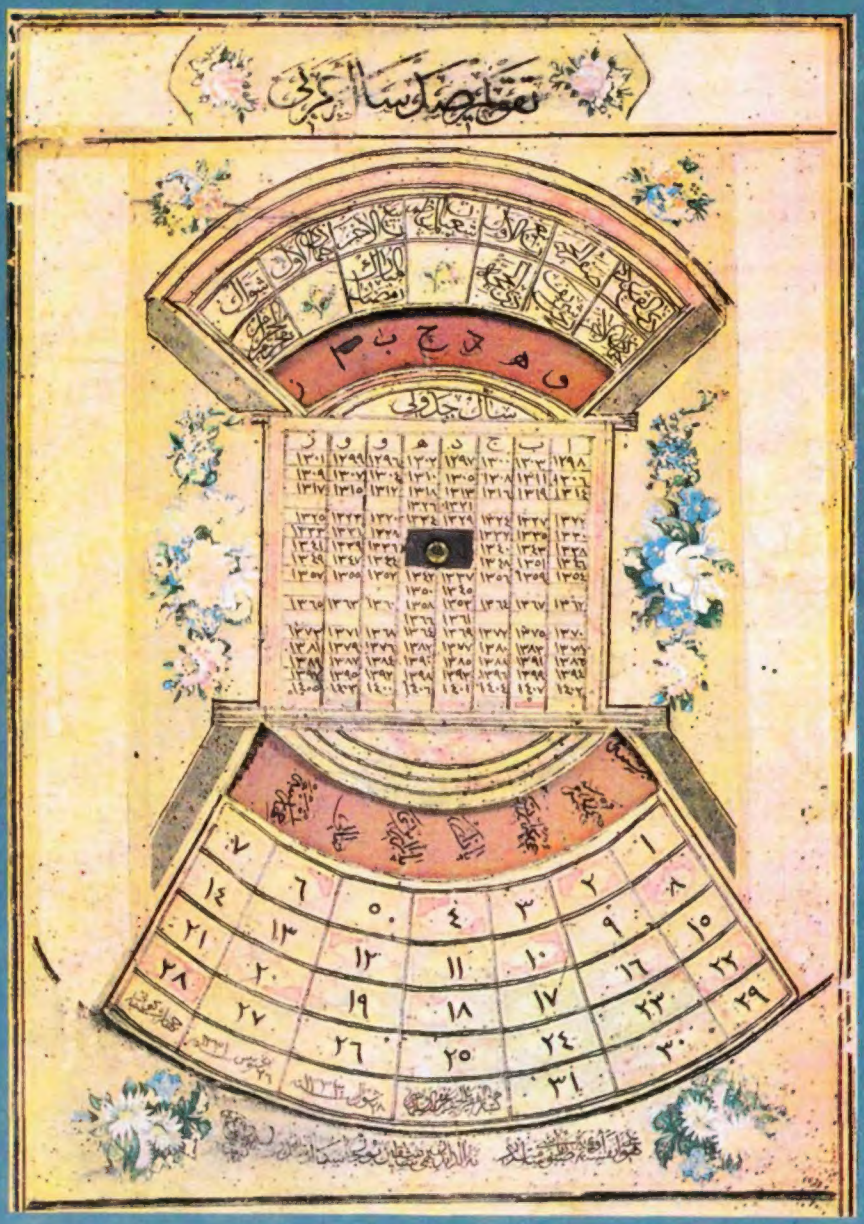

107

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Sovyet Arşivlerinden Dört Belge	*Bülent Gökay*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Rıza Tevfik'in İkinci Tutuklanışı ve Bazı Tepkiler	*Mustafa Şahin*	6
Divan Edebiyatında Şehirler-III	*Orhan Şaik Gökyay*	9
Darülfünûn Talebe Cemiyeti Önderliğinde Gerçekleştirilen Bir Öğrenci Hareketi Örneği	*Mustafa Şahin*	15
İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu	*Gülnaz Koyuncu*	22
Lise Tarih Kitapları-II	*Yücel Kabapınar*	28
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*M. Diker, N. Neftçi*	32
Selçuklu Hastanelerinde Tıp Eğitimi ile Deontoloji ve Avrupa'ya Tesirleri	*Arslan Terzioğlu*	33
Boşnaklarda Müslümanlık Üzerine İki Mektup	*Orhan Koloğlu*	44
Kurtuluşunun 70. yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu	*Kemal Arı*	48
Hazine-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye Serseri Nizamnamesi		51
Şeyh Naili'nin "Nâdir Vakası"na İlişkin Bir Mektubu	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	53
Kitabiyat		57
Cemiyet mi, Eşkıya Çetesi mi?	*Mustafa Şahin*	
Hacı Selim Ağa ve Kütüphanesi	*Subutay Hikmet Karahasanoğlu*	
Topkapı Sarayı Helvahane Bölümünde Yapılan İlâçları Anlatan Bir Kitap	*Turhan Baytop*	

Kapak: 100 Yıllık Takvim [3. Sayfaya bakınız.]

KASIM 1992 • CİLT 18 • SAYI 107

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzeiti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 215.000 TL/yıl - 105.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 18.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Sovyet Arşivlerinden Dört Belge
Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerden Talep Ettiği Yardımın Miktarı

İlk belge Moskova'daki "Dışişleri Bakanlığı Arşivi"nden. Başında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Sovyet Rusya Hükümeti'ne gönderdiği ilk resmi mektup" ibaresi bulunan bu belge, Mustafa Kemal tarafından *26 Nisan 1920* tarihinde yazılmış Rusça bir mektub. Mektub, TBMM Hükümetinin, "Bolşeviklerle birlikte, emperyalizme karşı savaşmak ve bütün ezilen halkların kurtuluş mücadelesine katkıda bulunmak amacıyla" elindeki mevcut kaynakları birleştirmeye hazır olduğunu söyleyerek başlıyor. Yardım konusu ise mektupta şu şekilde dile getiriliyor:

"Ülkemizi işgal eden emperyalist güçleri kovmak... ve ayrıca emperyalizme karşı mücadelemizi sürdürebilecek düzeyde askeri kuvvetlerimizi güçlendirmek için, Sovyet Rusya'dan bize, ilk koşul olarak, 5 milyon altın Türk lirası, yüklü miktarda silah ve mühimmat -kesin miktar karşılıklı görüşmelerle kararlaştırılabilir-, ve ayrıca bir miktar asker/teknik yardım cihazı ile gerekli sağlık malzemesi, ve ek olarak da ordumuzu besleyecek yiyecek maddesi vermesini talep ediyoruz. ....[Bütün] bunlar, ...Sovyet Rusya'nın Doğu'daki operasyonlarını [da] mümkün kılacaktır. ..."[1]

İkinci belge, Moskova'daki "Merkezî Parti Arşivi"nde bulunan *Lenin Belgeleri* arasından. *10 Mart 1921* tarihli, Lenin'e yazılmış *Narkominodel* (Dışişleri Halk Komiserliği) imzalı bir mektup. Mektup, Türk delegasyonunun, vadedilen silâhları ve altın miktarını "garanti edecek yazılı -sözlü değil- bir anlaşmanın bir an önce bağlanmasını ön koşul olarak öne sürdüğü"nü söyleyerek başlıyor, ve şöyle devam ediyor.

"Sözü edilen toplam, 150 milyon ruble altın, şüphesiz ki, Doğu insanının genel abartmacılığının bir ürünüdür. Geçtiğimiz yıl Bekir Sami 8 milyon rublede ısrar etmişti. Merkez Komitesi ise 5 milyon ruble vermeyi kabul etmişti; bu miktarın 3 milyonu halihazırda ödenmiş durumdadır. Bizce, mesele kalan 2 milyonun ödenmesinden ibarettir. Ne var ki, bu sefer, bu üzerinde anlaşılan miktar değil, yeni ortaya atılan aşırı yüksek miktar konuşuluyor. ...

"Aslında şimdiye dek oldukça az miktarda silâh yardımı yaptığımız gözönünde bulundurulursa, bu büyük miktarda niye ısrar ettikleri anlaşılır... bu para ile kendileri silâh temin etmek istiyorlar... Eğer şu sıra umdukları yardımı alamazlarsa, politikalarında önemli değişiklikler yapmaya zorlanmaları [muhtemeldir]. Bu sebeple bu nokta özel bir ilgi gerektiriyor."[2]

Üçüncü belge, yine *Lenin Belgeleri* arasında yer alan, bu defa Stalin'e hitaben yazılmış, *14 Eylül 1921* tarihli bir *Narkominodel* mektubu. Bu mektupta, daha önceki yardım meselesinden ayrı olarak, ortaya çıkan yeni bir durumla, Ankara Hükümeti'nin içine düştüğü derin mali krizle ilgili yine kredi taleplerinin tartışılması yer alıyor.

"[Türkler]... 50 milyon ruble altın değerinde bir miktar talep ediyorlar. ...[bizim de] içinde bulunduğumuz ciddi mali ve genel ekonomik problemler nedeniyle [bu öneriyi karşılamak] zor. ... Ancak Almanya'dan, Alman bankerleri ile halihazırda sürmekte olan görüşmelerimize bağlı olarak, son bir miktar kredi sağlayarak [Türk Hükümeti'ne] yardımcı olabiliriz....

"Yusuf Kemal'in açıklamasının önemli bir kısmı yine aynı finans konusu ile ilgili... Ben şahsen, bu konuya kesin bir çözüm göremiyorum. [Görünen] tek alternatif Alman bankerleri, ... ve ayrıca Türklere para basımı konusunda gereken tavsiyelerde bulunmak..."[3]

Bu konudaki son belge, yine aynı arşivde ve Stalin'e hitaben *Narkominodel* sekreteri Çiçerin tarafından *20 Eylül 1921* tarihinde yazılmış mektup. Bu mektupta, sözügeçen malî krizle ilgili olarak öne sürülen Türk talebi şu şekilde yer alıyor.

"Onlar [Türk delegasyonu] bütün görüşme boyunca, halihazırda üzerinde anlaşmaya varılan 10 milyona ek olarak, şimdi 50 milyon ruble altın değerinde yeni bir kredinin verilmesi gerektiğinden... [sözettiler]...

"Ayrıca bugün Ali Fuat Paşa bana, Ankara'nın yeni bir deklerasyonunu iletti. Bu deklerasyona göre: İngiltere, kendi hegemonyası altında büyük bir Arap imparatorluğu oluşturmanın... ve [ayrıca Balkanlarda da] Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ı kendi nüfuz alanına dahil etmenin hazırlıklarını yapıyor. Eğer Kemalist hareket yenilirse, İngiltere'nin [bu teşebbüslerinde] başarılı olacağı [ifade ediliyor]... [dolayısıyla] Kemalistleri malî krizden kurtarmak bir zorunluluk olarak ortaya atılıyor. Eğer şimdi, daha önce anlaştığımız miktara ek olarak, yeni, 20 milyon ruble altın değerinde bir kredi sağlamazsak -geri kalan 30 milyonun daha sonra ödenebileceğini belirtiyorlar [Ankara Hükümeti]-, bu miktarı bulmak için Antant ülkelerine, özellikle de Fransa'ya başvurmak zorunda kalacaklarını ifade ediyorlar..."[4]

Bülent Gökay, Moskova

1 Fond No: Türkiye hk. referans, Op. No: 3, del. No: 3, Pap. No: 2; [Dışişleri Bakanlığı Arşivi] *Arhiv Vneşneyi Politiki*- Moskova.

2 Fond No:5, Op. No:2, d. no: 315; *Tsentr. Parti Arhiv* [Merkezi Parti Arşivi]-Moskova.

3 Fond No:5, Op. No: 2, d. No: 315; *Ts. Parti Arhiv*-Moskova.

4 Fond No: 5. Op. No: 2, d. No: 315, *Ts. Parti Arhiv*-Moskova.

İkinci ve üçüncü mektupları, *Narkominodel* adına kimin imzaladığı belli olmamakla birlikte, muhtemelen, son mektup gibi onlar da Çiçerin tarafından kaleme alınmış olsa gerek.

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Ben bir süredir, Millî Piyango İdaresi için Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına, Piyango Tarihi üstünde çalışıyorum. İzmir 9 Eylül Üniversitesi Atatürk Enstitüsü öğretim elemanlarından Gülnaz Koyuncu'nun Osmanlı Sanayi Mektebi hakkında araştırma yaptığını öğrenince, kendisinden bu okul yararına düzenlenen piyangolarla ilgili bir yazı hazırlamasını istedim. Bu sayıda okuyacağınız incelemesi için, sayın Koyuncu'ya müteşekkirim. *Tarih ve Toplum*'un Mart 1990 tarihli 75'inci sayısında, bu piyangonun 1327 (1911) yılına ait açıklama kitapçığının çevrimyazısını yayımlamıştık. Eski öğrencilerimden Mehmet Alkan da, Seyfettin Özege kataloğunda rastladığı, daha önceki seri için 1321 (1905) yılında yayımlanmış beş dilli (7 s. Türkçe, 8 s. Fransızca, 5 s. Rumca, 4 s. Ladino, 4 s. Ermenice) şu risalenin kaydını bana haber verdi: "İzmir Hamidiye Mektebi menfaatine ait olmak üzere hükûmet-i seniyenin müsaadesiyle ayrıca plânında gösterilecek tarihlerde 7 kur'ada keşide edilecek 11'inci tertip piyangonun talimatıdır". (Fakat bu metni bulamadık.)

İslâmiyetin kumar yasağına rağmen, ülkemizde yerli piyangonun yüzyıllık bir tarihi olduğunu (II. Abdülhamit döneminde başladığını) bilmiyorduk. Ben devam etmekte olan çalışmamı, Tarih Vakfı'nın Eylül sonralarında düzenlediği Kurum Tarihçiliği Sempozyumunda özetledim. 7 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesi de, "Eskiden hayırdı, şimdi kumar" gibi bir başlıkla yayımladı. Oysa, piyango kumar sayılacaksa, şimdi olduğu gibi, eskiden de öyleydi. Gelirinin hayır amaçlarıyla kullanılması, bugün de sürdürülüyor. Olsa olsa, en büyük hissenin savunma endüstrisine verilmesi tartışılabilir. Ama başından beri, Müslümanlar gibi Milliyetçiler de, ülkenin savunulmasını "kutsal" tanımışlardır.

Orhan Şaik Gökyay hocamızın Eylül'de başlayan ve Ekim'de devam eden, "Divan Edebiyatında Şehirler" yazı dizisinin üçüncü ve sonuncu bölümünü bu ay sunuyoruz. Orhan Koloğlu arkadaşımız da, bize şu sıralar fena halde güncelleşen Boşnaklar sorunuyla eklemlenen iki tarihî mektup takdim etmekte. Yücel Kabapınar ise, Lise Tarih Ders kitapları üstüne geçen ay başladığı eleştirel incelemeyi sürdürüyor.

Arslan Terzioğlu'nun, Selçuklu çağı tıp eğitimi ve Batı'ya etkileri hakkında yazısı, bu sayımızda yer alan katkıların hem en uzunu, hem de en önemlisi. Bu ay, dergimizde Mustafa Şahin imzalı üç yazı var. Fakat Mustafa Şahin'lerimiz iki ayrı kişi. Feylesof Rıza Tevfik makalesiyle, Kitabiyat bölümümüzdeki "Cemiyet mi, Eşkıya Çetesi mi?" risalesinin çevrimyazısını sunan Mustafa Şahin, bizim çalışma arkadaşımız. Cumhuriyetin ilk yıllarında, üniversite öğrencilerinin karıştıkları tramvay olayı ile ilgili incelemeyi hazırlayan ise Ege Üniversitesi'nden Mustafa Şahin.

İzmirli genç tarihçiler, bu sayımızda ağır bastı. Ahmet Mehmetefendioğlu'nun Nâdir Vak'ası ile ilgili yazısı, seksen küsur yıllık önemli bir olaya ışık tutuyor. Kemal Arı ise, kurtuluşunun 70'inci yıldönümü dolayısıyla önceki ay İzmir'de düzenlenen tarih şölenini anlatmakta.

Faruk Ilıkan'ın yeni harflerle çevirdiği İkinci Meşrutiyet'in hemen başında Meclis-i Meb'usanca kabul edilen "Serseri Nizamnamesi"nin ilginizi çekeceğini umuyorum. Arkadaşımızın bu konuda hazırladığı ve Meclis görüşmelerini aktardığı inceleme yazısını gelecek ay yayımlayacağız. Kitabiyat bölümümüzde, değerli botanist Prof. Dr. Turhan Baytop, Arslan Terzioğlu'nun yeni çıkan *Helvahane* adlı eserini tanıtıyor. M. Şahin'in aktardığı, Fedakârân-ı Millet Cemiyeti üzerinde odaklaşan risaleden sonra, Subutay Karahasanoğlu da, bizi Hacı Selim Ağa kütüphanesinde gezdirmekte. Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerimiz de eksik değil.

Devletler Hususi Hukuku Profesörü arkadaşım Dr. Rona Aybay, geçen sayımızın arka kapağında çıkan 1905 tarihli işçi pasaportunu görünce, 1911 yılında yapılmış Pasaport Kanunu'nda "Hemcivar bulunan memalik-i ecnebiyeye gidecek ameleye mahsus pasaportlar"ın 1/5 oranında düşük harca tâbi olduğunu söyledi. Herhalde daha eski mevzuatta da, bu tür pasaportlar için özel indirim vardır.

Bu sayımızın arka kapağını, 56,5 cm. çapında 3 kilo 337 gramlık bir gümüş tabak resmi süslüyor. Matthias Melin adlı bir Flaman ustanın 1630 yılı dolaylarında yaptığı bu eser, şimdi Cenova'daki Spinola Sarayı Millî Galerisi'nde bulunuyor. Konusu, Kristof (Christoforo) Kolomb'un (Colombo) bundan tam beş yüz yıl önce Amerika'yı keşfetmek üzere, Endülüs'ün Palos limanından ayrılışı. Ön kapağımızdaki takvimle ilgili açıklamayı ise, aşağıda bulacaksınız.

Zafer Karaca'nın 105'inci (Eylül) sayınızdaki Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri makalesiyle ilgili olarak, arka kapağa bastığımız 1817'de İstanbul Şehri Plânında üç klise işaretlenmemiş: Ayvansaray'daki Panagia Blakherna ile Galata'daki Ioannes Prodromos ve Hagios Nikolaos. Titiz arkadaşımız, o sayının 26'ncı sayfasındaki Samatya Hagios Georgios Kilisesi plânında güneydoğu paye üzerinde gösterilen ambon'un kuzeydoğu paye üzerinde olması gerektiğini özür dileyerek belirtiyor.

Gelecek ay buluşuncaya kadar, hepinize sağlık, mutluluk ve başarı dilerim.

METE TUNÇAY

KAPAK KONUSU
100 Yıllık Takvim
Takvim-i Sad-sâle-i Arabî

Altındaki imzadan Muharrem Süleyman Vehbî isimli birisinin hazırladığını öğrendiğimiz bu takvimden, 1296-1407 hicrî yılları arasındaki herhangi bir tarihin haftanın hangi gününe denk geldiğini öğrenebilirsiniz. Misal olarak takvimin altına kaydedilmiş olan yapılış tarihini alalım: 28 Şevval 1333.

Önce ortada yılların bulunduğu sütunlardan 1333 yılını buluyoruz (En saldaki sütun). Bu sütunun üzerindeki Arap alfabesinin "ze" harfi bir işaret olarak verilmiştir. Bundan sonra kayu vişne renkli hareketli kısımdaki "ze" harfini, en üstteki 12 Arabî aydan aradığımız ayın hizasına getiriyoruz (Şevval'in bulunduğu en saldaki sütuna getirilmiş durumdadır.) Bu ayarlama aşağıda da haftanın gün isimlerini ayın günlerine denk getirmiştir. Son olarak aradığımız gün olan 28'in olduğu sütuna "Çarşamba"nın geldiğini görüyoruz. Süleyman Vehbî'nin solda en alta takvimi yaptığı günü de yazmış olması sağlama yapmamızı sağlıyor: "Çarşamba günü".

Takvimi hazırlayan yüz yılların ne çabuk geçtiğini düşünmüş olacak ki, en alta uyarı mahiyetinde bir beyiti eklemeyi de unutmamış:

Hevâ-yı nefse uyma (sen) sabûr başı selâmettir
Ne aldandın behey şaşkın bu can sana emanettir

Hakan Karateke
(Robert Anhegger Koleksiyonu)

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Kasım 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Avrupa'da Orduların Sebep Olduğu Devlet Borçları

Avrupa'da her devlet için masarifât-ı zâide-i askeriyyeyi ihtiyâra der-kâr olan mecburiyet üzerine zaten hiçbir memlekette bütçelerde tevâzün hâsıl olamazken bu defa fevk-el-me'mûl [umulanın üstünde] masârifât-ı askeriyyenin bir kat daha teksiri ve kuvâ-yı askeriyyenin tevfiri [artırılması] hakkında ekser memleketler nizamdârân-ı umûru [işleri idare edenleri] tarafından ibraz olunan temayülât-ı mahsusa bazı Avrupa gazetelerini devletlerin el-yevm deruhde etmiş oldukları düyûnun mikdarı hakkında bazı tafsilât ve malûmât i'tâsına sevk eylemiştir.

Fransa'da düyûn-i umumiyye otuz bir milyar, Rusya'da on sekiz milyar, İngiltere'de on yedi milyar, İtalya'da on bir milyar, Avusturya'da dokuz milyar ve Almanya'da sekiz milyar Franktan ibaret olup Avrupa'da diğer on beş hükümetin on milyar 882 milyon Franka bâliğ olan düyûnu dahi mebâliğ-i mezkûreye zamm olunacak olursa el-yevm Avrupa devletlerinin yüz on yedi milyar yüz on iki milyon Frank kadar medyun [borçlu] bulundukları görülüyor ki devletler bu düyûn için senevi beş milyar üç yüz kırk üç milyon franka bâliğ olan bir faiz-i cesim i'tâsına mecbur bulunmaktadırlar. İşte Avrupa devletlerinin ahvâl-i duyûnu bu merkezde bulunduğu halde yine her sene yeniden yeniye borç edinmek suretiyle masârifât-ı askeriyyenin tevsii cihetine gidilmekte bulunduğuna bakılacak olursa geçende Londra'da neşr olunan meşhur (Standart) gazetesinin dediği vechile Avrupa devletlerinin masârif-i askeriyye hususunda herçi-bâd-âbâde sülük etmeleri [ister istemez bölük bölüğe - bu - yolu tutmaları] maa-hazâ yek-diğerlerini düçâr-ı müzâyaka-i şedide eylemek [şiddetli bir sıkıntıya, parasızlığa uğratmak] suretiyle mağlub etmeye çalışmak maksadından ileri geldiğinde şüphe edilemez... (4 Teşrin-i Sanî 1892)

DAHİLİYE

İstanbul'da Ay Tutulması

Cuma Akşamı Vukû Bulacak Husûf Hakkında Malûmat

Gelecek Cuma akşamı kamer tulû' eder iken [ay doğarken] kısmen münhasif olacaktır [sönüklecektir]. Zira kamer arzın gölgesine saat on biri yedi dakikada dahil olacağı halde saat on biri kırk yedi dakika geçerek tulû' edecektir.

Husûf denilen şeyin kürre-i arzın kamer ile şemsin arasına gelmesinden ileri geldiği binâenaleyh şuâ'-i şemsin sath-ı kamere kadar aks-endâz olamamasından neş'et ettiği ve bir husûfun mer'î olabilmesi için alelâde kamerin fevk-el-ufuk ve taht-el-ufuk bulunması lâzım geldiği malûmdur. Bu defa ise kamer bir müddet ufkun bir cihetinde mer'î olacağı halde şems dahi diğer cihetinde mer'î bulunacaktır.

Bu hal husûfun esbâb-ı zuhuruna muhalif zannolunacak ise de bu muhalefet zahirî olup hakiki değildir.

Zira husûf zamanında şems ve kamer ufka pek yakın bulundukları cihetle cevv-i hevânın [hava boşluğunun] aks-i ziyâsı bunların mevkî-i hakikiyyelerini muhâlif gösteriyor. Bu aks-i ziyâ kamer ve şemsi bulundukları mevkiden daha yüksek yani ufkun alt cihetinde bulundukları halde üst cihetinde bulunuyorlar gibi gösteriyor.

Husûfun mezkûr müddet-i devamı ve sairesi hakkındaki malûmât ber-vech-i âti derc olunur:

	Alaturka Saat, dakika	Alafranga Saat, dakika
Kamerin zıll-i arza duhûlü [dünyanın gölgesine girişi]	7 11	5 4
Bidayet-i husûf-i küllî [ayın tamamının tutulmasının başlangıcı]	21 12	19 5
Vasat-i husûf-i küllî	12 44	5 42
Nihayet-i husûf-i küllî	1 5	3 6
Kamerin zıll-i arzdan hurûcu	2 19	17 7

Kutr-i kamer vâhid olduğuna [ayın çapı bir olduğuna] göre cesâmet-i husûf 1,092, tulû-i kamer alaturka 11,47 alafranga 4,45 de vukû bulacaktır... (7 Teşrin-i sanî 1892)

HARİCİYE

Seka'da da Böyle Biri Olsaydı!

Paris gazetelerinde okunduğuna göre şehr-i mezkûr kağıt fabrikalarından birisinde çalışan bir amele hamur haline koymak üzere sokaklarda bulunup toplanan kağıtları ıslatmakla meşgul olurken önünde bulunan bir yığın kâğıt arasında bir tanesinin mürûr-i zaman ile sararmış yazıları nazar-ı dikkatini celb etmiş ve ona mümâsil evraka tesadüf ettikçe bir tarafa ayırıp cümlesini fabrika müdürüne vermiştir.

Fabrika müdürü hakikaten garip bir halde bulunan bu kağıtlardan birşey anlamayıp berây-i tedkik Akademiye takdim eylemiş olduğundan Akademi tarafından vukû bulan tedkikat neticesinde evrak-i mezkurenin 1785 senesinde Robespierre nâm hakimin (Câniler ve Esbâb-ı Cinayet) ser-levhasıyla yazdığı gayet nâfi' ve mühim bir eser olduğu tahakkuk eylemiş bulunduğundan ameleye mükâfaten beş bin ve direktöre dahi üç bin lira i'tâsıyla evrak-ı mezkûre (Bibliothèque Nationale) nâm büyük kütüphane tarafından iştirâ kılınmıştır... (1 Teşrin-i sâni 1892)

Madame Tussaud Koleksiyonu

«İngiltere'de Câniler Müzesi»

İngiltere'de Madam Tuso nâmında bir kadın tarafından meşhur câ-nîlerin balmumundan mamûl heykellerini ve bu gibi cânîlerin eşya ve melbûsâ [giyecekler] ve sâiresini halka irâe etmeye mahsus olarak bir müze teşkil eylemiş olduğu malumdur.

Birçok kadınları itlâf ettiği ve binâenaleyh idama mahkum olduğu bundan evvel tafsilâtıyla yazılmış olan doktor (Nil) dahi meşhur cânîler sırasına geçmiş olduğundan onun dahi balmumundan vücudunun kalıbı çıkarılmış ve mezkur müzeye vaz edilmiştir.

Bundan evvel meşhur cânilere müteallik eşya ve melbûsât cezâ-yı idamı icrâ eden cellâda ait olduğundan merkum dahi bunu ehven fiyatla müze idaresine satardı. Bugün ise ekser cânîler avukâtlara verecekleri parayı tedarik etmek üzere kabl-el-mahkûmiyye eşya ve melbûsâtlarını kendileri müzeye satmakta olduklarından müze idaresi için eşya ve melbusât-ı mezkûreyi iştirâya imkân bulunamıyor.

Geçende Avustralya'da zevcelerini telef edip kemiklerini mutfaktaki malta taşlarının altına gömmüş ve muahharen cinayet-i vâkıası zâhire çıkarak ceza-yı idama mahkûm olmuş olan (Diming) in mutfaktaki malta taşlarını Câniler Müzesi 570 İngiliz lirasına yani 1425 Franka satın almıştır.

Yalnız Diming'in kafasının balmumu ile çıkarılan timsali Avustralya'dan müzeye meccânen gönderilmiş idi... (7 Teşrin-i Sânî 1892)

MÜTENEVVİA

Fransızların Uzun Yaşama olasılığı Amerikalılardan Çok

Memâlik-i Muhtelifede Derecât-ı Sinn

Her memlekette bir yaşından on beş yaşına ve on altı yaşından altmış dokuz yaşına ve yetmiş yaşından daha yukarıda bulunan isnâna varıncaya kadar binde kaç kişi ber-hayat bulunmakta olduğuna dair malûmât-ı âtiyye istihrâc kılınmıştır [çıkarılmıştır]:

	1'den 15 yaşına	16'dan 69 yaşına	Ziyade
1885'de Almanya'da	355	618	27
1881'de İngiltere'de	368	603	29
1886'da Fransa'da	270	682	48
1817'de İtalya'da	222	647	31
1880'de Avusturya'da	340	637	23
1880'de Macaristan'da	353	629	18
1887'de İspanya'da	325	651	24
1880'de İsviçre'de	326	641	33
1875'de Norveç'de	347	613	40
1880'de Amerika'da	381	599	20
1881'de Avustralya'da	396	592	12...

(1 Teşrin-i Sânî 1892)

AT'den önce Kıta-içi Satışlar

İsviçre'de Peynir İmâli

İsviçre memâlikinde peynir ihracâtı servet-i umumiyyenin bir kısm-ı mühimmi olduğundan hükûmet-i mezkûre Almanya ve Avusturya ve Macaristan ve İtalya ve Fransa hükümetleri ile ticaret muâhedeleri müzakerâtına İsviçre peynirleri için mümkün mertebe müsait şerâit istihsâline gayret etmiştir.

Bu kere neşr olunan bir cetvele nazaran İsviçre'den peynir ihracatı seneden seneye tezâyüd etmektedir. Bin sekiz yüz doksan birde İsviçre'den Almanya ve Avusturya ve Macaristan ve İtalya ve Fransa memâlikine cem'an otuz sekiz milyon altı yüz on dört bin Frank kıymetinde peynir ihrac olunmuştur... (3 Teşrin-i Sâni 1892)

O Zaman Bizans Adından Korkulmuyormuş!

Beyoğlunda Cadde-i Kebir'de Yunan Konsoloshânesi karşısında Mösyö Katole'nin taht-ı idaresinde bulunan «La Bizans Birahanesi» No. 342.

Bir hayli seneler Yani'nin birahânesinde işlenmiş olup muahharen (Santral) Birahânesine dahi şeriklik ettikten sonra bu defa bâlâdaki nâm ve şöhretle yeni bir birahâne küşâd ettiğimi rağbetli ahaliye ilân etmekle kesb-i fahr eylerim. Teşrife rağbet buyuran efendiler gerek içkilerin ve gerek yemeklerin nefasetinden ve her vechile hüsn-i hizmette gayetle memnun olacaklardır.

Bir hayli zamandan beri kesb etmiş olduğum tecrübe-kârlıkla müşterilerimi memnun edeceğimi me'mûl ve bu bâbta hiçbir şey dirig etmeyeceğimi [esirgemeyeceğimi] va'd ederim.

Mezkûr birahâne yakında açılacaktır... (4 Teşrin-i Sâni 1892)

Rıza Tevfik'in İkinci Tutuklanışı ve Bazı Tepkiler

MUSTAFA ŞAHİN

Değerli yazarımız Abdullah Uçman'ın "Rıza Tevfik'in Hapishane Hatıraları" yazısı, bir hayli evvel okuduğumuz, Hedef *gazetesinden kesilmiş bir kupürü hatırlamamıza vesile oldu.*

Rıza Tevfik 1912 seçimlerinde yaptığı bir konuşmadan dolayı bir ay kadar (25 gün) hapsedilmiş, bu haksızlığa karşı yükselen seslere, Hedef *gazetesi tercüman olmuştur.* Hedef, Şehrah'*ın kapandıkça değişen adlarından biridir. Burada tekrarlamamak için, Zafer Toprak hocamızın bu gazeteyle ilgili yazısıyla (*Tarih ve Toplum, *sayı 37, Ocak 1987, s.45-47) Ali Birinci kardeşimizin yazılarına (sayı 41, Mayıs 1987, s. 17-24, sayı 42, Haziran 1987, s.9-14) gönderme yapmakla yetiniyor ve* Hedef*'in mevcut sayılarından, filozofun tutuklanmasına tepkileri içeren yazıları da unutuldukları köşeden alıp huzurlarınıza arzediyoruz.*

Tanin*'deki reddiyeye bakamamakla birlikte (gerçi bir kısmı sunduğumuz yazıda aktarılıyor), Darülfünûn Talebe Cemiyeti'nin duygularını dile getirdiğini savlayan kişinin ifadesini ağdalı olduğu kadar samimi bulmadığımızı, yazıların tek elden çıktığı gibi bir izlenim edindiğimizi ifade etmek isteriz. Ayrıca, her gün filozoftan bahsettiğini ifade eden* Hedef*'in tam bir koleksiyonunu bulamamamız, gazeteye yansıyan tepkilerin tümünü verebilmemizi olanaksız kılmıştır.*

Kupürümüze ait sayı (5-279) kataloglarımızda ve İstanbul kütüphanelerimizde görünmüyor. Mevcut sayılarda (10, 16, 23, 26) mes'ul müdür Hüsnü Selman'dır. 10,16 Mesai, 23, 26 Yeni Gazete Matbaası'nda basılmıştır.

Filozof'un Neş'esi

Filozofun mahkûmiyeti âlem-i matbuatı, hususiyle kendisini ebedî bir hiss-i hürmetle seven arkadaşlarını o derece meşgul etmiştir ki, memleketimizin her mehafilinde bu büyük mücahidden, onun hayatından, hayatının safahat-ı âlimanesinden dûr u dıraz bahsolunuyor. Hele biz bu muhterem zekâyı gazetemizde mevzuıbahs etmeden, bir gün olsun ziyaret etmeden geçemiyoruz. Rıza'nın en şayan-ı dikkat ve takdir hâlâtından birisi de İttihat ve Terakki efkâr-ı umumiyeyi aleyhine sevketmek istediği halde, onun bu teşebbüsatı kahkahalarla istikbali, mahkûm bulunduğu şu zamanda izhar ettiği çehre-i neş'edarîdir. Rıza Hapishane-i Umumi'de o kadar şen, o kadar şâtırdır ki kendisini fevc fevc ziyaret eden arkadaşları bile onun musahabatıyla bütün kederlerini unutuyorlar. Belki filozofu pek yakından tanımayanlar, onu sırf filozof ve siyasî zannederler, halbuki Rıza hem pek çok okumuş büyük bir filozof, hem tetkik etmiş bir müverrih, bir siyasî, vâkıf olduğu lisanların edebiyatını uzun uzadıya tetkik etmiş, senelerce tetebbu etmiş büyük bir edip, bir edib-i âzam, bir doktor olduğu gibi, şiirin her devri üzerinde o devri hatırlatacak büyük de bir şairdir. Filozof yeni şairlerimizin en ilerilerinde yürüyen zümreden olduğu gibi, şiirin tarz-ı kadimiyle de çok alâkadardır. Bundan başka onun bir hasleti daha vardır. O bir musıkîşinastır. Hem de en eski bir âlet-i musıkîmiz olan sazı pek sever, bir âşık kadar da çalar. Her zaman neş'eli olan Rıza bu neş'esini Hapishane-i Umumi'de sazını sözüne uydurarak yazmakta olduğu uzun bir destanla ikmal ediyor.

Yakında intişar edecek olan bu destandan bazı parçalarını karilerimize ithaf ediyoruz.

Dinleyin kardeşler sergüzeştimi
Bakınız ne kadar hayret-fezâdır
Evvelâ biliniz ism ü resmimi
Şöhretim filozof ismim Rıza'dır.

Gözümü korkutmaz şamata teli
Kolumu bükemez kahpeler eli
Yolumu şaşırtmaz yağmurun seli
Bu yolda can vermek cana safâdır

هدف

HÉDÉF
le 2 Mars 1912
Abonnement Union postale Un an 40 fr. six mois 22 fr.

HÉDÉF
Journal politique Quotidien
Direction et administration 62 Rue Ebouzeoud
Constantinople

Mahpese girdimse yoruldum sanma
Bir hüküm giydimse vuruldum sanma
Çalkanır deryayım duruldum sanma
Gönlümü coşturan aynı havâdır

Hey Rıza! Merd olan ölür yenilmez
Meydana girince geri dönülmez
Ben gibi kartalın eti yenilmez
Bizim eğlencemiz telli belâdır

Filozof Rıza Tevfik Bey'in Hüviyet Pusulası

Ahiren Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla 25 güne mahkûm olan muhterem filozof Rıza Tevfik Bey'in kendisine tevdi edilen hüviyet pusulasını şu suretle imlâ eylemiştir:

İsmi: Filozof Rıza Tevfik

Pederinin ismi: Arnavud Mehmed Tevfik

Memleketi ve nerede tevellüd ettiği: Tesadüfen Cisr-i Mustafapaşa'da doğdum, memleketim memalik-i Osmaniyedir.

Mahall-i ikâmeti: Bebek

Mahallesi: Bebek

Sokağı: Bebek

Nev'-i Mesken: Bir küçük ev

Mutasarrıf mıdır müste'cir midir: Ne müste'cirim ne mutasarrıfım. Mısırlı Prens Said Paşa'nın evinde bâdıheva oturuyorum.

Hangi lisanlardan tekellüm ve kitabet eder: Türkçe, Arapça, Farisice, Fransızca, İngilizce, Yahudice, Rumca, İspanyolca, İtalyanca. Bu lisanlarla okur yazar ve tekellüm ederim.

Mezhebi: İslâmım elhamdülillah

Sebeb-i mahkûmiyet: Hürriyet-i kelâm

Mahkemesi: Divan-ı Harb-i Örfî

Mahkûmiyet-i sabıkası var mıdır: Aynı sebepten dolayı devr-i sâbıkta üç defa tevkif edilmişsem de mahkûm olmadım.

Rıza Tevfik Bey'in Tevkıfine Dair

Darülfünûn Talebe Cemiyeti'nden:

Osmanlı âlem-i tefekkürünün en bülend ve müstesna siması, mevcudiyet-i fikriyemizin dimağı, hasıllı.. kabiliyet-i medeniye ve hayat-ı irfanımızın mümessil-i yeganesi bulunan muhterem Rıza Tevfik Bey'in maruz kaldığı mahkûmiyet-i ahire, tabii, kadr-i fazileti her yerden ziyade takdir eden Darülfünûn muhitinde pek asabi ihtisasat tevlid ettiğinden, bu mahkûmiyetin esbab ve avâmilini, Rıza Tevfik Bey'in mensub olduğu fırka ve cemiyeti hiç nazarı itibara almaksızın yalnız evet... yalnız bu muhterem zatın şahs-ı mealpeyvestine karşı hissedegeldiğimiz bî-payan ihtiramâtın saika-i insaniyetperestanesiyle en hâr ve samimi teessüratımızı kendilerine takdim ve eâzımı takdir meziyyet-i ulviyesini sine-i necabetinde taşıyan bir gençliğin muhitimizde dahi yaşamakta olduğunu beyan ederiz.

Cihad-ı Vatan Uğrunda Cezâ-yı Hakaret ve Filozof Rıza Tevfik

En müthiş kuvvetler karşısında bile eğilmek bilmeyen necib, vakur simaları a'sâr-ı âtiyede dahi ulviyet-i Osmaniyeyi hâledâr-ı iftihar edecek bir safvet-i necabetle parlayan zevat-ı âliye meyanında bilhassa pek muhterem iki şahsiyet-i mümtaz vardır ki nâm-ı muazzamları dâsitan-ı taazzum-ı [ta'zim-i] enamdır. Bunlar da kahraman-ı şebab-ı insaniyet, yegane filozofumuz Rıza Tevfik ile şair-i sütûde-sîret Tevfik Fikret beylerdir. Bu mübeccel bu kemâlât-pirâ mücahidler şu kara talihli milletin efkâr-ı hâb-alûdunu ikaz edecek meşa'il-i irşad îkadından geri durmamakta ve bu uğurda her türlü felakete her türlü meşakkate usanmaz bir mukavemet-i merdaneyle göğüs germektedirler. Bina-yı mualla-yı vatanı enkaz-ı ınkırazdan kurtaracak salim, metin temellerle tahkime milleti teşvik ve teşci eden bu ulvî-niyyat kahraman-ı irfanların makamı bütün milletin serihtiramı olmak lâzım gelirken birine haksızlığa haykırdığı için tariz eden kâfir-i nimetler bulunur, bir diğeri de mücahedat-ı âliye-i vatanperveranesine bir vüs'at-ı hayretbahşâ verdiği için fart-ı ibcal ile alkışlanacak yerde zından-ı hüsrana atılacak kadar nur-ı ümid-i vatan söndürülürse bu harabezâr-ı ekdârın gülmek bilmeyen çehresine bakarak mukadderat-ı müstakbelesinden dolayı izhar-ı teessür etmemek elden gelmez. Fikret'in nida-yı mehib-i teellümânesine edilen tecavüz-i bîedebanenin mukabele-i muhıkkanesini zümre-i münevvere-i meziyetdânan şayan-ı şükran bir surette ifa etti. Fakat büyüklüğünün mükafat-ı takdirini Avrupa'da bile gören Rıza Tevfik'in kalb-i millette açılan bir yâre-i müebbed gibi kazılan hafre-i tevkıfini adeta bir sükut-ı zelilane ve mütevekkilâneyle telâkki edecek kadar eser-i hayat-ı haysiyetkarî gösterme-

mek kıymet-nâşinaslık namına tarih-i istikbal-i millette şüphesiz ki ebediyen bir sayfa-i siyah-ı hicab bırakacaktır.

Biz gençler bilhassa erbab-ı haysiyetin, ashab-ı marifetin fethedilmez bir kal'a-i âhenin müdafii olmak lâzım gelen Darülfünunlular bu gadr-ı azîme karşı bu derece lakayd kalmak, ne elim bir kusur-ı gafletkârîdir. Bana bu sutûr-ı teessüratı yazdıran hissiyatla bittabii daha birçok kalpler darabân ediyor, fakat gamkîn teessürata bir şekl-i ceryan-ı tezahürat verememek cesaret-i medeniyemizin noksanına delalet etmez mi? Emin olalım ki bu hakaret-i tevkıf, mücahid-i âli-i emel Rıza Tevfik'in menzile-i celilesini asla tenzil edemez.

Hedef, No. 5-279, 8 Rebiulevvel 1330, 13 Şubat 1327, 26 Şubat Efrencî 1912, Pazartesi, s.2

Hâlâ O Cehalet, Hâlâ O Tecâhül-var Techil

Mücahid-i muhterem Rıza Tevfik Bey'in tevkıf ve hapsinden dolayı Darülfünun Talebe Cemiyeti tarafından yazılan bir tesliyetnâmeye mukabil *Tanin*'in dünkü nüshasında Darülfünûn şuabat-ı muhtelifesine mensup 500 kişi namına verilmiş reddiyeyi okudum. Teessürümden donakaldım. Memleketimizin en yüksek bir darü't-tahsilinin sakf-ı irfanı altında ilm ve fazilet kazanmak için yaşayan bu gençlerin en bülend bir timsal-i fazilete karşı bu derece barid, bu mertebe hakaretâmiz bir lisanla sahaif-i matbuatda kadr-nâşinaslıklarını teşhir etmelerine karşı hayret etmemek elden gelmez. En ziyade teessüf olunacak cihetse erbab-ı fazilet ve marifet yetiştirmekde hele bilhassa a'sâr-ı ahirede pek geride kalmış olan memleketimizde bugün bihakkın vücuduyla iftihar olunur zevat-ı nadirenin ser-defter-i kemâlâtı olan böyle bülend, ve muhterem bir vücud-ı kıymetdara karşı *"[Biz vazı'ul-imza gençlerle pek çok hemfikirleri i'lan-ı Meşrutiyetten beri değil umum vatana, millete daire-i intihabiyesine, müntehiblerine bile bir hizmeti sebkat etmeyen meb'us sıfatıyla bir madde-i kanuniye, şair sıfatıyla bir mısra-ı berceste, filosof sıfatıyla bir düstur-ı felsefî meydana koymayan velhasıl tıbba, edebiyata, felsefeye, ictimaiyata, siyasete müteallık bir eserle gençliğin terakki ve tealisine kudretyâb olamayan Rıza Tevfik Bey'i Osmanlı âlem-i tefekkürünün en bülend ve müstesna siması, mevcudiyet-i fikriyemizin dimağı, kabiliyet-i medeniye ve hissiyat-ı irfanımızın mümessil-i yegânesi olmak üzre hiçbir zaman kabul etmez ve tanımayız.]"* demekle hakikaten pek açık ve acınacak bir surette i'lan-ı cehalet etmiş olmalarıdır ki ilm ve irfandan bu derece bî-nasip dimağların ma'kes-i mülahazatı olan o varakayı okumakla memleketin hayat-ı maarifi namına insanın içi sızlamamak kabil değildir. Müşarüleyhin vatana ettiği hizmetlerden fazilet ve irfanından, âsâr ve makalât-ı mevcudesinden bî-haber bulunan böyle gençleri Darülfününa, ve Osmanlı âlem-i şebabının zümre-i mütefekkirinine nisbet etmekten tehaşi ederim. Efendiler, bilmelisiniz ve bilmeseniz öğrenmelisiniz ki vazife-i meb'usiyet yalnız madde-i kanuniye teklifiyle ifa edilmez. Vazife-i meb'usiyet, yapılmış olan kanunlara riayeti talep etmek, hakk-ı murakabeyi isti'mal etmekle de ifa edilir. Memlekette kanuna itaat devri açmak için hiçbir kuvvetin önünde serfürû etmeyerek bağıran ve meşrutiyet-i hakikiyenin ancak ve ancak bu suretle teessüs edebileceğini lisanıyla, kalemiyle bî-perva söylemiş ve fakat sözünü dinletememiş olan bu zat-ı muhtereme vatana hizmet etmedi, vazifesini ifa eylemedi demek için insan hiss-i insafdan tecerrüd etmek icap eder. Müşarüleyhin şair sıfatıyla şimdiye kadar yazıp âsâr-ı edebiye meyanında bir mevki-i ihtiram tutmakta olan muhalledat-ı şi'riyesinden gaflet bilmem bu efendiler için zül değil midir? Bir filozof sıfatıyla yazmış olduğu âsâr ve makalâtından bîhaber bulunmanıza da teessüf etmek istemem. Bunun için de lütfen yalnız *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nda ve gazete sütunlarındaki makalâta müracaat buyurulsun ve itiraf olunsur ki Rıza Tevfik bu mülkün nadir yetiştirdiği bülend, müstesna simalardandır. Teessüf olunur ki hak yolunda mücahedede bulunan böyle pâk u drahşan bir nâsıyeye bu metin cebhe-i dehâya karşı memleketin levs-i ihtirasât ile alûde ve jenkdar olmamak lâzım gelen şebab-ı mütefekkiri arasında bu reddiye sahipleri gibi birkaç kadrnâşinas dimağlar da bulunuyor?

Kari'lerinizden Münir Rahid

Hedef, No. 10-284, 13 Rebiülevvel 1330, 18 Şubat 1327, 2 Mart Efrencî 1912, Cumartesi, s.3-4

Rıza Tevfik'e

Ey define-i ilm-i irfan, cami-i fazl u kemâlat-ı bî-pâyan muhterem sima.

Devr-i meş'um-ı istibdadda an'anat-ı hayatiyenizi gayet muzlim safahat-ı elimâneyle geçirdiniz. Hava-yı saf-ı meşrutiyeti teneffüsle hal-i saadet-i iştimali iktisaba başlayan hayat-ı muazzeze-i hazıranız tekrar ceryan-ı sabıka irca ettirildi ki bu, sizin için bir şeref-i azim, müdafi-i hak olan biz gençler için ilelebed unutulmayacak, nefretle telakki edilecek birhatıra-i tarihiyedir.

Hedef olduğunuz muamelat-ı gayr-i kanuniyeden meftun-ı kemalat ve hamiyetleri olan biz hemşerilerinizin kalpleri bir melal-i daimi içinde bulunmakta ve zat-ı kemalatperverîlerine olan fart-ı muhabbetimizden dahi kendilerimizi sizden daha ziyade teselliye muhtaç zulümzede addeylemekteyiz.

Yalnız vücudunuz mahpeste, ilminiz, fazl u irfanınız yerinde olduğunu der-hatır etmekle müteselli olan kalplerimiz size en samimi, en hâr ihtiramatını takdim ile kesb-i fahr eder. Te'hir-i ihtiramatımızdaki kusurlarımızı size karşı perverde edegeldiğimiz hissiyat-ı ta'zimkârânenin derece-i samimiyetine bağışlarsınız ümidindeyiz.

Mekâtib-i Âliye'ye müdavim genç Arnavudlar: Hamid Remzi, Sırrı, Bekir Sıdkı, Kahraman Galib, Kâmil, Mehmed Nuri, Cemaleddin, Lano Goci, Gani Tafil, Ahmet Cevdet, Süleyman Salih, Abdullah, Hüseyin Avni

Mücahid-i Muhterem Rıza Tevfik Bey'e

Yaşa! sen ey şanlı vatan evladı: Türklerin mâbihi'l-iftiharı olan vücud-ı âli-kadr..

Sana ruhunun, kalbinin en şefik, en âlî köşelerini tahsis eden biz gençler: Senin vücud-ı kıymetdarınla bahtiyarız.

Muhterem filozof! Sana birşey olmadı... Sen ictihadının, vicdanının emrine tebeiyet ederek hapishanenin ka'r-ı muzlimine düştün. Çünkü âlîsin... Fakat biz vatanın ümid-i istikbali olan gençler teessüfler ederiz ki: Üstad-ı muhteremimizden birkaç gün dûr olacağız. Nâmın, milletin sine-i şefkatinde büyük, pek büyük bir hissi ihtiramla perverde oluyor. Tarih-i hakikat ve intibahın en müşa'şa sayfalarında en şanlı satırlarında alkışlanacaksın... a'mâk-ı ruhumuzdan yükselen en ulvî ihtiramatımızı takdim eyleriz.

Divanyolu'ndan: A. Hikmet, Aksaray'dan: İsmail Vasfi

Hedef, No. 16-290, 19 Rebiülevvel 1330, 24 Şubat 1327, 8 Mart Efrencî 1912, Cuma, s.3 ☆

Divan Edebiyatında Şehirler - III

Kastamonu ve Bursa

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Hâmidî Isfahanî, s. "19" *Kastamoniye.* - Onun tatlı suyu Fırat gibidir; havası da Bağdat gibidir. Şenin zamanında hoş suyu ve havası gibi ma'mur olsun. Şehrin kalesi ve senin şerefinden dolayı, çarhın üzerine baş çekmiştir. Senin himmetinin yüceliği ve senin değerin dolayısıyla felek gibidir; burçları feleğin burcları gibi müstahkemdir. Bu, bir dağ parçasıdır, demir gibi de sarp olmuştur. Bu sarp kalenin yüzü sağlam bir kule üzerindedir; eteği de mermer gibi bir kemer üzerinde toplanmıştır. Senin kalenin sureti gûya gökyüzüne bitişiktir ki burcları, bakınca gökyüzünün sütunları gibidir. Başak burcunun harmanı ve onun güneşinin çeşmesi çarhdır. Sıkıntı gününün arkasından zahiresi esrardır.

Sıfat-ı Kale-i Şehir - (s. - 319) Sen, bir güneş gibisin, senin bu kalen Arslan Burcudur; onun bekçisi büyük seyyarelerin altıncısı ve rasadsız görünenlerin en uzağı olup Müşteri yıldızından sonra gelen *Zenci Zuhal yıldızı* da kapıcısıdır. Azrâ da[1] *Sünbüle Burcu ve takımyıldızıdır.* Düşman eğer, savaş günü onun burcunu görürse, havadan, onun okundan başka gözüne bir şey ilişmez. Kim ki senin hisarının eteğinde, bilgisizliğinden başını uzatırsa, başının üzerine göklerden taşlar yağarsa yerindedir. Feleğin mancınıkı, yayının oklarından bir gökgürültüsü olur ve bu gökgürültüsü, onun *Mizan Burcunun* kefesine döner.

Sıfat-ı İmaret (s.320). Bu şehirde yapılan şu imarete gelince, bu imaret *Cennât-ı Naîm* gibidir ve fakirler için yapılmıştır. Bu imaretin avlusu, güzellik bakımından bir cennet avlusu gibidir; tavanı da kandillerin ışığında, gökyüzü gibi, ışıl ışıldır. Bu imaret şu bakımdan da cennete benzer ki, bunun merkadi ve menzili âlimlerin şahının mezarıdır. Bu mezar, faziletli insanların öğüncesi olan Seyyid Seydi Ali'nin merkadidir; bu mezar, bu zamanda *Me'va Cennetinin* bağçelerindeki suffalardan biridir. Bütün bu zinet ve mallar ki Allah yolunda her yoksul derviş için yiyecek ve içecektir, ona kerem ve yardım Allahtandır ve padişahın cömertliğindendir: Allahtan lutuf ve hidayet; şahdan da atâ ve kerem. Sana, bütün meşalelerinin ışık vermesi mübarek olsun ki her bir ihsanın senin için kıymet gününün bir rehberi olsun.

Sinab ve Kastamoniyenin Fethine tarih (s. 335). Onun hisarı, feleğin hisarı gibi sarp ve müstahkem idi, ama Padişah Sinab ve Kastamoniyeyi feth etti. Padişahın fethinin ve hisarın yüksekliğinin padişah için böylesinden başkası olamazdı; çünkü onun için böylesine müstahkem hisarlar çoktur. Kastamoniye hükümdarının gözleri aydın olsun. Bu göz ki ebedî olarak hükümdar padişahın hizmetindedir. Padişahın atının adını ay gibi *R U H* koyduğu için, padişahın ordusunda her bir piyade yüzlercedir. O, padişaha itaat etti ve ona tâbi olduğu tarih *O Sultan Mehmedin devletine candan mutî' oldu.*

Tarih-i Kervansaray-ı Mehmet Paşa der şehr-i Bursa (s.337). Mübarek menzil uğurlu ve kutlu yüce bir mesken. Oraya inip konan kim olursa hali ve durumu daha iyi olur. Bu konak yerine, gönül ehlinin can kuşu inüp de orada konaklarsa, onun içi cennette konaklamış gibi ferahlar. Onun dilediklerini sarf etmekten başka bir iyi adı yoktur. Sahibiazam Mahmut Paşa'nın saltanatının nizamı ki onun yaptıkları ve sözleri bir *dürr-i meknun*[2] dur. Bu yapı çöküp gidinceye kadar onun adında aylar ve yıllar baki kalsın. Bu binanın yapılup tamam olduğu tarih Muharrem ayıdır; bu yüksek bina izzet ve ikbal ile baki kalsın, 844.

Tarih-i Hargâh-ı Şah ki Hargâhın

kapısı üzerinde yazılıdır. Padişahın otağının kapısında yazılı olan tarih: Yücelik ve ikbal gülşeni olan bu otağ, yıllar boyunca, izz ü naz ile açık bulunsun. Hicretin 877. yılında, şevval ayında sevinçle tamamlandı.

Necati Bey Divanı, s. 434, gazel. 473.

Cennete dönmüştürür elkıssa yârân Kapluca
Ol periler mecmaı serçeşme-i can Kapluca
Ayağına varur ola bin peri gün başına
Var ise bulmuşdurur Mühr-i Süleyman kapluca
Âyine gibi peri-peyker simâları
Hoş safâlarla çeker bağrına uryan Kapluca
Âşık-ı dîdar olup gördüğü mahbûba akar
Germ olup gün yüzlülerle sürdü devran kapluca
Şükr kimi sakalluya cennette yir yoktur dimez
Dopduludur bağ-ı rıdvan gibi gılman Kapluca
Kendüyü vakf eyleyüp yollar gözetmez müdam
Ger Halilu'llah[3] gibi sevmese mihman Kapluca
Anadan doğma olur kim gelürse katuna
Barek' Allah[4] ey bugün her derde derman Kapluca
Cünki sen Bursa da oldun âleme defu'l-melâl[5]
Daim abâan olasın şa'd ü handan Kapluca
Eski, yeni sana hizmetkâr olmaz gerçi kim
Pîr ile pîr oldun, oğlan ile oğlan Kapluca
Kâinat içinde Bursacık gibi bir danesin
Râm ider gerçi seni erbâb-ı ırfan Kapluca
Vuslat-i Canan ile şad it Necati müflisi
Dahi müşkiller senün katında âsan Kapluca

Nâmîî Çelebi Bursa'nın eski hanedanından ve babası Sultan Bayazıd merhuma hazine defterdarı ve a'yan ve erkânın serdarı olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın Bursa'yı teşrifleri haberi alındıkta, Bursa'nın bazı mübarek yerleri, mesireleri, gönül açıcı ovaları, cana can katan suları, insana hayat veren havası ve dört mevsiminin anlatıldığı bu eseri Lamiî *Şehrengiz-i Bursa* adıyla yazmıştır. Hudavendigâr Vilayet matbaasında, 27 Safer, 1288 yılında basılmıştır. Baştan başa manzum olan eser, türlü bölümler altında bütün Bursa'yı anlatmaktadır. Mesnevi tarzında olan bu eser *Bursa Şehrengizinin Başlangıcı* adıyla başlamaktadır. Ben bu eseri olduğu gibi Türkçeye çevirmektense, Lâmiî'nin benzetmelerle dolu bölümlerini Türkçeleştirerek ve kısaltarak vermek istiyorum.

Gel ey güzel sesli kuş, sözünle âşıklara demsâz ol. Siz, dünyada iki cansız gönülsünüz. Gamlar içinde, iki yanmış yakılmışsınız. Mısırı ve Şam'ı Bursa yerine tutup hemşehrilik hakkını yerine getirin; bütün durumunu padişaha anlatın. Efsane kapısını efsun ile açup padişahın gönlündeki şevkı artırın. Sen gerçi zerre gibi yolun bir toprağısın, amma güneş gibi de padişahın meddahısın. Gerçi bugün elinde gümüş ve altın yoktur, ama dilin Bursa gibi bir inciler ocağıdır. Başından başla, dağlarını medh et. Yalnız dağlarını değil, her tarafını anlat. Ne, onun gibi gökler kadar yüksek ne bir dağ var, ne de gök altında Bursa gibi bir şehir var. Havanın üzerinde bir kara bela bulutuna benzer, yere inmiş bir dağ tepesine benzer. Bu yerin kadrini kim anlayacaktır? Doğrusu bu dağın nefesi Cebrâilin nefesidir.

Keşiş Dağının Civarında bulunan KIRKPINARLAR denilen yerin anlatılması. Ey gönlüm, bu Hızır'ın ayağını bastığı yere yüzünü sür, önünde akan bu su *Ab-ı Hayvandır*, o kenarın pınarını kimse bilmez sanma; o su, her diyarın yüzü suyudur. O nur çeşmesi, şaşılacak bir gül suyudur; o sudan içenler *Kevser* suyundan elini yur; onun cemali ay ışığı gibi parıldar. Bu su değil, par par yanan bir aynadır. Bu suyun gamından, Nil ve Ceyhun ırmakları kana yunmuştur; zanbağın yüzü göğermiş, servi oğunmuştur. O gönülleri aydınlatan su bir âşıktır ki gece gündüz taşlarla döğünür. Meğer gönülleri kendine çeken bu su bir can ırmağıdır ki yeri çepçevre ala balıklarla dopdoludur. Buna balık denmez, bunların herbiri ayı kıskandırır; herbiri akşamları ve sabahları hep parıl parıldır. Bu balıklara laciverd çizgiler çekilmiştir, üzerlerinde kırmızı la'lden noktalar konulmuştur; herbiri denizin gönlünü karıştırır. Skankur[6] bu hasretten kadid olmuştur. Bu toprağın üzerinde, bize Balık Burcunu düşündüren Allahın sanatını seyr it.

Adı geçen dağda vadileri anlatıyor. Ey dost, dolanup su gibi seyr etsen göreceksin ki bu dağın acep vadileri var. Ne vadi, herbiri bir mermer ocağı, aynaya benzeyen billurla doludur. Sen buranın buzunu donmuş su sanma, bunlar yerin üzerinde kırılmış bir gümüş çarhdır. Bunların heryerini karla dopdolu gören, onu, mehtabdan dolayı şimşek çakıyor sanır.

Kilimli Göl Beyanındadır. Yer yer, her suyun ayağı bir göl olmuş ki insan görünce kış kilimini suya salmış sanır. Bulunduğu meydanın yeri, onun yatağından gül gül olmuş, halkalar çiğdem ve sümbül olmuş sanır. Denizler mürekkeb olup ağaçlar kalem olsa, bu anlattığımızın binde birini yerine getirmiş olmaz.

Adı geçen dağda, Kurt Alanı, Saru Alan ve Molla Alanı denilen yerler. Zümrüt gibi olan yeşilliği, altın yaldızlı gökyüzünü deli eder. Her taraf menekşe gibi anber kokuyor; zanbakların halini görenler kayıtsızlıktan dedikoduyu bırakırlar. Gök çemenden laciverdi derenler, cennetin kırmızı gülünü bir çöp samana almazlar. Kekiğin otuna su gibi yüzlerini sürenler, cennetin yeşil çemenine kapılmaz. Doğanlar orada şehnaz ederler, Keklikler de uçuşurlar.

Kevser suyuna işaret. Bu anlattığımız yerin cennetle eş olmasına şaşılmaz, çünki Kevser suyu onun çeşmesidir.

Âb-i Hayat çeşmesine işaret. Buraların bitkisi, feleğin yeşiliğini utandırır; onun âb-ı hayatı bugün can verir; yeşilliği baştan başa misktir, sünbüldür: ahûları orada gezüp karanfil otlarlar. Al feneri oraları aydınlattığından, o güzel diyarı gören cennet sanır. Gerçi o gökyüzünü andıran meydan, âşık kalbi gibi viran olmuştur.

Sultan Yaylağının Övgüsü. Onun altı da, gönülleri çeken bir meydandır: gece, gündüz orası gökyüzü gibi yeşildir. Padişah oraya şeref verdiği için adını *Sultan Yaylağı* koymuşlardır. Çemenlerini Allah boyamıştır, yasemenleri de uykularından uyanmışlardır.

Tekfur alanı, Elma Çukuru, Fındık ve Kestane Çukurlarının methi. Aceb sernamedir, Tekfur alanı, değil Tekfur alanı, Buz alanı. Kıyamet arsası sahraya benzer; çemenler *Cennetü'l-Me'vâya*[7] benzer. Her köşeden gönülleri arayan bir su akar; her tarafta bezmler ve soh-

bethaneler kurulmuş. Onun bir yeri de *Hocazade Makamıdır*. Allah gece gündüz rahmetini ziyade etsin, adını *Elma Çukuru* komuşlar ki gönüller onu neşr etmekle sevinç bulurlar. Halka tanıtmak için, ey can, Ona fındık, buna *Kestane Çukuru* demişler.

Duğlu Baba Yaylağının Övgüsü. Duğlu Baba'yı niçin anmayayım; cihan, havayı ondan alır. Adı geçen yayla, *Seyyid Nâsır Hazretlerinin* türbe-i şerîfi civarında *Gül Pınarı* denilen yer olup *Baba-yı Müşarünileyhin* merkad-i şerifleri oradadır. Bu dağın olduğu yeri, bu havaların herdem taze ve ter etmesine şaşılmaz. Meğer bunun *âb-ı hayat*'ından içüp ömrü Hızır gibi yenilemektedir. Hem budur ki o hoş havalar, *İsâ*'nın ölüye can veren nefesine mazhar olmuştur. Onun içindir ki aylarca ve yıllarca İsâ için, onun çıktığı yer gökyüzüdür.

Der Medh-i Diğer Yaylaklar. Kısacası, hangi yaylağını anlatayım; herbir meydanı cennet-âbâddır; her köşesinden çeşmeler coşup akar; ırmakların teranesiyle kuşlar ötüşür; bu kuşların hepsi ırmakların sesine uyarak öter; hepsi sazın sesine uyar ve ses bülbül sesine uyar.

Meclis-i Erbâb-ı Medaris. Burasının önceleri, büyük bilginlerin, yaz mevsiminde yaylalara çıkup ilim ve fen öğretmeleri için bu isim verilmiştir. Bundan sonra anlatılan *Zeyniyye yaylası* demekle meşhur olup bu tekkenin müştemilatından yalnız bir harab hamam kalmıştır. *Bakacak*, bu yaylanın karşısında olup şehre nâzır olan ve *Bakacak* denilen yere telmihtir. Bu bölümden sonra dağın eteğinin güzelliği, zengin benzetmelerle anlatıldıktan sonra sırasıyla Kaplu Kaya vadisi, Çamluca Ayazması ve Musa Baba vadisi gelmektedir. Kaplu Kayası bir teferrüc yeridir; vadisinin güzelliğine akıl ermez: suyu, gül suyuna benzer, tatlı ve bal gibidir. Havası cana can katar; toprağı anber kokar. O vadinin havası cennet gibidir; *Çamluca Ayazmaz* ise, cennet bağçelerini mat eder; çemenzarı, meleklerin ekmesidir; sanevberleri meleklerin dikmesidir. Her ağaç orada bir Anka'nın yeridir; onlar, burada göklerin üzerine yuva kurmuşlardır.

Musa Baba Vadisi. Bugün, bu gül bahçesi dediğimiz yer Musa Baba'dır. Peygamber Mûsâ'nın Yed-i Beyzası[8] akçağlandır. Bu suyun adı Akçağlandır; bu meşhedin ziyaretçisi meleklerdir; göklerde mezarını dolaşmaktadırlar.

Gökdere Vadisi. O vadinin her kenarı, ırmağı safâdan serhoş etmiştir; coşkunluğu, ayın kulağını sağır etmiştir; hücumundan da güneşin yüzü sararmıştır. İşret ehli için burası, bir teferrücgâhtır. Havası ve suyu durmadan cana can katar. Güneş suyu kıskandığından su, susup kalmıştır; meydanına hayretinden feleğin başı dönmüştür. İçi, âşık göğsü gibi saftır. Pınarların toplandığı yer ve kaynağı Kaf Dağı'dır; tadı, bal ve şeker gibi tatlıdır. O *Nilüfer Suyu*, gökten iner ki, bundan dolayı adı *Gökdere* olmuştur. O nehir, şehri ikiye böler, herbiri bu bölümleri suya kandırır. Hem ziyaretgâhtır, hem işret meydanıdır. Her yerde, her yüzden orada gönüller sevinçtedir.

Arsagâh-ı Sahrınç. Bir yüce meydan da Sarnıçtır; onun çeşmesi güneştir, gökyüzü de etrafıdır. Şehir düpdüz eli altındadır; kırlar ayağına düşüp yüzlerini sürerler; onun tatlı suyu meğer *Kevser*dir; bundan dolayı o, cennetin içinde akmaktadır. Babam ki Allah ruhunu şad etsin, orasını öylesine ma'mur etmiştir, güzelleştirmiştir ki. Lakin şimdi Lamii'nin kalbi gibi bütün bu eserler harab olmuştur. Zamanımız Sultanı inayet etse yine, çarhın beğendiği bir yer olurdu. *(Lamii merhumun babası Sultan Bayazıd Han zamanında defterdar bulunan Osman Efendi olup babası da Bursa'da cami sahib Nakkaş Ali merhumdur.)*

Kalenin Tasviri. Dağın eteğindeki sarp kaleyi görün, âlemin sağlam olan tarafı budur, ona kürsi gibi bitişiktir; bundan dolayı *Zâtü'l-bürûca* benzese şaşılmaz. Meğer o şehri baştan başa korumak için bunlar baş açup el götürmüştür. Sûr hisarı çarh gibi yuvarlaktır? Melekler, tupu kılsınlar diye kapuları göz açup yol gözetirler; bu gökyüzü gibi namlı bir hisardır, sultanların tahtgâhı bir büyük şehirdir. Pınarbaşının macerası ki kalenin önünde başlar; önünde çeşmesi Nil'e benzer, Seyr et pınarı başından avlamış; teni gül yaprağına benzeyen bir gümüş göğüslüdür. Baksan, ömre benzer, geçmektedir. Soğuk günlerde halis ve temizdir; sıcak günler oldu mu kar suyudur. Gönüller ona baktıklarından şehrin meydanı Bayram yeridir. Burada dolaplar su üzerine döner yer ve gök ehlini hayran ederler. Salıncaklar, yükselmek için bir basamak olurlar da güneşin ve ayın üstüne gölge salarlar; gül gibi havaya baş koyup ay yanaklıların topu gökyüzüne ulaşır.

Sultanın Eşsiz Sarayının Medhi (Padişah sarayının yeri şimdi Tophane denilen mevki ve civarı ise de zamanla harab olarak sarayla ilgili bina kalmamıştır).

Padişahın sarayını nasıl anlatayım? O şerefli ve cennet gibi saray, padişahın ayrılığında oda yanmış, baştan başa mihnet dumanıyla boyanmaş, elemden çeşmeler her yana ağlamakta, âşık gönlü gibi kuşları inlemekte, yıldızlar gözlerini açup padişahın gelmesini gözlemektedirler. O saraylardan kala kala bir köşk var. Onun geri altın yaldızlı döşemesi, altın yaldızlı, hünerli bir adam, hüner kalemini eline alup, içi gibi dışını da altın işlemiş, her köşesinden çeşmeler coşup muhitin canını mest etmiş.

Şehrin Mezat Yeri. Onun altında şehri çevre çevre doluşup melekler zikrini vird etseler yeridir. Sokaklarında teselsül vardır. Bunun resminde üstad akıllar hayran kalır. Evleri kemer kemer üstüne, güzellikleri bakımından ay gibi kemerler var. Mahallelerin hepsi süs içinde, avluları her tarafta cennet bahçesi, köşklerinin hepsi gökteki ay gibi kusursuz, münevver camlarında güneş parlamakta, her taştan nice çeşme akmakta, ona nisbetle güneş bir kuru çeşme, havuzları baştan başa bir deniz durumunda, içinde balıklar ay gibi ışık saçmakta, ibadethaneleri, pınarları tâ seher vaktinde bulutlar ayna gibi, göklerde kemer gibi.

Seyyid Muhammed Buharî Türbesi. Özellikle Seyyid Buharî'nin türbesi o diyarı mukaddes bir ka'be haline koymuş, arş ehli bu türbenin çerağından kandil yakar, yüzüne huriler deste deste mendil eder. Gök-

yüzü gibi avlusu nakışlı olmak için, Samanyolu gibi fidan dallarından yapılan ve sofrada yemek sahanları altına konan yuvarlak şey ki sırmalı meşinden ve başka şeylerden yapılır, taş eşiğine süpürge gibi yüz sürüp baş eşiğine perdeler komuşlar. Yerden göğe alemler baş çeküp kıyamet kopmadan erkence gelmişler. Kısacası bugün o tertemiz toprak, şüphe yok, dünyanın ziyaretgâhıdır.

Vasf-ı an Cami-i hurrem ki o harem-i muhteremde vâki' olmuştur.

O camiin önünde Mescid-i Aksâdır, velayet ehline[9] toplantı yeri olmuş. Her ağaç bir Tubâdır. Kandilleri ışıklı halelerdir; bu türbe ile bu avluyu gören onu Ka'benin kendisi, buna da hatîmi[10] der. Avlunun mermeri ayna gibi parlar; vilasından, kasırganın ayağı kayar. Türbenin minaresi kandillerle süslense, servi boylu, *heykelli*[11] bir dilber olur. Bu türbenin bu servisi, bir türlü şamdandır; her gice bu serviden ışıklar şimşek gibi çaksa ve cennet ağacına baş eğmese aslâ şaşılmaz. *Bu türbenin avlusundaki havzın suyunun ve zamzam gibi suyunun medhi hakkında,* bunun şadırvanı, kalbe safâdır ve ruhu şad eyler. Hakikat bu gönülleri arayan mezar ka'bedir; avlunun içinde akan bu su zemzemdir; sütten ak ve şekerden daha tatlıdır; taştan, kederin izini çıkarır; havzını safâdan görüp can demişler, onunçün adını *akçağlan* komuşlar. *Ahval-i mücâviran-ı bâvefa der an Harim-i ba-safa* bölümünde, mücavirlerin, burada Kur'an-ı Kerîm okudukları anlatılmaktadır.

Tahsis-i Câmi-i Kebîr-i Bî-nazîr. Özellikle şehrin göbeğinde *Ulu Cami'*, âlimlerin tavaf ettikleri *Devletlü Cami'* dışı cennet avlusu gibi gül bağçesi, içi, hurilerin yüzü gibi parıl parıldır. Kemerleri baş başa çatılmıştır; herbiri oku atılmış bir yaydır. Sayısız ışıklı kandiller asılmış, parıtlısından hurilerin gözleri kamaşır. Onun kubbesini mumlarla süslenmiş görenler yıldızlarla süslenmiş gökyüzü der. Kubbeleri, gökyüzünün kubbelerine, kemerine alçak der. Kürsileri, arş üzerine gölge salar. Melekler mihrabının kaşını seyr eder, ayağına başını vurularsa şaşacak ne var? Görenler, varsa cennet budur, derler ki girenler çıkmak istemezler.

Der hoş-elhân-ı mukriyan[12] *çün Kumriyan.* Sesi güzel olanlar çevre Kur'an okurlar; gül bahçesinde bülbüller öterler. Bunlar cana can katan sesleriyle gönüller alırlar; melekler işidüp hayran kalırlar. Orada türlü türlü rivayetler nakl olunur: Allahın kelâmına tam bir riayet gösterilir; bütün camiler ondan ders alırlar; dinleyenler onda zevk ve safâ bulurlar. Bunun minaresi, gönüller arayan bir servidir ki bunların ayağında çeşmeler akmaktadır.

Der Sala-yı Ahval-i Musalla-yı Mualla. (Bugün Namazgâh denilen yerdir). Onun Musallasını kim hatırlar, Bayram günleri orası bir mahşer-âbâd olur. Minberinden melekler tac urunurlar; göklerin ve kubbelerin gönülleri onun en yüksek tepelerinden yararlıdır; meydanı bir hoş meydan gibi açıktır; mermeri gökyüzünden daha sağ ve sadedir. Ne diyeyim, bu şehrin üstünlüğü çoktur; varlığı bütün dünyanın öğüncesidir.

Hudayî[13] *Hamamlar ve Kaplucalar.* Şehrin önünde *hudayî* hamamlar ve kaplucalar vardır; suyunun kış derdinden haberi yoktur; suyu zemininden kaynayup çıktıkça gökyüzünün güneşi üstüne *tâbî*[14] salar. Sıcak nefesiyle her garibi avlar; hastanın yanında hekimi komaz; gümüşsüz halkı halis altun kılar; gönülden zevk ve şevk tozunu yur.

Der Medh-i Havz-ı Kapluca. Kapluca havuzunun medhi. Özellikle şu gönülleri kendine çeken havuz, ki güneş bunun canına ateş vurmuştur. Kapluca adı periler ocağıdır; hümâları avlamak için uğurlu bir tuzaktır. Cihanı aydınlatan, her ay içine girüp kendilerini gün gibi atarlar. Suda bulunanlardan herbiri, denizden doğup tolanan bir güneştir. Su içinde gümüş dolablardır; bunlar cıva içinde dönen feleklerdir. Suyu her saf inci atıldıkça, âşıkın yüreğine su serperler. O su, şevkle koynunu açup herbirini zevkle bağrına basar. Gâm suyundan sanki canı yanmış gibi, gümüş tenlilere kâfur hapları içirir. Çıplak pehlûdan safâ bulanlar, felek gibi havzın kenarını devr eder. Meğer burası çepçevre cennet pazarıdır, ki burada alınıp satılan can parasıdır. Sütunlar yalın ve hayran dururlar; yasemen yanaklılar suya ateş ururlar. O havuz, gözüm gibi Ceyhun ırmağını akıdır; dudakları şarap rengi bir la'l olanlar kabaklarla yüzer. Sen eğer onun tasvirinden bir akide dilersen, bunun geri kalan tasvirini sonra bu kaside desin.

Bursa ovasının ve Fıratı andıran nehirlerinin tasviri. Bursanın ovaları anlatılamaz, çünki bunlar kıyamet arsasından uzundur. Her yandan bu gönülleri arayan bu nehir iner, o yerlerin toprağın yüzünü sürerek gelir. O ova, o yazı bir fesleğen kanalıdır, civadan gelüp bu kanal su çeker. Bunlardan bir tanesi Nilüfer nehridir; bu nehir âdeta zamanın çekilmiş resmidir. Irmağın kıyısını, lâle kataı kırmızı ile süslemiş. Bu ırmak deli, divane gibi sarhoş; Âşık gözü gibi durmadan coşkun halde. O çehrenin zevk u safâsını görüp gamından bunu Nil çarhına benzetmiş. O nehrin biri sermet ve şeydâdır, zincirini sürüyüp gelir. Yüzü göğermiştir, ağzı köpüklüdür. Gönlü aşüfte, cana da sergeştedir. Yedi derya gözünde bir damla değildir; Onun zıyası da aya ve güneşe dil uzatır. (Bu nehre hâlâ *Delice* denir).

Sıfat-ı Bahar-ı Bursa. Bursa'da Bahar. Ey can, bu şehri nasıl medh edeyim ki onu anlatmak aklı şaşkına döndürür. Bahar olsa, Bursa cennet bağçesidir; yıldızlarla dolmuş bir gökyüzüdür. Ovayı yeşilliklerin ordusu tuttukça dağlara, çukurlara kış denilen facir şah hâkimdir. Ardını sürüp onu memleketten çıkarır; yalnız memleketten değil, altı cihetten çıkarır. Kaf Dağının üzerine gül gibi dilemler dikûp memlekette ayşler, demler sürülür; bülbüller şevk ile ötmeğe başlar ve orada âşıkâne sohbetler ederler. Lâle safâdan şarap gibi coşkun nergislere la'l taşından pi-

Kaside-i Kapluca

Her gün olur hûr u mehrülarla mahşer Kapluca
Bak budur kım havz-ı cennettir musavver havzıdır
San meleklerdir, güzeller bağlamışlar, devrini
Pâk u ruşen orta yerde ayn-ı Kevser
Zerd ü zâr olur verenler anda simin tenlere
Ademi altun eder var ise cevher kapluca
Her sütun âşık gibi yalın olup hayran durur
Suda ateş-ruhsârı bağrına basar Kapluca
Sanasın tâk-ı felekten özlerin pertab ider
Suya düşmüş mihr ü mah olmuş münevver Kapluca
Her güneş yüzlülerin gamzesi tîğın görüp
Can verüp can alur kim şöyle ditrer Kapluca
Her yana ağzı suyu arslanların durmaz akar
Ol gözü ahûları ettikçe derber Kapluca
Yüreğine su seper bîhud olan âşıkların
Her sanem girdikçe havza ey birader Kapluca
Kurs-ı kafur içirir sîmın-bedenler durmadan
Mahrûlardan hararet çektı benzer Kapluca
Ahsenü'l-eşkâl şekli'l-müstedîri gösterir
Nakş-ı pergarın senın ey sikke-peyker Kapluca
Çeşme-i Hurşîddir mülk-i felekde âyine
Ey arûs-ı Bursa'nın yüzünde zıver Kapluca
Suret-i sîmabile hasiyyet-i kibrittir
Kim suyı sîm eylemiştir toprağın zer Kapluca
Her nazar yur gıll ü gışdan can ü dil âyinesin
Bahr gibi tahirü'l-asl u mutahher Kapluca
Her fakiri sîm ü zersiz eyleyüp pâk ü tıraş
Âlemin etti kulübün cer, kalender Kapluca
Aldığınca La'l-i meygünlar kabaklar Koltuğa
Dîde-i uşşâka dönse tanmıdır ger Kapluca
Gönlü gözü her yana âşık gibi durmaz akar
Pâk-dıl, rüşen-nazar, âyine-manzar Kapluca
Çün periler mecmaıdır ol ılı su her nefes
Âdemi etse ne tan bî-hüş ü muztar Kapluca
Camlardan hûblar seyr ide deyu mihr ü mah
Kurdu âb üzre felek-veş çetr-i ağber Kapluca
Kubbeler zamm eyleyüp Şah-ı cihan gerdün-misal
Reşk-i eflâk oldı devran içre yekser Kapluca
Âşık-ı dîdar olan her bîkararın Bursa'da
Menzilidir *Lamî* her gün mukarrer Kapluca
Günde bin kez her şeker-lebden alursın kâm-ı dil
Nüş-ı cam olsun sana hem afiyetler Kapluca

Kaside-i Kapluca

Kapluca her gün huriler ve ayyanaklılarla mahşer olur; doğrusu budur ki, bu Kapluca musavver bir cennet havuzudur. Sanırsın ki, güzellerle devrini bağlamış olanlar meleklerdir; Kapluca, orta yerde temiz ve aydınlık bir Kevser pınarıdır. Orada, gümüş tenlilere altın ve gümüş verenler sararıp solarlar; görünüşe bakılırsa, bu cevher Kapluca, adamı altın eder. Her sütun, âşık gibi çıplak olup hayran durur; ateş yanaklıları, Kapluca suda bağrına basar. Sanırsın ki, felek takından, kendilerini atarlar; Kapluca, suya düşmüş, ışıklı bir ay ve güneş olmuştur. Her güneş yüzlü perinin gamzesinin kirpiklerini görüp sanki can verüp can alıyormuş gibi Kapluca öylesine titremektedir. Arslanların ağızlarının suyu her yana durmaz akar, gözü ahûları göğüslerine bastıkça, kucakladıkca, arslanların ağzının suyu her yana durmayıp akmakta. Bayılmış âşıkların yüreğine, her put gibi kapatılacak derecede güzel olanlar, ey birader. Havuza girdikçe, Kapluca bunların yüreğine su serper. Kapluca, ay yüzlülerden hararet çekmişe benziyor çünkü gümüş bedenlere durmadan *Kurs-ı Kâfur içirmekte*. Altun sikkesine benzeyen güzel, Kapluca senin pergerinin nakşını şekillerin en güzeli olan yuvarlak şekli göstermektedir. Ayna, ey Bursanın gelininin yüzünde bir süs olan Kapluca, ayna, gökyüzünde bir güneş çeşmesidir. Civanın suretiyle bir kükürd hassasıdır ki Ey Kapluca senin suyunu gümüş, toprağını da altın eylemiştir. Her bakışında can ve gönül aynasını gıll ü gıştan yur, bu temizlenmiş ve deniz gibi aslında temiz olan Kapluca. Her yoksulu, gümüş ve altın almadan temizleyüp tıraş eden kalender Kapluca âlemin kalblerini cur etti. Şarap rengi la'l dudaklılar koltuğuna kabaklar aldıkça, eğer Kapluca Âşıkların gözüne dönse buna şaşılır mı? Gönlü temiz, bakışları aydınlık, görünüşü ayna gibi olan Kaplucanın, gönlü gözü heryana âşık gibi durmayup akar. O ılık su, her nefes perilerin toplandığı yerdir, kişiyi kendinden geçirip muztar kılsa şaşılacak ne var? Camlardan güzeller seyr etsin deye ay ve güneş, suyun üzerine gökler gibi kül rengi çadırlar kurdu. Cihan padişahı Gökyüzünü andıran kubbeler yaptırıp Kaplucayı baştan başa devran içinde gökleri kıskandırdı. Dîdar âşıkı olan her kararsız olanın Bursa'da Kaplucanın her gün konakladığı bir yer olduğu kesindir, *Lamî*. Günde bin defa, her şeker dudaklıdan gönlünün muradını alırsın, şarap içmek sana hem de afiyetler olsun.

yaleler sunar- Nergisleri ütüp ayla güneşi, gözü kirpiğine salmaz. Gonca onda, gözyüzünün yıldızlarına benzer ki firûze bir kutuya konmuş la'ldir. Kuşlar karalarda hengâmeler düzüp sular ırlar; bülbül nay üfler; yasemenler yeşil yapraklardan def tutarlar; ırmaklar perişan olup el çırparlar; sular bağ içinde *gizlenç* oynarlar. Çiçeklerle yeşil yaprak içinde, sabâ yasemininin külahını kapub *saç yolmasını değerli incisi kılar*. Çevik rüzgâr oyuncu başıdır; çiçek çocukları birbirini kovalar; sabânın önünde, taze gül, gögercin gibi havai taklalar atar, çiçekle çemen el tutuşdukça, yel herbirini bağda erişüp geçer. Nergis başında kâse oynattıkça susenlerin içini tasa tutar. İnciler yağdıran bulut, şehabdan od kopar. Seher vaktı uyanmış olan rüzgâr, güller saçar; sular çenberlerle, yeşil yapraktan hançerleriyle, gonce mızraklarla goncenin başı üstüne dikilür. Taze yapraklar, ayağından asılur. Rüzgârlarla fesleğen dur-tut oynar. Çınarlar el karsar; ar'ar raks eder. Rüzgâr oynak dalı donanıp hoş eyler. Çemende üstad, curcuna oyunundadır; erguvanlar nefesi kesilmiş kalup durur; akar sular rüzgarla yarışur. Ağaçlar felek gibi tasbaz olmağın çiçekleri eteklerinin altına saklarlar. *Bu bir nüktedir* dedikleri bu söz, şahenşahın düğününü tasvir eder. Bu gelinin nihadı felekler olduğu için denizden katre badi olmasına hacet yokdur.

Bursa'nın Yaz Mevsimi. Ey yar, yaz mevsimi geri gelince, papağanın, karganın kanadı ve ağaçlar donar, başaklarla yenini doldurur; yeryüzünü meyvelerin harmanı yapar. Meyveler *zurûf-ı şehrin adını kor* ki bunlar aklı şaşırır, canı hayrete düşürür. Mercan kirazı dane dane görüp gönlünün kanını kana kana içirir. Her armut, sırça bir şeker kabıdır; suyu gül suyudur ve tadı bal gibidir. Her hündüvane, kavun hasta cana ciğerleri tazeler. Yanar her karpuz, bir parlak ayın ondördüdür, kesersen yüz hilâl ortaya çıkar, dilberin yanağı gibi elmas renk renktir. Âşık gönlü gibi ayvası misktir. Narından, akikin kutusunun gönlü vardır. Unnabı görüp yakut renk alır. İncirleri dumansız helva sıkar, ne helva, her-

biri bir *şehd-i ma'kuddur*. Şeftalusu, şekerden tatludur, şirindir; gönlü yanmışların canına sükûnet verir. Üzümler, sanki ülker salkımıdır; parlak bir yıldız olan Başak yıldızıdır; Her danesi şifalı bir baldır; zevk erbabına berrak bir kadeh sunar. Fesleğenler deste deste saçılır, öyle ki bunların kokusu misk ve öd ağacını hasta eder. Su, çemenler çarşusunu devr edüp kolunda halka halka gümüş sırma vardır.

Bursa'nın Sonbaharı. Sonbaharını anlatmak mümkün değildir. Bu mevsim, kevn ü mekânı altun üzerine altun eder. Güneş vaktaki Yusuflayın Mîzana geçer ve her zeminin kefesini altın kılar; çemenlerde hava kuyumculuk eder; sular, yapraklara kuyumculuk eder. Altun gibi yapraklar yere dökülüp her ırmak altın balıklarla dolar. Herbir ağaç sarı kuş olur, yerlere silkindikçe yapraklar düşer; altun yüzlü her yaprağı altun suyu ile bezer ve ırmaktan leçin[15] gümüşten halhal eder. Kasırga rüzgârı, narenci dibadan kabalar biçer. Çınarın elini kınalayup çemenler meydanının serkeş nigarı, ağaç gök gibi yıldızlarla dolu olup şehab atup yeryüzü diye taşlar atar. Bulut, zağfıranbîze[16] benzer olmuştu ki jengarla zırnıhı karıştırmıştı. Boskan yapraklarının dudağı kehrüba rengini almıştı; güneşin aksinin suyu[17] güneş olmuştu. Ben bu vasfın hangibirini anlatayım, bu ne güzel renk ne güzel nakış.

Bursa'nın Kışı. Kış erişüp de yazup da şafakın ateşinden gül rengine döndürse altın mangal ateş doldururlar; badelerden çehresini nar çiçeğine döndürürler; elde fağfûri kadehler tutarlar; ne fağfûrisi, kâfûri kadehler. Ödü öde vururlar: Çehreleri kızardup nağmelere başlarlar. Cam kadehi şarapla doldururlar; ateşle suyu karıştırırlar. Yani kâfur sağutluk verdikte bu iki ateşle hararetlenirler. Nice ateş, saf akıka benzer; bağı da suya kanmış güle benzer. Cihan Zal'ini[18] Behnem[19] esir edüp onun zincirini baştan başa demirden yapar. Derya balıklar gibi zırh giyer. Gökyüzünü gümüş pervaneler tutup güneşin mumunu söndürmek isterler. Ağaçlar ilk bahara ta'n edüp çemenler pamuk tarlasına döner. Kışın rüzgârı bulutu . . . edüp [20] ağzının tükrüğü durmaz akar ha. Çarh göğerüp güneşi bir titreme alır. Kalbin sevinci ve ruhun reyhanı gönül fütuhun anahtarıdır. Nazardan lâle dengi benefşe kokusu, asümanın çerağı da Bedahşan la'li. Hasisi Hatem[22] eyler, yaşlıyı ya genç yapar; hayali gül bahçesine döndürür, aklı da deliye. Zahidleri candan Erbaini[23] çekerler, zikrin ateşinin demini sürerler. İtikâfı evlerde yaparlar, köşelerde ve kaşânelerde kalırlar. Can ve gönül evini aydınlatırlar, aşk ateşinden parlak bir şamdan hali alırlar. Vücudun ocağı içinde cehennemi Yakup Halil ruhuna gülistan ederler[24]. Bu ateşle hoşlanmayan gönül, ko öd gibi yansın ey olgun kişi. Gönülde candan itikâfı edersin, soğuktan zikr ateşi sana yeter.

Özr-i Taksir-i Hizmet-i Sultanî-Arzû-yi Şairî ve Sühandânî. Yazık, sözü uzattım diye azarlanmasaydım; herbiri vasfında yüz bâb yazardım. Özellikle şiirden uzlete çekilmişim; derd ve gam kayıtlarından kaçıyorum, Perişan güftelerden peşimanım: söz meclisinde uyuyanlardanım Zanbak gibi, sûsenden âzâd olmayan, gül gibi son demde ömrü berbad olur. Biri de bu ki devran elinden, sonsuz belâ ve derd elinden, bedeni gevşemiş, baştan başa hasta; gönlü aşüfte, hatırı kırık. Fursat zamanı az, derd ve gam çok; huzurda olduğumu isbat etmenin binde biri yok. Ne diyeyim ki Hazretin makbulü olsun. Gönül de uzlete niyyetlenmek çaresiz. Hemen hizmet, padişahı öğmektir; candan, gönülden padişaha dua etmektir. *Lamii* yeter, efsane kapısını aç. Sözün *faslü'l-Hıtabını*[25] ortaya getir. Vücudun titremekte, elinden kalemi bırak. Defter dürüldü, gönül namesini bırak. Suret ülkesini seyrettiğin yeter, can şöhretini felekten yana aç. Yürü, gece gündüz gönül mülkini seyr et. Her dem hak ile beraber olup, başkalarını bırak. Ölüm kadehinden demler elde etmeye bak; baka mülkine ayağını candan bas. Bu altı cihete dört tekbir oku[26]. Dokuz eflake pervaz eyle bir bir. Kün fekûn maksuresinde durduğun yeter;[27] lamekân ma'muresinde sema' ur. ☆

1 Azrâ. Büyük seyyarelerin altıncısı ve rasadsız görünenlerin en uzağı olup *Müşteri* yıldızından sonra gelen onuncu *Zuhal* Yıldızıdır.

2 Dür-i Meknun.-Dizilmiş inci.

3 *Halilullah*.-İbrahim Peygamberin adı, Allahın arkadaşı, dostu anlamına. Keselere bereket veren.

4 *Barekallah*.-Allah mübarek etsin.

5 Def'u-l melâl.-İnsandan sıkıntıyı uzaklaştıran.

6 Sekenkur. Bu adla bilinen hayvan. Mısırda yaşar bir cins kertengele, Kum kertengelesi. Bu hayvanın derisine benzeyen güzel bir cins tülbend ki sargı olur.

7 Cennetü'l-Me'vâ. Kur'an-ı Kerim'de geçen sekiz cennetten birinin adı.

8 Yed-i Beyzâ. Peygamber Musâ'nın mucizelerinden bırı ki kolunu dışarı çıkardığı zaman bembeyaz görünürdü.

9 Viyet ehli, keramet sahibi, veli, ermişler.

10 *Hatîm*. Mekkede, Ka'benin şimalinde ayrı bir yerde olan yarım duvar.

11 *Heykelli*. Heykel, büyük hacımda herhangi bir şey. Daha çok, bır kişinin taşıyamayacak kadar büyüklukte Kur'an ı Kerîm.

12 *Mukriyan*. Kur'an okuyanlar, hâfızlar.

13 *Hudâ yî*. Tabii olan, insanlar tarafından yapılmayıp ta Allah tarafından yapılmış olan. Kapluca, doğal gaz, maden suyu gibi olan şeyler.

14 Zırnık. Parlak ve sarı renkli bir mineral madde.Buna sarı arsenik de denir. Üç kükürt ve bir arsenikden meydana gelmiştir. Tabiatta rengi altın sarısına benzeyen yumuşak kitleler halinde bulunur. Arsenik oksidi .

15 Lüceyn. Gümüş ile kükürt karıştırılarak imal de edilebilir. Boyacılıkta renk vermek için kullanılır. King's Yellow adı verilmiştir.

16 Za'fıran-bîz.-Sa'fıran eleyen.

17 Bulualar Za'fıran leyip goztaşıyla Zırnıh karışıtı

18 Yaşlı ve aksakallı adam; İranlıların meşhur kahramanı ve Rüstemin babası.

19 Behmen. Usfendıyarın oğlu Erişir'in adı; bu ısimdeki hükümdar.

20 Lağv etmek.-Ortadan kaldırmak.

22 *Hâtem*. Hatem-i Tâî, Tay kabilesinden, sınırsız comertliği dolayısıyla darbımesel olmuş olan kişi.

23 *Erbaîn*. Kış ortasında kırk gün; 21 Aralıktan başlar ocağın otuzunda biter. Şiddetli soğukların yaşandığı gün

24 *Halil* İbrahim aleyhisselam. Memrud kendisini ateşe atmış ve Allahın inayeti ile bir gül bahçesine donmüştür.

25 *Faslü'l-Hıtâ*. Kitaplarda 'emmâ da'dü' den sonra başlayan bolüm, asıl konunun başlamasından once konur

26 Dört Tekbir. Cenaze namazları için kullanılan bir ıstılah. Bu namaz iki rekattır.

27 Allahın ol deye hitabı üzerine kâinatın olması. Maksure, camilerde cemaatın yerlerinden ayrılmış olan bolümler. Yazar burada, omrünü namaz ve niyaz ile geçirdiğini soylemektedir.

Darülfünûn Talebe Cemiyeti Önderliğinde Gerçekleştirilen Bir Öğrenci Hareketi Örneği

MUSTAFA ŞAHİN*

Sürekli olarak politikanın içinde yer alan gençliğin siyasal eylemleri, I. Meşrutiyet öncesine kadar götürülebilmektedir. Talebe-i ulûm hareketi öğrenci eylemlerininin ilklerinden sayılmaktadır. Sonraları meşruti bir yönetimi tekrar kurmak amacıyla oluşturulan ve içinde bulundurduğu gençlerin fazlalığından dolayı Genç Türk hareketi adını alan İttihat ve Terakki örgütünde de hep ön saflarda yer alan gençlik, 31 Mart Olayı'nda ve nihayet Kurtuluş Savaşındaki tutumuyla adından sıklıkla söz ettirmiştir[1]. Cumhuriyet dönemin de, gençlik özellikle örgütlü hareketleriyle adından sıklıkla söz ettirmiştir. Meşrutiyet döneminde kurulan Darülfünûn Talebe Cemiyeti, Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte daha da güçlenip tüm fakülteleri örgütü içinde toplamıştır[2].

Yazımızda, bu cemiyetin önderliğinde gerçekleştirilen ve Cumhuriyet döneminin örgütlü ilk öğrenci hakereti olan *"Tramvay Olayı"*nı ele alacağız. Olayda, öğrencilerin istemlerinin neler olduğunu, bunu elde edebilmek için neler yaptıklarını, Tramvay Şirketi'nin öğrencilere ve olaya bakışını, öğrencilerin yanını tutan -belki bugün bile birçok yöneticiye örnek sayılabilecek bir davranış sergileyen- Darülfünûn Emini'nin tutumunu, hükümetin olayı değerlendirilişini ve hareketin başarısız oluşunun nedenini gazetelerden yola çıkarak açıklamağa çalışacağız. Darülfünûn öğrencileri ile, İstanbul'da Belçikalılara ait olan tramvay şirketi arasında meydana gelen ve olaylar sırasında üç Darülfünûn öğrencisinin yaralanmasıyla sonuçlanan hareketin nedeni ise şudur.

Dârülmuallimin ve Mekteb-i Alî'ye öğrencileri dünyanın her tarafında uygulanageldiği üzere, İstanbul'daki Tramvay Şirketi'nce de kendilerine *"nısf ücret"* (yarım ücret) uygulanmasını isterler. Darülfünûn Talebe Birliği temsilcileri 10 Kasım Pazartesi günü Nafia Vekaleti Şirketler Komiserine yazılı olarak başvuruda bulunup ayın onundan beri münferid bir şekilde devam eden bu sorunun kesin bir çözümü için ricada bulunurlar. 12 Kasım'da ise tramvay şirketine iki temsilci gönderilir. Fakat şirket müdürü bu temsilcileri kabul etmez. Darülfünûn Talebe Birliği'nin yazdığı mektupları da ancak tercüme edildikten sonra okuyabileceğini memurları aracılığıyla bildirilir. Bununla birlikte ertesi gün Talebe Birliği tarafından Darülfünûn Emini nezdinde yapılan girişim, şirketin görüşme için gönderdiği temsilci ve Darülfünûn Emini İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey ile birlikte bir toplantı yapılır ve öğrenciler görüşlerini ikinci kez açıklarlar. Öğrenciler, öğrenim süreleri içinde büyük zorluklarla karşılaştıklarını, bu sorunların en büyüklerinden birisinin de ekonomik sorun olduğunu, bu sorunu hiç olmazsa birazcık azaltabilmek için bazı kurumlarla anlaşıp *"nısf ücret"* ödediklerini söylerler. Başlattıkları bu yarım ücret uygulaması girişimine *"olur"* yanıtı veren şirketler arasında Haliç, Seyr-i Sefâin, Rumeli Demiryolu ve Mudanya-Bursa Şimendifer şirketlerinin bulunduğunu belirtirler. İstanbul tramvay şirketinden de bu yollu istekleri olduğunu, isteklerinin kabulü gerçekleşirse sevineceklerini, aksi halde her türlü araca başvuracaklarını ve sorunun çözümü için, şirkete 14 Kasım Cuma akşamına kadar süre tanıdıklarını bildirirler. Fakat aradan iki gün geçtiği halde, şirket sorunun çözümü için olur göstermediği gibi, şartnamesini ileri sürerek yarım ücretin bütün öğrenciler için değil, belki sadece 15 yaşına kadar olan öğrencilere uygulanabileceğini ve hükümet ile şirket arasındaki sözleşmeden ayrılmayacaklarını belirtir. Üstelik, Darülfünûn öğrenci-

* Dokuz Eylul Universitesi, İzmir

16 Kasım 1924 "Cumhuriyet" gazetesinin olaydan bir gün sonra birinci haber olarak verdiği olayın fotoğraflarıyla birlikte yayınlandığı sayfa.

lerinde tam bilet alınmasını, aksi halde tramvayların hareket ettirilmemesi için memurlarına kesin emirler verirler [3].

Öğrenciler yarım ücret sorunundan kaynaklanan münferid olayları kamuoyuna sağlıklı bir şekilde duyurmak için, gazetecilere şu açıklamaları yaparlar; *"Dünyanın her tarafında Darülfünûnlular vesâit-i nakliye tarifelerinden azamî bir sûrette müstefîd oluyor. Avrupa'nın birçok memleketinde bilâ-bedel, bazı yerlerinde ise nısf ücretle seyahat etmektedirler. Bunları bizzat gördüm. Avrupa'da tramvay şirketleri pek tabii olarak yerli sermâyeden müteşekkil olduğu için, hükümetin de pek pazar müzâhereti ile kendilerine kolaylıkla merâm anlatmak kolay olmaktadır. Halbuki İstanbul tramvay şirketinin geçen sene Avrupa'da akdettiği itilâfnamede talebe menâfi maatteessüf hükümetimizce gözetilmemiş veya gözden kaçmıştır.*

Bunun neticesi olarak tramvay şirketi Darülfünûnlularla sair yolcular arasında hiçbir fark kabûl etmemektedir. Darülfünûn Talebe Birliğinin başlıca gayelerinden biri de Darülfünûn ve Mekteb-i Alî'ye talebesine, talebe hayatı mümkün olduğu kadar tahkik etmektir.

Biz bu mücadelemize uzun zamandan beri atıldık. Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefâin gibi bazı şirketlere metâlibimizin mühim bir kısmını kabul ettirdik. Tıbbiyeli arkadaşlarımızın işgal senelerinde seyr-i sefâin meselesi için İngiliz polisleriyle vuku bulan mücadelelerini hiçbir vakit unutmayacağız. Talebe Birliğimiz birçok mesâiden sonra tiyatro ve sinemalarda da mühim tenzilât elde etmiştir. Şimdi sıra tramvay şirketine gelmiştir. Bu meseleyi muvaffakiyyetle intac ettikten sonra şehremânetine köprü mürûriyyesinden talebenin istisnâsı için müracaat edeceğiz. Ecnebî sermâyedarlarının menâfini kabul ettiği bir zamanda şehremânetimizin müddeâmızı evleviyyet kabul edeceğine kâni'im.

Darülfünûn ve Mekteb-i Ali'ye talebeleri mevcudu, hayat pek pahalı olduğu için maatteessüf günden güne eksilmektedir. Bu hal vatanımızın menâfi aleyhindedir. Talebe Birliğimiz bunun için çok çalışmak mecburiyetindedir. Hükümetimiz Darülfünûnlular için tahsil icrâ'ını senesi 150 kuruş tenzîl ettirmiştir. Halbuki biz yalnız tramvay parası olmak üzere senede bu ücretin elli mislini vermekteyiz. Bu meseleyi talebe lehine halletmesi için şirketler komiserliğine tahrîren mürâcaât ettik. İki gün sonra da tramvay şirketi müdüriyetine istidâmızı vermek üzere gittik. Fakat ser-müdür bizi kabul etmek istemedi. Perşembe günü Darülfünûn Emini İsmail Hakkı Bey ile tramvay şirketi murahhası Pertev Bey ve talebe murahhasımız içtima etmişlerdir. Bu ictimâda müsbet bir netice elde edilememiştir. Bunun üzerine biz yarından itibaren tramvaylara mıntıka farkı gözetmeksizin ikinci mevkide yüz para ve birinci mevkide beş kuruş vereceğiz. Bazı gazeteler bizim tramvaylarda ücret vermeksizin seyâhat edeceğimizi yazmış, bunu tashîh etmenizi rica ederiz. Darülfünun talebesi yalnız hakkı olan şeyi ister" [4].

Darülfünûnluların bu hareketi üzerine tramvayların hareketsiz kalacağını, belki birkaç saat seyrü seferin mümkün olamayacağını, bundan da İstanbul halkının zararlı çıkacağını söyleyen gazete muhabirine öğrenci temsilcisi şu yanıtı verir; *"Darülfünûnlular halkın zararlı çıkacağına müdriktir. Bundan dolayı çok müteessirdir. Lâkin İstanbul'un muhterem halkı da, vatanın istikbali demek olan münevver gençlerden pek çoğunu yağmur ve kar altında, elinde kırık şemsiyesiyle ikinci mevki tramvay beklerken görmüşlerdir. Tahsîl uğrunda her türlü mezâhime katlanan gençlerin teessürlerine iştirâkini ve bu hareketlerine müzâheretini muhterem İstanbul halkından bekleriz ve bizim bu hareketimizi hoş görmelerini arzu ederiz"* [5].

Öğrencilerin gazetelere açıklama yaparak isteklerini gerçekleştirebilmek için her yola başvurabilecekleri yolundaki açıklamasını İstanbul Polis müdürü ise şöyle değerlendirir; *"Tarife meselesi, her halde şirketle talebe arasında değil, şirketle hükümet arasında halledilmelidir. Şirketin bir şartnamesi vardır. Talebenin de bir mercî vardır. Binâenaleyh Darülfünun Emâneti alelusûl mürâcaat etmelidir. Şirketin bu mecburiyeti kanuni yanı varsa herhalde hükümet bunu temin eder, yoksa tamamen yeni birşey istemek için de kanuni yollar vardır. Yoksa cebren bilet almamak ve bütün halkı alakadar eden seyr ü seferi durdurmak muvâfık değildir"* [6].

Kasım'ın 10'undan beri tramvaylarda münferiden meydana gelen ve yarım ücret sorunundan kaynaklanan olaylar gerginliği artırmaktadır. Talebe Birliği'nin şirket için tanıdığı sürenin bitiminden sonra, öğrenciler önceden kararlaştırdıkları gibi ayın onbeş'inde, Cumartesi günü saat sekiz dolaylarında Sirkeci'de toplanırlar. Özellikle Şişli, Tünel, Harbiye ve Fatih hatlarında çalışan tramvaylara binip yarım ücretle yolculuk etmeye kalkışırlar. Tramvay kondüktörleri böyle bir emir almadıklarından, öğrencilerin istemlerini kabul etmezler. Duruma polis müdahale ederek öğrencilerin kimliklerini belirlemek isterse de, öğrenciler haklı olduklarını iddia ederek polisin sözünü dinlemezler. Kondüktörler tramvayları durdururlar ve tam bilet vermedikleri sürece hareket etmeyeceklerini söylerler. Öğrenciler de tramvayların fren anahtarlarını alırlar ve onları hareketsiz kılarlar.

Öğrenci gruplarından biri Fatih tramvayına biner ve *"yaşa"* diye bağırarak Harbiye'ye gider.

Harbiye'de toplanan öğrenciler 100 para karşılığında birinci mevkide yolculuk etmek istemiyle tekrar İstanbul'a dönmek isterlersede bu defa polisler tarafından engellenirler. Öğrenciler de tramvayların gitmesini engellemek için, tramvayların anahtarlarını alırlar. Bu sırada Şişli'ye giden 111 numaralı bir tramvayı da Harbiye Mektebi önünde durdurarak anahtarlarını alma girişiminde bulunurlar. Ancak tramvayda bulunan ve Pangaltı merkezinde görevli, Hayreddin adındaki sivil bir polis, öğrencilerin bu hareketine engel olarak: *"Hayvanlar, alçaklar, namussuzlar"* diye bağırır. Öğrenciler söz konusu kişiye hücum etmek isterlersede Hayreddin Efendi *"Yakarım"* diyerek buna meydan vermeyip, tabancasını çeker ve ateş etmeğe başlar.

Hayreddin Efendi tabancasıyla altı el ateş eder. Çıkan kurşunlardan üçü Darülmuallimin Mektebi'nden Necati, Eczacı Mektebi'nden Nazım, Dişçi Mektebi'nden Muhiddin Beylere ve dördüncüsü de gazetesine fotoğraf çekmeye çalışan *Vatan* fotoğrafçısı Emin Bey'in koluna isabet ederek yaralanmalarına neden olur. Yaralılara ilk yardım yakındaki Kristal Eczanesi'nde yapılarak, yaralılardan ikisi evlerine gönderilirken, diğer ikisi Hamidiye Etfal Hastanesi'ne gönderilir. Bu sırada heyecanın had safhaya ulaşması nedeniyle halk dükkânlarını kapatır, tramvaylardan dışarı kaçar. Harbiye Meydanı'nda bir panik başlar. Silah çekip, üçü öğrenci, dört kişinin yaralanmasına neden olan sivil polis Hayyreddin Bey'in Harbiye Mektebi'ne kaçması üzerine öğrenciler okul müdüründen polisi kendilerine teslim etmesini isterler. Fakat müdür bunu kabul etmediği gibi okulun tüm kapılarını da kapattırarak öğrencilere hitaben *"Darülfünûn gençliği sizi Harbiye Mektebinin hareminden çekilmeye davet ediyorum!"* diye bağırır[7]. Harbiye Mektebi Müdürü, Polis Hayreddin Bey'i karakola bizzat kendisinin teslim edeceğini söyleyerek öğrencileri ikna eder. Bunun üzerine öğrenciler Harbiye Mektebi bahçesini boşaltırlar ve daha sonra toplu halde tramvay şirketinin merkezine, Tünel başındaki Metro Hanı'na doğru yürümeye başlarlar.

Öğrenciler yolda gördükleri bütün tramvayları durdurarak anahtarlarını alıp onları hareketsiz kılarlar ve tramvayların üzerlerine çıkıp *"Hak verilmez alınır, yaşasın Da 'lfünûnlular, kararımız kat'idir!"*[8] şeklinde yazılar yazarlar. Kendilerini merak edip, olay yerine gelmeye çalışan Darülfünûn Emini İsmail Hakkı Bey ile Galatasaray'da karşılaşan öğrenciler, heyecanlı tezahüratta bulunurlar. Öğrencilerin yaralandığı haberini alan Hakkı Bey'in *"Hakka karşı gelinemez, isterlerse beni de vursunlar!"* diye haykırışı öğrenciler tarafından *"yaşa"* diye alkışlanır[9].

Tünel başındaki Metro Hanı'na giden öğrenciler, burada şirket yetkilileriyle görüşmek için içeri girmek isterler. Ancak kapıların kapalı olduğunu gören öğrenciler, Han'ın önünde güvenliği sağlamakla görevli polis memuru Ekrem Bey'e başvurarak, içlerinden seçtikleri Suphi Bey'in liderliğindeki beş kişilik bir heyetin kabülünü isterler, Ekrem Bey bu isteği yukarı bildirir. Fakat gelen yanıtta öğrencilerin kabul edilemeyeceği bildirilir. Öğrenciler *"Merkez memurunun da sözü dinlenmemiş, hükümetin resmi bir memurunu da tahkir ettiler"* diye bağırarak Metro Han'ın alt katındaki camları, fenerleri kırarlar ve tabelaları tahrip ederler. Kapıların açılmadığını gören öğrenciler daha da sinirlenerek bir demir manivela ile yarım saatlik bir uğraştan sonra Han'ın demir kapılarını açıp, üst kata çıkarlar. Gerçi üst katta fazla bir olay meydana gelmez. Metro Han'ın ikinci şube müdürü Ömer, yardımcısı Cem, baş memuru Zeki Beyler gelirler ve müdür Ömer Bey ile konuştuktan sonra, beş kişilik heyet ile birlikte Galatasaray Polis Merkezi'ne gidip beklemelerini önerirler. Bu sırada şirketin genel müdürü de vali ile görüşür. Vali, öğrencilere yarım ücretle yolculuk etmenin kabul edildiğini bildirince, öğrenciler hep bir ağızdan üç kez *"şa şa şa!.."* diye bağırırlar. Öğrencilerden biri şirketin sözüne güvenmediklerini, bu nedenle durumun yazılı olarak da belgelendirilmesini istediyse de Vali buna gerek olmadığı belirtir.

Bundan sonra, öğrenciler bir düzen içinde, yanlarında Vali Bey de olduğu halde yaralı arkadaşlarını ziyarete giderler. Yollarda tramvayları durdurarak *"şa, şa, şa!.."* naraları atıp *"Mustafa Kemal Paşa"* marşını söylerler. Akşam sükûn içinde evlerine dönerler. Olaylı günün ertesinde gazetelere gönderdiği mektupta

"İleri" ve "Tevhid-i Efkar" gazetelerinde olay sonrası çıkan fotoğraflar.

tramvay şirketi şunları söylemektedir; *"Mah-ı hal-in onbirinci Salı günü bir kaç tıbbıyeli nısf ücretle seyahat etmek hakkına haiz oldukları iddiasıyla birdenbire ücret-i seyahat tediyesinden imtina ettiler.*

Tramvay mukavelenamesinin 16. maddesi Mekteb-i Alî'ye talebesi müstesna olmak üzere 15 yaşına kadar olan mekatip talebesinin ikinci mevkide tenzilatlı tarifeden istifade edeceklerine mübeyyindir. Bu müsade tahsil-i mecburiyye'ye tabi çocuklara suhûlet göstermek için derpiş olunmuştur.

Şirketin biletçiler ve kontrolör memurları hükümet tarafından tasdik edilmiş olan nizamnamenin tatbikinden başka bir muamelede bulunmamışlardır. Bu yüzden İstanbul hutut-u üzerinden seyr ü sefer münkati olmuş ve ancak zabıtanın müdahalesi ve yolcuların şikâyeti üzerine yarım saat sonra tekrar münakâlat başlamıştır.

Mah-ı hal'in onikinci Çarşamba günü sabahleyin saat sekizi çeyrek geçe, daha fazla miktarda talebe, aynı vakayı tekrar ihdas etmişler ve bu vechle seyr ü seferi yalnız İstanbul tarafından değil, fakat köprüden mürûr eden kaffe-i hutut'da tatil eylemişler ve seyr ü sefer ancak 45 dakika mürûrundan sonra taht-ı temine alınabilmiştir. 13. günü öğleden sonra iki murahhas birdenbire tramvay şirketi aklâmına gelmişler ve müdür o zaman müzakerede bulunduğu cihetle müdüriyet namına Pertev Bey tarafından kabül edilmiştir. Murahhaslar mumaileyh adedi takriben dörtbin kişiye baliğ olan talebe birliği azasının kâmilen tenzîlatlı tarifeye tabi tutulması talebini mutazammın bir mektup tevdi etmişler ve müdüriyet taleblerini Cumartesi sabahı saat dokuza kadar isâf etmediği takdirde istihzâl meram zımnında cebir istihsal edeceklerini ifade eylemişlerdir.

Ertesi günü Cuma olduğundan Polis Müdürü Umumiyyesi marelzikr mektuptan ancak Cumartesi günü aklâmın vakt-i küşâdı olan öğleden evvel saat on'da tahrîran haberdar edilebilmiştir. Müdüriyet meselenin hallinden evvel seyr ü seferin tatilini müeddî olacak hadisat-ı şedide vukûna mani olmak için müstahdeminine talimat-ı mukteziye itâ eylemiş idi.

Biletçiler ve kontrol memurlarına şayet talebe nısf ücret alınması talebini dermeyan edecek olurlar ise bu talebin nizamnameye muhalif olduğunu tekrar etmeleri ve mümkün olduğu takdirde talebe tarafından tam ücret tediyesinden vakî olacak imtinada polisi işhad eylemeleri ve fakat talebeyi tramvaydan inmeye icbar etmemeleri hakkında evâmir-i lazîme itâ olunmaması mukarrer bulunmuştu.

Bir hadiseye meydan verecek her türlü vesile ortadan kaldırıldığı halde hilaf-i intizar talebeden mürekkeb bir zümre Harbiye Meydanı'nda cebren arabaların seferini tatil ederek harekat-ı gayrı kanuniyyeye tevessül etmişlerdir. Bilahare varid olan haberlere nazaran polisin müdahalesi üzerine silah istimâl edilmiş ve seyr ü sefer ancak öğleden yirmi dakika sonra başlayabilmiştir.

Metro Hanı'ndaki aklâm mutad olduğu üzere öğle vakti kapanmış ve Müdür Mösyö Kindorf ve rüfeka-i mesaisi talebenin Metro Hanı'nda nümayiş yapacaklarından külliyen bi-haber oldukları halde bermutat saat yarıma doğru Metro Hanı'ndan çıkmışlar ve şirketin büyük memurları dahi aynı vechle hareket etmişlerdir. Talebe bir saat sonra Metro Hanı'na gelmişlerdir. Saat birbuçuğa doğru Müdüriyet nümayişlerin icra-ı tahdidata ve camları kırmağa başladıklarını istihbad ettiğinden kapıların kapanmasını ve zabıtanın da vakıadan haberdar edilmesini emr etmiştir.

Vali Beyefendi talebenin nısf ücrete tabi tutulmaları talep hususunda hiçbir hakk-ı kanuniyeye haiz olmadığını teslim etmekle beraber ihtilafın halli için talebe'nin metalibi isâf edilerek hükümete bu suretle muavenatta bulunulması arzu-ı kafisini gerek hükümet namına ve gerek kendi namlarına izhar eylemişlerdir. Aynı zamanda Vali Beyefendi Metro Hanı'nda bulunan nümayişçilere sabr etmelerini ve taleplerinin isâf edileceğini ümid eylediklerini telefonla bildirmişlerdir. Mösyö Kindorf ve Mösyö Fronberg ihtilafın Nafia Vekaleti celilesinin hakemliğine tevdi edilmesini teklif eylemişler ve Vali'nin talebi üzerine karar ittihazı 10 gün zarfında mümkün olabileceğini derpiş ederek bu müddet zarfında muvakkaten talebe'den nısf ücret istifasını taleb etmişlerdir.

Harbiye'deki ve Metro Hanı'ndaki nümayişçiler meyanında Beşiktaş vakası üzerine geçen Temmuz'da şirketten ihraç edilmiş olan bazı vatman ve biletçilerin mevcudiyetin zabıtaca müşahede edilmiş olmasıda celb-i dikkattir".[10]

Geçicide olsa sorunu öğrenci lehine çözümleyen Vali Hüsnü Bey'in konuya ilişkin açıklamaları ise şöyledir; *"Mesele gazetelerde yazıldığı vechle halledilmiştir. Bugünden itibaren talebe, talepleri üzre nısf bilet ile tramvaylarda seyahat edebileceklerdir. Bu netice, henüz kat'i surette takarrür ettirilmiş ve tesbit olunmuş değildir, hükümet murahhasları ile kumpanya murahhasları arasında cereyan edecek muhabere ve müzakere neticesine intizaran, muvakkaten talebe nısf biletle seyahat edeceklerdir.*

Vak'a esnasında talebe'den bazılarının mecruhiyeti bendenizi çok müteessir etmiştir. Çünkü üç Türk gencinin bila-sebep cerh edilmesi mucib-i teessüf bir hadise teşkil etmektedir. Polis memuru Hayreddin Efendi, hakkında vilayetçe icab eden muamele ikmal edilmiş olduğundan müdde-i umumiliğe gönderilmiştir. Esasen mesele halledilmiştir, vakıa kalmamıştır".[11]

Kesin olarak öğrencileri savunan bir tavır takınan dönemin Darülfünun Emini İsmail Hakkı Bey'in açıklamaları ise şu yönlü olur; *"Bilakayd-ü şart bütün talebe için, bütün vesait-i nakliyeden tenzilat yapılması doğru ve elzem olduğuna öteden beri kaniyim. Bu vak'a üzerine şirketten salahiyatar bir memurun Darülfünûna gönderilmesini rica ettim. Gelen memur kendisinin ancak benim sözlerimi şirkete tebliğe selâhiyattar olduğunu söyledi. Ben mevz-u bahs tenzilatın Şirket tarafından yapılmasının doğru olacağını, çünkü bunun ilm tahsil eden gençliğe bir hizmet teşkil edeceğini izah ettim. Bu sebeple bilahâre vakî olacak şikâyet ve müracaatlara muhatap olmayacağımı ilave ettim.*

Ben gençliğin bu samimi tezâhüratında hak ve vicdan fikirlerinin hakim olduğunu, vakıanın bu şerait dahilinde herkes tarafından anlaşılması lazım geldiğine inanıyorum. Hakikat şudur: Talebe Darülfünûn talebesidir. Haksızlığa ve insafsızlığa karşı hareket etmek en tabiî vazifesidir. Hürriyet ve inkılâb hissiyle mücehhez olmayan talebeye Darülfünûn talebesi denemez". [12]

"Darülfunûnlularla tramvay kumpanyası arasında hadis olan vakıa hakkındaki mütealanızı lütfeder misiniz?" sorusuna Dahiliye Vekili olan Recep Bey ise şu yanıtı verir; *"Vakıa iki cihetten tetkik edilmelidir. Birincisi herhangi bir maksata herhangi bir şirket yada müesseseye bir tecavüz vu-*

kuu, velevki muvakkaten olsun şehir dahilinde sükûnetin ihlaline sebebiyet verilmiş ve Türk veya ecnebi sermayenin masuniyeti hakkında tevlid edilmesi ve ikincisi de bu kabl müfrit asabiyetler hareketlerin neticesinde vatanın en yüksek irfan ocağına mensub gençlerin kendilerini, mukabeleye muarız kılmalarıdır. Amme'nin huzur ve masuniyetini tekeffül eden hükümet vazifesini yapmıştır. Ve herkese küşâde olan usûl dairesindeki ve tarik-i müracaat fevkînde taşkınlıklar vukunda uhdesine terettüp eden vazifeyi daima yapacaktır. Milli heyecanı göğüslerinde taşıyan asil Türk gençliğinin münevver bir zümresini teşkil eden Darülfünûnlularımızın bademâ temkin ve sükûnetle hareket edeceklerini kavien ümid ederim". [13]

18 Kasım Salı günü Darülfünûn Talebe Birliği, bütün fakültelerden ve bazı liselerden gelen öğrenci temsilcileriyle bir toplantı yapar. Öğrenciler şirket ile aralarındaki sorunun kesin bir şekilde çözümlenmesi konusunu görüşür. İstanbul Vali Vekili Hüsnü Bey'in 10 gün süreyle işi tatlıya bağlaması, öğrenciler tarafından pek hoş karşılanmaz ve sorunun Ankara'da takibi için bir temsilci gönderilmesine karar verilir. Talebe Birliği aynı toplantıda öğrencilerin istemleri kabul edilmediği takdirde, ikinci bir gösteri yapacakları doğrultusunda karar alır. Talebe Birliği'nin toplantı yapıp istemlerinde kararlı olduklarını ve geçici çözümlere yanaşmayacaklarını vurguladıkları gün Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey ise şu açıklamayı yapar; *"Henüz hakemliğime dair katib-i adl tarafından musaddak tezkere gelmemiştir. Mamafih Nafia Vekaleti nokta-i nazarını başvekalete bildirmiştir. İcra ettiğim tahkikatta mevcud tarifeye nazaran yapılacak birşey yoktur. Tarife mer'îdir tebdili için tarifenin gördüğü muamelenin yeniden icrası lazım gelmektedir. Bununla beraber talebe için yapılacak tenzîlat miktarınca ahaliden alınacak ücrete zam icab eder. Zira tarife, maserif-i zaruriyye nazar-ı dikkate alınarak yapılmıştır. Tarifede her ne kadar asker ve mektepli nısf ücrete tabidir kaydı varsada mukavelenamenin 16. maddesinde bu mektepli tabiri tavzih edilmiştir. Buna nazaran 15 yaşına kadar olan mektepliler tatil müddeti hariç olmak üzere nısf ücretle seyahat ederler. Vekaletin nokta-i nazarı bu esas dahilindedir"* [14]

Gerek Dahiliye Vekili Recep Bey'in, gerekse Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in öğrenciler ile tramvay şirketi arasındaki soruna yönelik çıkan demeçleri, öğrenciler arasında olumsuz bir tepki yaratır.

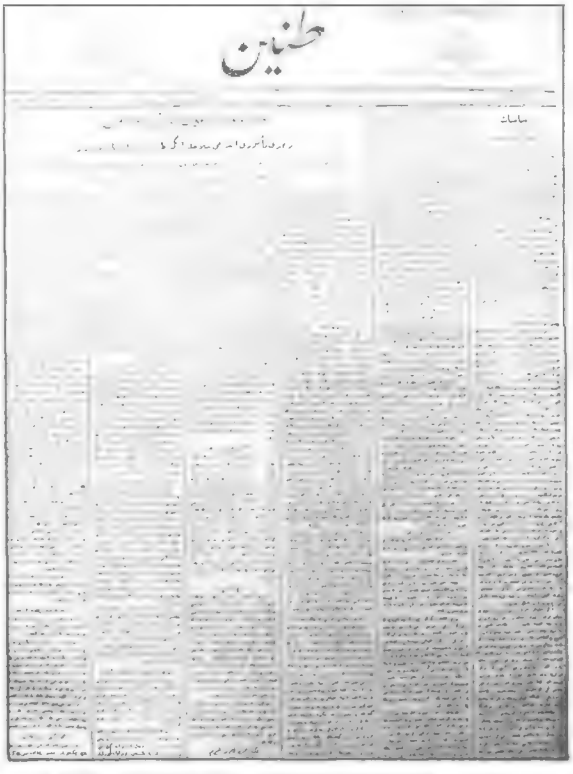
طنين

16 Kasım 1924 tarihli "Tanin" gazetesinin ilk sayfalarının hemen tamamını ayırdığı olayla ilgili haber metni.

Talebe Birliği'nin toplantısında Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden birisi tramvay şirketinin görüşünü kabul etmemekte ısrarlı olduklarını ve bunu *"Millî bir haysiyet meselesi"* olarak ele aldıklarını söyler ve sözlerine şöyle devam eder; *"Kumpanya katiyyen tenzilat yapacaktır. Çünkü bu bizim hakkımızdır. Bu hak verilmez alınır. Biz de buna azmettik. Tramvay kumpanyasının bu hareketi Avrupalı olduklarını idda eden müdürlerinin nasıl bir zihniyette bulunduklarını belli etmektedir. Fransız'ca intişar eden gazetelerden birisi bizim bu meşru talebimizi (vahşet sürüsü) diye tavzîf etmiş. O gazete şunu bilmelidir ki Türk gençleri hiçbir zaman o yazıyı yazan şahsın seciyesi kadar vakârından tenzil etmiş değildir. Bu gazeteyi de protesto etmeye karar verdik. Aynı zamanda gazete idaresini de Türk gençliğinin şeref ve haysiyetinden zerre kadar fedakârlık edemeyeceğini anlatmak için icab eden vesaite tevessül edeceğiz".* [15] Ve öğrenciler birgün önce aldıkları kararı uygulamak, sorunun takibini sağlamak için Hukuk Fakültesinden İhsan, Tıp Fakültesinden Ali Rıza Beyler'i seçip, temsilci olarak Perşembe sabahı saat yedi buçukta Kadıköy iskelesinden *"ispat-ı vücud ederek, merasim-i mahsusa"* ile Ankara'ya gönderirler. Darülfünûn Talebe Birliği kamuoyu tarafından davranışlarının yanlış değerlendirildiğini veya değerlendirilebileceği endişesini de gidermek için aynı gün bir bildiri yayınlar;

Talebenin Efkâr-ı Umumiyyeye Beyannamesi

Darülfünûn talebesi pek tabiî bir hakkın muhtelif suretlerle takibinden netice çıkmaması üzerine tramvay şirketi aleyhine 15 Teşrinisânî'de vakûr, ciddi bir nümâyiş yaptı. Bu nümâyiş sırasında, sûiniyeti mütemâdi olan kumpanyanın nice hareketleri ve bazı lüzumsuz müdahaleleri muhtac-ı tenvir olduğundan şunları tevzîhan beyan ederiz:

Talebenin kumpanyadan istediği tenzilat cihanın kabûl ettiği sarih bir hakdır. Şirket bir sene evvel Nafia Vekaleti'yle tanzim ettiği mukavelenamenin birinci ve üçüncü maddelerinde bu hakkı tanıdığı halde; hiç bir defa hüsn-ü niyet gösterememiş ve talebe murahhaslarına ne direktörleri ne memurları bu talebin yanlış ve haksız olduğunu söylememiştir. Şirketin ihmal ve lakaydiyesine maruz kalan bu meşru ve ciddi hakkın muhafazası için, şirkete 11 Teşrinisânî'de son bir müracaat daha yapılmış; bu tenzilat meselesi halledilmezse talebe'nin mümayiş yapacağı açıkça bildirilmişdi. Şirketin Darülfünûn murahhaslarını kabûl etmemesi üzerine malum nümâyiş olmuştu. Şirketin idare merkezine heyet-i umumiye halinde değil, hususi bir heyet halinde tekrar gitmek suretiyle sekînet ve itidal'in hakiki

ve medeni bir nûmunesi daha ibraz edilmiştir. Şirket bu nezakete de Metro Hanı'nın kapılarını talebe heyetine kapamak suretiyle mukabele etmiştir.

Şirketin Beyannamesindeki İddiaları

Vaziyet bundan ibaret iken, şirket dünkü beyannamesiyle hakikatı baştan başa tahrif suretiyle, efkâr-ı umumiyye huzuruna çıkmaya cesaret göstererek son ve gayr-i kabil-i tahammül bir hareket daha irtikâb eylemiştir. Şirketin delil olarak gösterdiği Tıp Fakültesi efendilerinden birisinin ücretsiz seyahat meselesi tamamıyla hilaf-ı hakîkattir. Talebe yarım ücretle gitmek istemiştir, parasız değil. Sonra kendisinden tamamiyle usanmış, bıkmış halkın talebeyi müteaddid yerlerde alkışlamasını bile şirket kendi lehine ve talebe aleyhine bir şikayet şahidi gibi ikame etmek istiyor ki bundan gülünç ve çirkin bir tahrif olamaz. Talebenin galeyanına hayret etmek suretiyle Türkiye Darülfünûnu ve mensublarının ne olduğunu anlamadığını gösteren şirket; Metro Han'ın kapılarını talebe girdikten sonra kapattığını söylemek suretiyle binlerce kişinin huzurunda geçen bir vakayı en müthiş bir maharetle tâğyir cüretini de gösteriyor.

Şirketten çıkarılmış bazı memur ve müstahdemin de talebe arasında olduğunu zikr etmesi gençlerin telâkkisini küçültmek gibi bayağı bir arzudan doğmuştur. Biz bu yalanları, bu tahrifleri bütün şiddet ve nefretimizle şirketin umurunu çevirenlere râdd ederiz. Nizamlara riayet iddiasına gelince: Tramvay arabalarının aldığı yolcu miktarıyla seyr ü seferlerindeki feci yolsuzluklar; hele mütareke devirlerinde ecnebi ve düşman zabitlerine, askerlerine yapılan hiç bir kaide ve nizama uymayan o meşhur ve mübtezel tenzîlat; birçok müessesede, meslek mensuplarına, nizamnamesinde serahat olmadığı halde bahş ettiği istisnalar tramvay şirketinin bu her zaman Türk aleyhdarı şirketin nizamperverliği efkâr-ı umumiyeye gayet sarih misaller vermektedir. Talebe, efkâr-ı umumiyeye şunu tekrar arz eder ki; Darülfünûnlular, mütehakim bir şirketin esiri olamaz. Hakkını bugün olduğu gibi yarında tamamiyle aramaya azmetmiştir. Mensup olduğu milletin zarar görmemesi ise en birinci emellerindendir.

Darülfünûn ve Mekteb-i Ali'ye Talebe Birliği"[16]

Ertesi gün Talebe Birliği azalarından Nizameddin ve Lütfi Beyler, yeni Vali Süleyman Sami Bey'i makamlarında ziyaret ederler. Ziyarette, şirket ile olan 10 günlük *"mütâreke müddeti"*nin bitimine az kaldığını ve ikinci bir olaya meydan verilmemesi için sürenin uzatılmasını ve ulaşım araçlarında yarım ücretle seyahat hakkının gerçekleştirilmesini isterler. Vali de; *"Mesele hükümet-i merkeziyece fevkalade ehemiyetle nazarı dikkate alınmıştır. Bunun lehinize halledileceğinden ümidvarım. Bu ümitle sizlerinde neticeye kemâl-i sükûnetle intîzar etmeniz bir lüzum-u mübremdir. Zaten Darülfünûn gençliğinden başka birşey beklenemez, "*[17] diye yanıt verir.

Tramvay şirketi, hukuk müşaviri Arif Bey'i konuyla ilgili olarak Ankara'ya gönderirken, Darülfünûn gösterileri sırasında hakaret dolu yazılar yazdığı gerekçesiyle, Talebe Birliği *Orient Gazetesi* aleyhine dava açmak için, Darülfünûn Eminliği'ne başvuruda bulunur. Geçici uzlaşma ve Valinin araya girmesiyle yalnızca 10 günlük yarım ücret uygulamasının bitimine bir gün kala, Darülfünûn Emini, hem öğrencileri yumuşatıp Ankara'ya uzlaşı için gönderdikleri temsil arkadaşlarının görüşme sonuçlarını beklemek, hem de Şirket yetkililerini ve idari sorumluları gençlerin istemlerinin yerindeliğini tekrar gözden geçirmelerini isteyen bir açıklamada bulunur.

Sözkonusu 10 günlük süre, ayın 25'inde dolduğu için; Tramvay şirketi yetkilileri Vali Süleyman Sami Bey'i ziyaret ederek sürenin dolduğunu, bundan böyle öğrencilerin tam biletle yolculuk etmeleri gerektiğini bildirirler. Vali kararlaştırılanın gerçekleştiğini ancak Ankara'da bulunan öğrenci ve şirket temsilcileri ile Nafia Vekaleti arasındaki görüşmelerin sonucuna göre durumun değişebileceğini bildirir. Öğrenciler sürenin bitimi üzerine toplanırlar ve şu kararı alarak bildiri şeklinde gazetelere verirler; *"Tahsil yollarında bin türlü müşkülâtı iktihâm ederek mefkûresinin tahakkukuna şahid olmak gayesiyle çalışan Darülfünûn gençliği en küçük ve haklı bir talebi'nin, en müşkül yollara sevk edildiğini görmekle çok müteheyyiç ve müteessirdir. Daima hak ve hakikat mücadelesinden çekinmeyen Darülfünûn talebesi hüsnü niyetini bir kez daha isbat için hükümetimizin hakemliğini müsbet veya menfi tarzda istîmâl ve Ankara'daki murahhaslarının keyfiyeti işâr'ına kadar tramvaya binmemeye karar vermekle baîd olmayan bir hadisenin önüne geçmiş bulunduğunu zanneder. Talebe idrak ve şuûruna iktîran ettirerek atıldığı mücadeleden herhalde kât'i bir zaferle çıkacağına kani olduğu gibi hükümetin de metâlibini tahakkuk ettireceğinden kuvvetle ümidvâr olduğunu ilaveten beyan eyler".* [18]

Tramvaylara binmeme kararı alan öğrenciler, ertesi gün Ankara'da bulunan temsilcilerinden telgraf alırlar. Telgrafta; hükümetin öğrenci isteklerinde, şirketi kabule zorlamayacağı bildirilmektedir. Bunun üzerine Talebe Birliği bir toplantı düzenler. Toplantı başkanlığını Tıp Fakültesi'nden Kazım Bey yapar. Dernek üyesi Fen Fakültesi öğrencisi Lütfî Bey sorunun henüz sonuçlanmamasından dolayı kendilerinin makam-ı vilayetle daima ilişkide bulunduklarını ve sonuçda Ankara'daki temsilcilerin dönmelerini beklemelerinin daha uygun olacağını ileri sürer. Sonra Edebiyat Fakültesi'nden Mekki Said Bey söz alır ve Birliği şiddetle eleştirmeye başlar; *"Nasreddin Hoca da eşekten düştükten sonra zaten inecektim demişti"* şeklindeki açıklaması hoş karşılanmaz ve Mekki Bey susturulmak istenir. Fakat daha sonra tekrar dinlenilir. Mekki Bey konuşmasında gençliğin bugün *"şeref-i payimâl"* edildiğini ve bu şerefî kurtarmak için sonuna kadar mücadele etmek gereğini ileri sürer. Mekki Bey alkışlanan sözlerinin arasında; *"Arkadaşlar, sokaklardaki demirler tramvay kumpanyasının ise, onun altındaki toprak bizimdir. Biz anarşi yapmak istemiyoruz. Biz bu vatanın öz evlatlarıyız, binaenaleyh hakkımızı istiyoruz"* derken Ferruh Bey de gençliği kırılmaz metanet ve sükûnete davet etmektedir. Nizameddin, Dâniş ve Tarık Beyler'in de konuştuğu sırada üç maddelik bir öneri sunulur;

1- Gazetelere bir bildiri sunulması,

2- Hükümete teessüf telgrafları çekilmesi,

3- Bir miting yapılması.

Hukuk'tan Muammer Bey Ankara'daki temsilcilerin dönmesinin beklenilmesini ve sorunun hukuksal yollarla çözümlenmesini savunur. Fakat bu öneri redd olunur. Hükümete 48 saatlik bir süre verilerek Darülfünûnluların görüşlerinin kabul ettirilmesi, aksi takdirde gösterilere devam edilerek her ne pahasına olursa olsun amaca ulaşmak düşüncesi ileri sürülür.

Bundan sonra Hukuktan Nuri Bey dinleyenlerin hem kahkahasını hem de alkışlarını toplayan çok heyecanlı bir konuşma yapar ve özellikle halkın gençliği koruduğunu söyler. Kemal Bey de şirketin mütârekede İngilizleri bedava taşıdığından bahsedip şunları ekler; *"Hükümet bize "hakkınız yok!" derse bizim de verilecek cevabımız vardır. Cebimizde para yok, mektebe devam edemeyeceğiz!.."*

Bundan sonra birkaç kişi daha söz alır. Bazıları dikkatli hareket etmek gereğinden bahseder. Öğrenciler asâbîyet içinde olduğundan bu sözleri hiç dinlemezler. Nihayet Ferruh Bey tekrar söz alarak şunları söyler; *"Birçok arkadaşlarımız hukuki yollardan bahs ettiler. Kanundan bahs ettiler. Fakat arkadaşlar o gün akan kardeş kanları benim gözümün önünden kanun'u silmiştir. Ben bugün kanun kitaplarını kızıl kan renginde görüyorum. Binaenaleyh artık daha fazla teenni ile hareket edemeyiz. Bize heyecan, daima heyecan lazımdır".*

Toplantıya beş dakika ara verildikten sonra tekrar açılır. Bu toplantı sırasında öneriler oya sunulur ve 13 öneriden üçü kabul edilir.

1- Hükümete gençliğin ruhunu bir bildiri ile sunmak ve teessüf telgrafları çekmek,

2- Bir miting yaparak Kamuoyuna gençliğin isteklerini açıklamak,

3- Eğer bir miting toplanmasında başarılı olunamazsa tekrar bir kongre gerçekleştirmek ve şimdilik sükûn içinde grup olarak tramvay caddesini takiben Eminönü'ne kadar gitmek.[19]

Aynı gün Ankara'da bulunan öğrenci temsilcileri de kamuoyunun yanlış bilgilendirildiğini, gerçekte ise olayın hiç de öyle olmadığını yinelemek ve gelişmeleri açıklamak için gazetelere demeçler verirler.[20]

Gerek Ankara'daki öğrenci temsilcilerinin sözlerini, gerekse 26 Kasım gecesi yapılan toplantıda alınan kararları gözönünde bulunduran polis ayın 28'inde öğrencilerin ikinci bir gösteri yapacağını sanır ve çok sıkı güvenlik önlemleri alır. Oysa öğrenciler o gün hemen hiç bir gösteride bulunmazlar ve derslere devam ederler.

Şirket ile öğrenciler arasındaki sorunu çözümlemek için Ankara'ya giden İhsan ve Rıza Beyler 2 Aralık'da İstanbul'a dönerler. Darülfünûn Konferans Salonu'nda yaptıkları konuşmayı tüm fakülte öğrenci temsilcileri dinlerler. Temsilciler konuşmalarında şunları söylerler; *"Evvela irâde su-i tefehhüm hasıl olmuştur. Sâniyen muhtelif mektepde zuhur eden hadisatta Darülfünûn teşviki mevcud zann olunmuştur. Sâlisan sabık heyeti vekile azasından biri Darülfünûn talebesini 20 bin kişi olarak göstermiş, hakikaten 17-18 bin adet fazla olan bu yekûn kumpanyanın işine yaramıştır. Râbian tramvay murahhası, tard ettiği amelenin, Darülfünûn talebesiyle birlikte, nümayiş yaptığını ileri sürerek talebe hakkında şüphe uyandırmıştır.*

Murahhaslar, muhtelif cereyanlara rağmen en sonunda muarızlarını bile kendi haklarını kabüle mecbur etmişler ve Darülfünûnun siyasetle uğraşmadığını, bu hareketin esbâb-ı mûcibesi olan ruh ve heyecan ve ihtiyacı anlatmağa muvaffak olmuşlardır. Fakat elde mevcud bir itilafnameye karşı adem-i riayet taraftarı olmayan hükümet şimdilik kumpanyayı mukâvele hilafında harekete mecbur etmenin muhtelif nokta-i nazardan müntâki bir hareket olmadığına kâni olmuş binaenaleyh bu talebi kabül etmemiştir. Buna mukabil Darülfünûn talebesinin ihtiyaç altında kıvrandığını kabül etmiş ve muhtac-ı muavenet talebe için nev'î tazminat verdim mahiyetinde olmak üzere iki bin lira tahsis ve postaya tevdi etmiştir. Ayrıca bin lirada Tıp talebe cemiyetine vermiştir.

Bundan maada her sene muhtaç talebeyi sıyânet için bütçeye fark bin lira vâz etmiş ve buna mümâsil birçok tahsilat göstereceğine ihsas etmiştir."

Temsilcilerden İhsan Bey'in açıklamalarından sonra birkaç kişi daha söz alarak değişik düşünceler ileri sürerler. Bu kişiler hükümetten sadaka istemediklerini, mutlak haklarının sağlanması gerektiğini belirtirler. Sonuç da iki düşünce oluşur. Birincisi durumu olduğu gibi kabül etmek, diğeri istemin gerçekleşmesi için çalışmak. Oya sunulan 1. görüş redd olunur. İkinci görüş çoklukla kabül edilir. İstemin gerçekleşmesi için hangi yoldan gidilmesi tartışılır ve yasal yol seçilir. Bunun da uygulanırlığını gerçekleştirmek için her fakülteden dört beş öğrencinin bir heyet halinde çalışması uygun görülür.[21]

Öğrencilerin tüm protesto eylemlerinin, yasal zemindeki çalışmalarının boşa gidişinin, istemlerinde başarı sağlayamayışlarının ve öğrenci temsilcilerinin yenilgi alışının asıl nedeni, galiba *İleri* gazetesinin bir üst düzey yetkiliye dayanarak vermiş olduğu şu olgudur; *"Her şeyden evvel düşüneceğimiz nokta ecnebi sermayelere karşı itimâd uyandırmaktadır. Bu ise kavl ile değil, faaliyetle olur. Tramvay şirketi hükümetle bir mukavele akd etmiş ve tarifesi tasdik olunmuştur. Şimdi bunu hod-be-hod tahkir edersek harici sermayelere karşı vaziyetimiz ne olur. Biz herkesten fazla ecnebi sermayesine muhtaç bulunduğumuz için bu gibi noktalara çok dikkat etmek zaruriyetindeyiz".*[22] ☆

1 Muammer Taylak, *Öğrenci Hareketleri*, Ankara, 1969.
2 Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Gençlik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:3, s. 807-808.
3 *Cumhuriyet* 14-15 Teşrinisani 1924, *İleri*, 28 Teşrinisani 1924.
4 *Tanin*, 15 Teşrinisani 1924.
5 *Tanin*, 15 Teşrinisani 1924.
6 *Cumhuriyet*, 15 Teşrinisani 1924.
7 *Tevhid-i Efkâr*, 16 Teşrinisani 1924.
8 *İleri*, 16 Teşrinisani 1924.
9 *Tevhid-i Efkâr*, 16 Teşrinisani 1924.
10 *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1924.
11 *Cumhuriyet* ve *Tanin*, 17 Teşrinisani 1924.
12 *Cumhuriyet* ve *Tanin*, 17 Teşrinisani 1924.
13 *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1924.
14 *Cumhuriyet*, 19 Teşrinisani 1924.
15 *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1924.
16 *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1924.
17 *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1924.
18 *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1924.
19 *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani 1924.
20 *İleri*, 28 Teşrinisani 1924.
21 *Tevhid-i Efkâr* ve *Cumhuriyet*, 3 Kanunuevvel 1924.
22 *İleri*, 1 Kanunuevvel 1924.

İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu*

GÜLNAZ KOYUNCU

İnsanlara bir umut kaynağı olan piyango, acaba İzmir'de nasıl bir gelişme göstermiştir? Hangi etkenler, hangi çabalar piyango çekilişini başlatmıştır? İzmir yayın hayatında önemli bir yeri olan "Hizmet" ve "Ahenk" gazetelerinin taranması ve Aydın Vilâyeti Salnameleri ışığında bu konuyu "İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu" olarak elimizden geldiğince açıklamağa çalıştık.

Hizmet gazetesinin ilk sayılarında rastladığımız bir haber, (1 Aralık 1886) Hükümet-i Seniyyece ikramiyeli bir piyango düzenlenmekte olduğunu bildirmektedir. Bu piyangodan elde edilecek gelirin bir kısmı İzmir'deki Islahaneye bir kısmı ise hapishane içinde oluşturulacak sanayihane inşaatına harcanacaktır.[1] İzmir ıslahanesi bu dönemde gelir sıkıntısı çekmektedir. Islahane, Vilâyet Defterdarı Kadri Bey'in taht-ı nezareti altında olup, Kadri Bey ıslahanenin gelişmesi için çaba harcamaktadır. Piyango hazırlıklarının yapıldığı tarihlerde, Kadri Bey onbeş günlük bir İstanbul ziyareti yapmıştır.[2] Kadri Bey'in İstanbul'dan dönüşünden sonra 26 Ocak 1887 tarihli *Hizmet* gazetesinde "Müsaade-i Saniyye-i Şeref-Sadır" (Padişahın izniyle) ile Islahane menfaatine düzenlenen piyangonun çekiliş hazırlıklarına başlanmıştır, denilmektedir.[3] Elde edebildiğimiz bilgilere göre İzmir'de Türklerin düzenledikleri bu ilk piyango Kadri Bey'in girişimleri sonucu düzenlenmiştir. Padişah'dan piyango için izin alınması ve çekiliş hazırlıklarında Kadri Bey'in rolü büyüktür. Piyango hazırlıkları ve çekilişi için bir komisyon oluşturulmuş ve Osmanlı Bankası şubesinde toplantılar yapılmıştır.[4]

Bu dönemde İzmir valisi Nazif Paşa'dır. İzmir'de Avrupa'da düzenlenen piyangoların biletleri satılmaktadır.[5] 9 Şubat 1887'de piyango ile ilgili verilen haberden sonra, uzun bir kopukluk vardır. Bu dönem içinde ıslahane ile ilgili haberlere rastlandığı halde, piyangodan söz edilmemesi bu piyangonun çekilip-çekilmediği, vereceği ikramiyeler ve geliri hakkında bilgi sahibi olmamızı engellemektedir.

İki yıl sonra, 16 Şubat 1889 tarihinde yeni bir piyango düzenlendiği haber verilmektedir. Bu piyango yine Islahane yararınadır. Herbiri birer çeyreklik altı büyük biletten oluşturulmuştur. Biletler satışa çıkarılmış olup verilecek ikramiyeler Islahane mamulâtındandır. Bu eşyalar değerine göre onbeş sınıfa ayrılmıştır. Birinci ikramiye 15. 500 kuruş değerindedir.[6] Düzenlenen piyangonun bilet bedelleri zamanında toplanamadığı için çekiliş belirlenen tarihte yapılamamıştır.[7] Bu gecikme bilet sahiplerini tedirgin etmiş ve Islahane piyangosu komisyonu, gazete aracılığı ile açıklama yapmak zorunda kalmıştır.[8] Gecikme epey uzamış ve nihayet 28 Nisan 1889 tarihinde vali Hüseyin Rıza Paşa'nın nezaretinde Islahanede piyango çekilişi yapılmıştır. Çekilişte ikramiye çıkan numaralara göre 6.000 bilet satıldığı tahmin edilmektedir. Onbeş ikramiyenin birincisi Meclis-i İdare-i Vilâyet Başkâtibi Hayri Bey'e, üçüncüsü Hizmet gazetesi muharriri Tevfik Nevzat Bey'e isabet etmiştir.[9]

Mâlî 1307 Aydın Vilâyeti Salnamesinde; 1306 Hicri senesinde Müsaade-i Âliye ile düzenlenen bir piyangodan sözedilmektedir. Bu piyangodan elde edilen gelirden Hamidiye Mekteb-i Sanayii (İzmir Islahanesine 1890'dan sonra bu isim verilmiştir!) için 2.500

ira ayrılmıştır. Vali Halil Rıfat Paşa bu paranın bir kısmıyla bugün Balçova'daki (Agamemnon) kaplıcaların bulunduğu yere okula gelir getirmesi amacıyla otel, dükkân, lokanta yaptırmaktadır.[10] Hicri 1306 senesi Miladi 1888 senesine denk gelmektedir. Gazetelerde bu dönem 9 Şubat 1887-16 Şubat 1889 arasında piyango ile ilgili habere rastlıyamadık. Fakat bu bilgiye dayanarak şu değerlendirmeler yapılabilir. Belki gazeteye yansımayan bir piyango çekilişi yapılmıştır ya da bu piyango 1887 veya 1889 yılında düzenlenen piyangolardan birisidir.

Süreli ve Nakit Ödemeli Piyango Çekilişleri

Biraz önce sözettimiz piyangolar bir nevi eşya piyangosuydular. Piyango tek çekiliş üzerine düzenleniyor, biletler satılıyor ve kazananlara ikramiye olarak önceden belirlenen eşyalar veriliyordu.

Aralık 1889 tarihinde ise süreli ve nakit ödemeli bir piyango hazırlığı başlamıştır. Piyango yine Islahane yararınadır. Bu piyangonun düzenlenmesi için, Vali Halil Rıfat Paşa Padişahtan izin almıştır.[11] Piyangonun hazırlanması, kuralların belirlenmesi ise İzmir ikinci daire-i belediyesinde (İzmir Belediyesi bu dönemde iki ayrı Belediye olarak işlevini sürdürmektedir!) kurulan piyango komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Komisyonda çevrenin güvenini kazanmış ileri gelen kişiler bulunmaktadır.[12] Piyangonun çekiliş kuralları şöyledir: "Piyangonun her bileti oniki mecidiye olup aydan aya birer mecidiye verilecek ve hepsi peşin verildiği taktirde bir mecidiye iskonto edilecektir.

Piyango İzmir Osmanlı Bankasının taahhüdü altındadır. Piyango her ay keşide olunarak her defasında yirmidört kişi itibarıyla sene nihayetinde iki yüzseksen kişiye ikramiye isabet edecektir.

Sekiz defasında en büyük ikramiye 10.000 ve iki defasında yirmibin bir defasında ellibin kuruştur. Umumen verilecek ikramiyenin yekunu yediyüz bin kuruştur". [13]

Piyango biletleri komisyon tarafından bastırılarak, satışa sunulmuştur. *Hizmet* gazetesinde "Avrupa'nın bir takım piyangolarına rağbetle paralarımızı harice vermekten ve daha doğrusu bu münasebetle asar-ı ecnebiyeye iane etmektense memleketimizdeki Müessesat-ı hayriyenin" gelişmesi için kendi piyangolarımıza ilgi gösterelim, denilmektedir. [14]

Bu piyango oldukça ayrıntılı olarak ve Avrupa piyangoları sistemine göre düzenlenmiştir. Biletler İzmir dışında liva ve kazalarda satışa sunulacaktır. Bunun için piyango komisyonu bir talimatname hazırlamıştır. Buna göre; Liva ve kazalarda satılacak biletler mutasarrıf ve kaymakamların denetimi altındadır. Herhangi bir yolsuzluk olmaması için, mahalle meclis idare heyetinden bir âzâ görevlendirilecektir. Bu âzânın taht-ı nezaretinde güvenilir, işi becerebilecek gereği kadar müvezzi (bilet satıcı) tayin edilecektir. Bilet satıcılarının bir miktar kefalet göstermeleri ve bir mukavele yapmaları gerekmektedir. Bunlara yaptıkları bilet satış bedelinden % 10 verilecektir. Müvezziler sattıkları bilet bedellerini piyango çekiliş tarihinden 3 gün önce, pusulası ve taahhüdlü mektubuyla beraber, varsa banka şubesi, yoksa postahane aracılığıyla, İzmir ikinci daire-i belediyesindeki piyango komisyonuna göndermek zorundadırlar. Eğer bilet taksidini müvezzi bedelleri gönderdikten sonra ödeyen olursa, yeni bir pusula düzenlenerek hemen yine taahhüdlü mektupla beraber aynı işlemi yapacaktır.

Müvezziler her 15 günde bir meclis-i idare âzâsı ve Belediye Heyeti tarafından denetlenecektir. Eğer yolsuzluk yapan, zimmetine para geçiren olursa, zimmeti kendisinden ve kefaletinden tahsil olunacak, görevden alınacak ve mahkemeye sevkedilecektir.

Birinci ve ikinci defasında ikramiye kazanmış olan bilet sahibi, bilet bedelinin toplam ücretini ödedikten sonra diğer kuralara tekrar katılabilecektir. Vilâyet dahilinde bulunan liva ve kazalarda satılacak biletler valinin emriyle dağıtılacak ve müvezzilere verilecektir. Birinci kuraya ait kuponlar biletlerle beraber, diğer onbir kuraya ait kuponlar ise aydan aya müvezzilerin istekleri doğrultusunda gönderilecektir. Mutasarrıf ve kaymakamlara gereği kadar bilet ve düzenlenen talimatnamenin bir örneği postalanmağa başlanmıştır.[15]

Anahatlarıyla yukarıda talimatnamesi belirtilen piyango biletleri, İzmir ve çevresinde kısa süre sonra satılmaya başlamıştır. Biletlerin hasılatı İzmir Osmanlı Bankası şubesinde toplanmaktadır, ikramiyeler de orada dağıtılacaktır. İlk kuranın çekilişi mâlî yılın başı olan Mart ayında gerçekleştirilecektir.[16] Bu ilk çekiliş (R.1 Mart 1306) M. 13 Mart 1890 tarihinde ikinci daire-i belediyede vali H. Rıfat Paşa, komisyon heyeti ve ileri gelenler huzurunda yapılmıştır. Verilen ikramiyeler şunlardır.

Kuruş	Adet
10.000	1
5.000	1
4.000	1
3.000	1
2.000	3
1.500	3
1.000	3
500	11

Toplam 24 kişiye ikramiye çıkacaktır. İkramiye kazanan 24 kişi komisyon heyetine biletlerini göstererek, İzmir Osmanlı Bankası şubesinden bedellerini alabilirler.[17]

Piyangonun ikinci kurası Nisan 1890 tarihinde yapılmıştır. İkramiye dağıtımı birinciyle aynıdır. Nakit ödemeli bu piyango İzmir dışında da ilgi görmüştür. Foça, Çeşme, Bayındır, Kula, Nazilli, Soma, Muğla gibi yerlere de ikramiye çıkmıştır.[18]

Bu tertip piyangonun 12 kurası her ay muntazam olarak yapılmış

ve son kura planlandığı gibi Şubat 1306 tarihinde çekilmiştir.[19] İkinci tertip piyangonun ise R.1307 senesini kapsıyacak şekilde hazırlıklarına başlandığı haberine rastlandıysa da,[20] çekilip çekilmediğine ilişkin bilgi bulunamamıştır. Yaklaşık bir yıl sonraki bir gazete haberinde (10 Şubat 1892) ise, "Evelki sene Mekteb-i Sanayi menfaatine keşide edilmiş olan piyango hasılatından döryüz mecîdiyenin belediye dairesinden bazı kimseler zimmetine geçtiği haber alındı" denilmektedir.[21] Fakat bu haberin ne derece gerçek olduğuna ilişkin başkaca bir yazıya rastlanmamıştır.

Rumi 1306 senesindeki 12 çekilişli (1890-91) bu nakit piyangosundan sonra Eylül 1898'de Sanayi Mektebi yararına bir mamulât piyangosu düzenlendiği görülmektedir.[22] Aynı şekilde Ocak 1899 yine bir piyango çekilişi yapılmıştır. Bu tip eşya piyangoları Sanayi Mektebine gelir getirmek amacıyla hemen her yıl yapılmaktadır. Verilen ikramiyeler gerek okulda imal edilen, gerekse bazı mağazaların hediye ettiği eşyalardan oluşmaktadır.[23] Bu eşya piyangosundan okulun sağladığı gelir 40.000 kuruş kadardır.[24]

Nakit piyango çekilişlerine verilen uzun aradan sonra Eylül 1899'da yeni bir piyango hazırlığı başlamıştır. Bu dönemde İzmir Sanayi Mektebi'nin kadrosu genişlemiş, ihtiyaçları artmıştır. Bu güçlüğü gidermek için yeni bir piyango çekilişi düşünülmüş ve vali Kamil Paşa'nın müsaadesi ile "İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Piyangosu" oluşturulmuştur. Bu piyangonun işletme imtiyazı Mardochée Levy ve Benjamin Devidas ismindeki Musevi sarraflara verilmiştir.[25] Bu piyangoda satışa sunulan 6.000 biletin yarısı kazanacaktır. Piyango Avrupa yöntemiyle yedi çekilişten oluşmaktadır. Bilet bedelleri yirmi mecidiyedir. Bu bedel taşrada satılacak biletler için de aynıdır. [26] Piyangonun ikramiyesi Osmanlı Bankasının garantisi altındadır. Biletler Urla, Ödemiş, Tire-Kuşadası, Söke, Trabzon, Çeşme, Kırkağaç, Akhisar kaymakamları aracılığı ile epey satılmıştır.

Bu piyangonun ilk çekilişi Aralık 1889'da Osmanlı Bankası direktörü nezaretinde, vilâyet idare meclisi, belediye dairesi ve ziraat odası âzâsından birer kişi ile, Kredi Liyone, Midilli Bankaları direktörleri, Duyun-u Umumiye Nâzırı, Uşakizade Sadık Bey, Balyozade Saadetli Matyos Efendi, Ariyan, Nesim Habif, Hacı Davut Ferguh Efendi ile Mösyö Baridon'dan oluşturulan bir komisyon huzurunda Sanayi Mektebi'nde yapılmıştır. Dağıtılan ikramiyeler şunlardır:

Kuruş	Adet
15.000	1
3.000	1
2.000	1
1.000	2
600	5
400	5

Toplam 15 kişiye ikramiye verilmiştir. Ayrıca amorti kazananlar'da vardır.[27] Birinci tertip piyangonun 7. çekilişi Nisan 1900'de yapılmıştır. Dağıtılan ikramiyeler orantılı olarak her çekilişte arttırılmıştır.[28]

Birinci tertip piyango çekilişlerinin bitiminden hemen sonra, ikinci tertip piyango çekilişleri başlamıştır. Piyango biletleri Ankara, Denizli gibi yerlerde satılmakta ve rağbet görmektedir.[29] İkinci tertip piyango gelirinden 10.000 kuruş İzmir'de yapılmakta olan Müslüman Gureba Hastahanesine (Memleket Hastanesi) verilmiştir. Bu bağışla beraber yapılan yardımın 65.000 kuruş olduğu Sanayi Mektebi Fahrî Nâzırlığı'ndan bildirilmiştir.[30] Piyango gelirinden hastahaneye yapılan yardım daha sonraki çekilişlerde de devam etmiştir.

Üçüncü tertip piyango da yedi çekiliş üzerinden olup, son çekiliş 19 Mayıs 1901 tarihinde yapılmıştır.[31] Bu üç tertipte elde edilen kazancın %15'i Sanayi Mektebine verilmektedir. Dördüncü tertipte piyango kollektörleri ödeneği %16.5'a çıkarmışlarsa da Namlızade Tahsin Paşa piyango müteahhitliğini almak istemiş ve Sanayi Mektebi ödeneğine %18 vereceğini bildirmiştir. Meclis-i İdare-i Vilâyet'de konu görüşülmüştür. [33] Fakat piyango müteahhitliği yine eski kollektörler ve ortağında (Misak Morokiyan) kalmıştır. Beşinci tertip piyangoda bilet sayısı 10.000 adete çıkarılmıştır. Piyangonun kısa sürede Avrupa'nın mükemmel piyangoları arasına gireceği umut edilmektedir. İkramiye miktarını artırılmış ve 7. çekilişte en sona kalan numaraya 100.000 kuruş ödül konmuştur.[34] Biletlerin yarısı ödül kazanacaktır. Bilet bedeli her kura için 4 mecidiye olup, 7 kura için 28 mecidiyedir. Çekilişe sonradan katılmak isteyenler daha önce yapılmış olan kura bedellerini de ödemek zorundadırlar. Piyango tertibatı Almanya'nın en muntazam piyango düzeninin aynısıdır.[35]

7 Çekilişten oluşan bu piyango tertipleri hiçbir aksamaya uğramaksızın, onbir tertip uygulanmıştır. Bu zaman içerisinde gördüğü ilgi üzerine bilet sayısı sürekli artmıştır. Birinci tertipde 6.000 adet bilet satışa sunulmuşken, Şubat 1905'de 14.000[36] Haziran 1905'de onbirinci tertip hazırlanırken 20.000 bilet satışa çıkarılmıştır.[37]

Yedinci tertip çekilişleri gözden geçirildiğinde piyangoya olan ilginin uzak vilâyetlere dek yayıldığı görülmektedir. Biletler Selânik, İstanbul, Edirne Musul gibi yerlerde de satılmakta ve buralara da ikramiye çıkmaktadır.[38] Sekizinci tertip çekilişlerinden elde edilen gelirin yarısı Sanayi Mektebine, diğer yarısı Gureba Hastahanesi ve hayır işlerine ayrılmıştır.[39] Dokuzuncu tertip 3. çekilişte ikramiye çıkan yerler arasında Mersin ve Bursa da bulunmaktadır.[40]

Aynı dönemde yani 1904 yılında İzmir'de Musevi Yetimhanesi yararına da bir piyango çekilişi yapılmaktadır.[41] Ama asıl, İzmir'de düzenlenen "İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Piyangosu" Osmanlı Devletinde kendini tanıtmış ve

önem kazanmıştır. 1904'de bu piyango örnek alınarak Selânik'de yaptırılan hastahane yararına belediye meclisi tarafından bir piyango düzenlenmiştir.[42] Bu bize İzmir Sanayi Mektebi Piyangosunun işleyişi ve düzeninin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Kasım 1904'de Padişah'ın emriyle piyangonun işleyişini, gelirini ve gelirin nerelere harcandığını incelemek üzere Meclis-i Maliye âzâsından Ethem beyefendi görevlendirilmiştir.[43] Bu incelemenin sonucu hakkında, gazetelerde herhangi bir habere rastlıyamadık. Fakat piyango çekilişinin devam etmesi bize incelemenin olumlu sonuçlandığını düşündürmektedir. İnceleme için Ethem Bey'in görevlendirildiği sıralarda İzmir'de piyangonun onuncu tertibi hazırlanmaktadır.[44] *Ahenk* gazetesinde 4 Şubat 1905 tarihinde çıkan bir yazıda, piyangonun oluşumundan bu yana komisyon heyetinin büyük bir titizlikle çalıştığı, piyango idaresinin ikramiye ve amorti bedellerini hızlı ve düzenli bir şekilde ödediği takdir edilerek anlatılmaktadır. Piyangonun onuncu tertibinden elde edilen gelirin yine Sanayi Mektebi ve Gureba Hastahanesine belirlenen miktarı verilmekle birlikte, Hamidiye (Hicaz) Demiryolu hattı için de bir kısım ödenek ayrılmıştır.[45]

Bugün İzmir Küçükyalı'daki Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesinin bitişiğinde bulunan iki katlı binanın inşaatı için gerekli olan 3.000 lira piyangonun onbirinci tertibinden hastahane hissesi ayrıldıktan sonra kalacak gelirden sağlanmıştır.[46] Onbirinci tertipde dağıtılacak toplam ikramiye miktarı 7.833.100 kuruştur. Bu meblâğ, toplam biletlerin yarısına, yani 10.000 bilet sahibine 7 çekilişte pay edilecektir.[47] Düzenli olarak yapılan onbir tertipten sonra, onikinci tertipten yalnız bir çekiliş yapılabilmiştir. 25 Mart 1906 tarihli *Ahenk* gazetesinde "şehrimiz Hamidiye Sanayi Mektebiyle, Musevi Yetimhane ve Hastahanesi için müretteb piyangoların lağv edildiği bademe mezkûr piyangoların keşide olunmayacağı resmen ilân olunmuştur" haberiyle

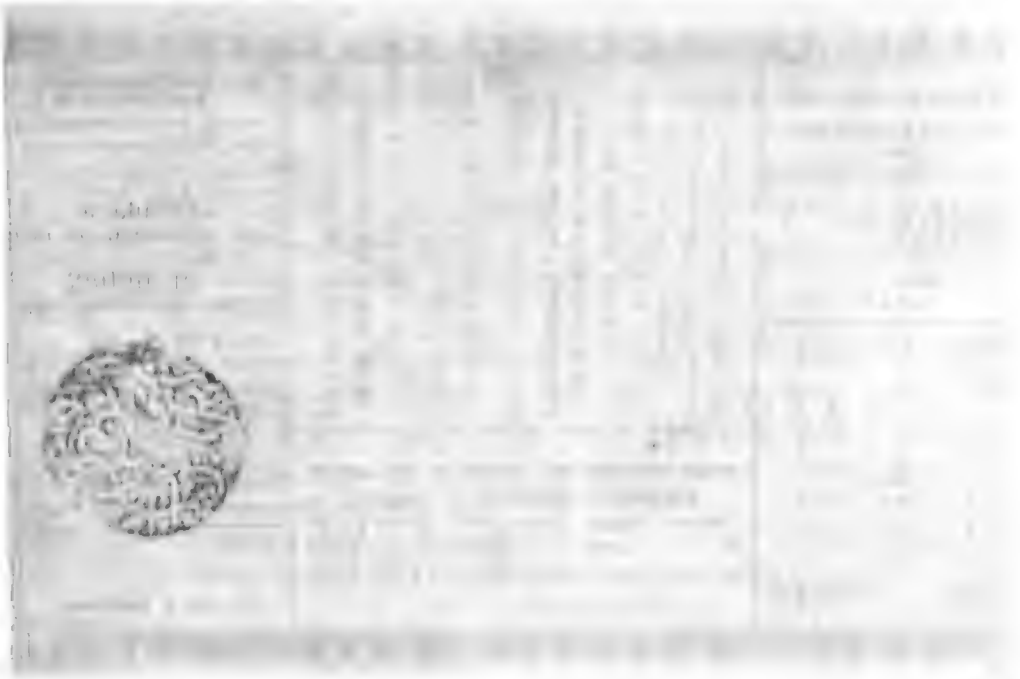

piyango çekilişlerine son verildiği bildirilmektedir. Hamidiye Sanayi Mektebi Fahri Nâzırlığı ise, onikinci tertip 2. çekilişin bu gerekçeden dolayı yapılamayacağını ve bilet bedellerini ödeyenlerin 10 ay içinde gelip paralarını geri alabileceklerini ilân etmiştir.[48]

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Sadrazam Kamil Paşa Evrakı içinde bulunan 29 Aralık 1905 tarihli bir belgede, İzmir Sanayi Mektebi ve Yahudiler Mektebi adına piyangoyu idare edenlerin kendilerine düşen gelirin büyük bir kısmını "Alyans İsrailit" isimli fesad (!) komitesine verdiklerinden mezkûr piyongonun Hicaz Demiryolu ve Gureba Hastahanesi menfaatine tahviline ilişkin bilgi bulunmaktadır.[49] Piyangonun lağv edilmesinde bu tür etkenlerin bulunduğu düşünülmektedir. Piyangoyu işletme ihtiyazı M. Levy ve B. Davidas ismindeki Musevi sarraflara verilmişti.[50] M. Levy zengin biri olup aynı zamanda Rumeli Şimendiferi, Mısır Bankası ve Paris Belediyesi tahvilatını da alıp satmaktadır.[51]

Bu nakit ödemeli piyango çekilişlerinin yanısıra geleneksel olarak Sanayi Mektebi eşya piyangosu da devam etmiştir. Bu çekilişlerde verilen hediyeler genelde Sanayi Mektebi öğrencileri tarafından yapılan eşyalardır.[52] 1907'de yapılan çekilişte seccade, dolap gibi hediyeler verilmiştir.[53] 1908'de ise ceviz ve maundan yapılmış konsol, gardrop, masa gibi eşyaların yanında vapur kumpanyaları tarafından Dersaadet, İskenderiye, Napoli, Beyrut ve Pire'ye gidiş-geliş biletleri de çekilişe ikramiye olarak konulmuştur [54]

İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu ve diğer nakit piyangosu çekilişlerine 1906'da son verilmesinden sonra 1909'da İzmir'de yeniden piyango çekilişleri başlamıştır. Mekteb-i Sanayi Nazırlığına getirilen Ferik İsmail Fazıl Paşa okulun bütçe açığını kapatmak ve gelişmesini sağlamak amacıyla okul heyetiyle görüşerek bir piyango çekilişi için hazırlıklara başlamıştır. Hükûmet-i Seniyye'den izin alınarak yapılan piyango çekilişinin 15.000 bilet üzerinden düzenlenmesi planlanmaktadır. Piyangoyu mektep yararına en iyi şekilde hazırlayacak talepliler aranmaktadır.[55] Bu piyangonun tam adı "Osmanlı Sanayi Mektebi ve Mekatib-i Umumiye Piyangosu" olarak belirlenmiştir.[56]

Piyango müteahhidliği M. Levy'ye verilmiş olup bu kişi aynı zamanda piyango kollektörlüğü de yapmaktadır. Üçüncü tertip öncesi yenilenen piyango sözleşmesi yine M. Levy ile yapılmıştır. Bu sözleşme için, Maarif Müdürü Tevfik Bey, Meclis-i İdare âzâsından Tevfik Paşa ve Misak Morokiyan Efendi, Mekteb-i Sanayi Komisyonu Reisi Esat, Hadika-i Maarif Mektebi Müdürü Necati Beylerden oluşan bir komisyon görevlendirilmiştir.[57] Bu sözleşmeye göre piyango gelirinin % 62'si ikramiye olarak dağıtılacak, % 25'i komisyon namına kollektörlere ve % 13'ü vilâyete bırakılacaktır. Bu sözleşmede ayrıca İzmir'deki piyangolar birleştirilerek hepsinin müteahhidliği 10 yıllığına M. Levy'ye verilmiştir.[58]

Tertipler halinde düzenlenen piyangonun birinci tertip 4. çekilişi Aralık 1909 tarihinde yapılmıştır. Birinci tertipte toplam 5 çekiliş vardır. Biletler 5 kuruş olup, yanlız bir çekiliş için alınabildiği gibi toptan 5 çekiliş için de alınabilmektedir.[59] Çekilişe sonradan girmek isteyenler önceki çekilen kuraların bilet bedellerini de ödemek zorundadırlar. Fakat bunlara %20 bir indirim yapılmaktadır.[60] Biletler yine oldukça geniş bir bölgede satılmaktadır.

1910'da Osmanlı Sanayi Mektebi olan binada bugün Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi bulunmaktadır. Okul Müdürüyle yapılan görüşmede, düzenlenen piyango biletlerinden bazı örneklerin bulunduğu görülmüştür. Elde kalan biletler "İzmir Osmanlı Sanayi Mektebine Mahsus Piyango Bileti" ismiyle basılmış olup, Birinci tertip 4. çekilişe (20 Aralık 1908) aittir. Bunların 1/2'likleri 1 mecidiye, 1/8'likleri 5 kuruştur. Biletlerin üzerinde hem Osmanlıca hem Fransızca açıklamalar yer almaktadır. Her bilette Osmanlıcada kullanılan rakamlar ve bugün kullandığımız rakamlarla, bilete ait numara bulunmaktadır. Ayrıca biletler hangi kollektör tarafından satılıyorsa, onun ismi de yazılmıştır. Bu biletler M. Levy ile B. Devidas tarafından ayrı ayrı satışa sunulmuştur. Biletlerin arkasında ise Yunanca, Ermenice, Osmanlıca, Fransızca ve Musevice açıklamalar yer almaktadır.

İkinci tertip 6 çekilişten oluşturulmuş ve son çekiliş 2 Ağustos 1326(R) tarihinde yapılmıştır.[61] Üçüncü tertip piyango 7 çekilişi olup, büyük ikramiye 300.000 kuruştur. Hatta verilen bu ikramiye için "Bugün Avrupa'da bile böyle büyük ikramiye veren piyango yoktur" denilmektedir. Piyango Hükûmet-i Seniyece belirlenen teftiş heyetinin denetiminde yapılmaktadır.[62] Dördüncü tertip piyangoda 7 çekiliş üzerinden olup, son kura 19 Aralık 1911'de vali Nâzım Bey, Defterdar Tevfik Bey, Sanayi Mektebi Müdürü Mehmet Besim Beylerin katılımıyla Ticaret Odasında yapılmıştır.[63]

Beşinci tertip piyango biletleri, tam 2 mecidiye, yarım 1 mecidiye ve çeyrek 1/2 mecidiye fiatla satışa sunulmuştur. Piyangonun gelirinden Sanayi Mektebi, Osmanlı İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi, Karantina Kulubünün taht-ı himayesindeki İttihat ve Terakki İnas Mekteb-i Hususiyesi, İzmir'deki hayır kurumları ve diğer okullar da faydalanmaktadır.[64] Beşinci tertip 1. çekiliş gelirinden 5.000 kuruş Kasaba'da (Turgutlu) yaptırılmakta olan İnas Mektebine, 2.400 kuruş Alaşehir Mekteb-i Rüşdiyesine gönderilmiştir. [65]

7. çekiliş Mayıs 1912'de yapılmıştır. Bu çekilişte 9.000 kişi ikramiye kazanmıştır.[66]

Mayıs 1912'den Ocak 1914 tarihine dek piyangoya tekrar ara verildiği görülmektedir. Bunda Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumun etkili olduğu sanılmaktadır. İzmir Bölge Sanat Oku-

:u Yıllığında M. Levy ve B. Devidas'a verilen piyango işletme imtiyazı sonucu "mektep ile beraber bu iki Musevi epey müteneffi oldu" denilmektedir. Okulun eksikleri giderilmiş, yeni ek binalar yapılmış, öğrenciye haftalık verilmeye başlanmıştır. Piyango gelirinden okula verilen sermaye ile atölyeler işletilmiş, okula kazanç sağlanmıştır. Hatta oldukça ilginç olan şu açıklama'da yapılmaktadır. "Piyango hasılatından 12.000 altın liraya bir vapur mübayaa etmeğe ve bu vapuru sermaye namü hesabına işletmeğe teşebbüs edildi. Bu gaye için 12.000 lira para İstanbul'a gönderildi. Ancak herhangi bir sebeble vapur mübayaa edilemedi ve serbest kalan 12.000 lira irade-i seniyye ile padişahın hazinesine yatırıldı. Bu şekilde bir irfan ocağının piyangodan biriken parasına Osmanlı Padişahının da ihtirası karıştı."[67]

18 Ocak 1914 tarihli *Âhenk* gazetesinde, daha önce Sanayi Mektebi ve bazı hayır kurumları yararına düzenlenmekte olan piyangonun yeniden uygulamaya konulacağı haber verilmektedir. Müteahhidliğe talep olanların İzmir Ziraat Bankası memurluğuna yazılı olarak başvurmaları makam-ı vilâyetten bildirilmektedir.[68] Hazırlıkları yapılan piyango, vilâyet encümeni tarafından incelenerek, çekilişine Haziran'da başlanacaktır.[69] Yine tertip ve çekilişler olarak düzenlenen piyango "İzmir Osmanlı Piyangosu" olarak isimlendirilmiştir.[70] Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devletinde, içinde bulunan koşullar doğrultusunda piyango çekilişleri herhalde sürmüş ve elde edilen gelir de gereksinimlere göre kullanılmıştır.

Sonuç olarak biz, 1886-1912 yılları arası İzmir'de Sanayi Mektebi adına düzenlenen piyango hakkında bilgi vermeye çalıştık. Özellikle 20. yüzyıl başından itibaren piyangoya duyulan ilgi artmış ve daha başka isimler altında gerek İzmir'de gerekse diğer şehirlerde, ülke çapında bir çok çekilişler yapılmıştır.

Bu makale hazırlamakta olduğumuz "İzmir Sanayi Mektebi" adlı master tezimize dayanılarak hazırlanmıştır. Bu konuda yaptığı katkılarından dolayı danışman Hocam Prof. Zeki Arıkan'a teşekkür ediyorum.

Hizmet, No.6, Teşrinisani 1302

2 Hizmet, No.19, 3 Kanunusani 1302

3 Hizmet, No. 22, 14 Kanunusani 1302

4 Hizmet, No. 26, 28 Kanunusani 1302

5 Hizmet, No. 312, 23 Kanunuevvel 1305

6 Hizmet, No. 231 4 Şubat 1304

7 Hizmet, No. 237, 25 Şubat 1304

8 Hizmet, No. 241. 11 Mart 1305

9 Hizmet, No. 25[illegible] 18 Nisan 1305

10 Aydın Vilayeti Salnamesi 1307.s. 273

11 Aydın V. S. s. 273

12 Hizmet, No. 324, 3 Şubat 1305

13 Hizmet, No. 308. 30 Kanunuevvel 1305

14 Hizmet, No. 312. 23 Kanunuevvel 1305

15 Hizmet, No. 313. 26 Kanunuevvel 1305

16 Hizmet, No. 324. 3 Şubat 1305

17 Hizmet, No. 332. 3 Mart 1305

18 Hizmet, No. 342. 7 Nisan 1306

19 Hizmet, No. 428. 8 Şubat 1306

20 Hizmet, No. 442. 30 Mart 1307

21 Hizmet, No. 526. 29 Kanunusani 1307

22 Aherk, No. 627. 29 Ağustos 1314

23 Ahenk, No. 740, 9 Kanunusani 1314

24 Ahenk, No. 946. 12 Eylül 1315

25 İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, İzmir, 1936, s. 21. (Bu yıllık Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.)

Bu yıllıktaki okul tarihçesi "Mithat Paşa'nın Hayatı Siyasiye ve Hidematı" isimli eserden ve şu kişilerin bilgilerinden derlenmiştir.

"a. 1307-1891 tarihinde İzmir valisi Abdurrahman Paşa ile beraber gelerek, önce İzmir Mesalihi Ecnebiye müdürlüğü başkatipliğini, sonra vilayet mektupçuluğunu ve fahri olarak da mektebin nazırlığını yapmış olan ve halen İzmir Karantina'daki evinde oturan mütekait Ahmet Rıfat.

b. 1313-1897 tarihinden itibaren ve muhtelif fasılalar ile 1928 tarihine kadar mektebin Riyaziye öğretmenliğini yapmış olan ve halen İzmir Milli Kütüphanesi direktörü bulunan Bay Celal (Saygun)

c. 1310-1894 tarihinde bu mektebe talebe olarak kaydedilerek girmiş, 1317-1901 tarihinde marangoz olarak mezun olmuş bulunan ve halen İzmir Karantina'da ikamet eden Süleyman."

26 Ahenk, No. 1028. 18 Kanunuevvel 1315

27 Ahenk, No. 1018, 7 Kanunuevvel 1315

28 Ahenk, No. 1117, 11 Nisan 1316

29 Ahenk, no. 1168. 9 Haziran 1316

30 Ahenk, No. 1180, 24 Temmuz 1316

31 İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, s. 21

32 Ahenk, No. 1140, 2 Mayıs 1317

33 Ahenk, No. 1560, 19 Eylül 1317

34 Ahenk, No. 1587, 20 Teşrinievvel 1317

35 Ahenk. No. 1757, 25 Mayıs 1318

36 Ahenk, No. 2600, 22 Kanunusani 1320

37 Ahenk, No. 2705, 31 Mayıs 1321

38 Ahenk, No. 2130, 12 Temmuz 1319

39 Ahenk, No. 2328, 7 Mart 1320

40 Ahenk, No. 2402, 2 Haziran 1320

41 Ahenk, No. 2502, 27 Eylül 1320

42 Ahenk, No. 2441, 18 Temmuz 1320

43 Ahenk, No. 2523, 21 Teşrinievvel 1320

44 Ahenk, No. 2539, 9 Teşrinisani 1320

45 Ahenk, No. 2600, 22 Kanunusani 1320

46 Ahenk, No. 2681, 3 Mayıs 1321

47 Ahenk, No. 2705, 31 Mayıs 1321

48 Ahenk, No. 2942, 12 Mart 1322

49 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 86/27-2607, H. 2. 11. 1323

50 İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, s. 21

51 Ahenk, No. 1662, 23 Ocak 1317

52 Ahenk, No. 1734, 29 Nisan 1318

53 Ahenk, No. 3430, 11 Teşrinievvel 1323

54 Ahenk, No. 3563, 23 Mart 1324

55 Ahenk, No. 3928, 2 Haziran 1325

56 Ahek, No. 4084, 5 Kanunuevvel 1325

57 Ahenk, No. 4328, 27 Eylül 1326

58 Ahenk, No. 4329, 28 Eylül 1326

59 Ahenk, No. 4084, 5 Kanunuevvel 1325

60 Ahenk, No. 4091, 17 Kanunuevvel 1325

61 Ahenk, No. 4282, 31 Temmuz 1326

62 Ahenk, No. 4340, 11 Teşrinievvel 1326

63 Ahenk, No. 4688, 5 Kanunuevvel 1327

64 Ahenk, No. 4699, 18 Kanunuevvel 1327

65 Ahenk, No. 4731, 25 Kanunusani 1327

66 Ahenk, No. 4822, 10 Mayıs 1328

67 İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, s. 21-22

68 Ahenk, No. 5327, 5 Kanunusani 1329

69 Ahenk, No. 5394, 25 Mart 1330

70 Ahenk, No. 5523, 22 Ağustos 1330

Son yıllarda sayıları hızla artan lise tarih kitaplarından H. Dursun Yıldız grubunun hazırladığı lise tarih kitapları (1989)

Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-II

YÜCEL KABAPINAR

Günümüz Lise Tarih Kitaplarında İdeoloji ve Putlaştırılan Kişilikler:

1981 yılında yayınlanan bir kitapta, Türk Milli Eğitim Sistemi için şu önerilerde bulunulmuştur: *"Türk çocuğuna milli ruh ve milli ülküler verecek, örf ve adetlerine bağlı kalmasını sağlayacak, milli kültürünü tanıyacak bir muhteva verilmelidir. Bunun için dil, edebiyat, tarih, coğrafya, din, ahlak v.b. derslerin programları Türk-İslam mefküresine uygun bir şekilde ..... geliştirilmeli ve düzenlenmelidir"*[1]. Aslında bu öneriler 1983 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan "Milli Kültür Raporu"nda ifade edilenlerin bir habercisi niteliğindeydi. Çok partili döneme geçiş ile oluşum tohumları atılan, MC Hükümetleri döneminde semiren Türk-İslam Sentezi, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin hazırladığı ortam sayesinde (devletin tüm mekanizmalarında olduğu gibi) ders kitaplarında da milli kültür raporundaki amaçlar çerçevesinde kendini gösterdi[2]. Bozulmuş olan milli kültürü devlet eliyle onarmak ve korumak amacıyla, ideal bir yaşam biçimi olarak görülen Türk-İslam Sentezi düşüncesi Sosyal Bilimlere ait ders kitaplarına enjekte edilerek istenilen insan tipinin yetiştirilmesi hedeflendi. *"Son yıllarda, aşağı yukarı bir yıldır, sayıları hızla artan, ama içerik bakımından hemen hemen hiç değişmeyen, Milli Eğitim Bakanlığı'nın döktüğü kalıpları doldurmakla yetinen lise tarih kitapları"*[3] bu nitelikleriyle ideolojik düşünce ve gruplaşmaların yoğunlaştığı bir alan niteliğine büründürülmüştür. Olayları dinsel öğelerle açıklama ve ideolojik anlamda bazı kişilere sahip çıkıp putlaştırma ile, geçmişe özlem istekleri ve eleştiriden geçmeyen duygusal bir tarih, lise tarih kitaplarının bu açıdan genel özellikleri olmuştur.

1989 yılında basılıp, şu anda liselerimizde okutulan bir lise tarih kitabının, tarihe bakış açısı şöyledir. *"Tarihi olayları ortaya koyan insan veya insanlardır. İnsanın ise maddi ve*

manevi cepheleri vardır. İnsanın akıl, fikir, idrak, his, muhakeme ve inanç gibi diğer canlılarda olmayan özellikleri vardır. Yani insan düşünür, hisseder, muhakeme eder ve sonra yapar. Düşünce işten önce gelir. Bu bakımdan tarihi olayların meydana gelmesinde manevi değerler önde gelmektedir. Dünya tarihine yön veren hürriyet ve bağımsızlık uğruna dökülen kanlar, dini savaşlar bunun delilleridir"[4]. Burada ilginç olan, bu düşüncenin, *"Düşünce işten önce gelir. Bu bakımdan tarihi olayların temeli maddi imkanlardan fazla, manevi değerlere dayanmaktadır"*[5] diyen İbrahim Kafesoğlu ile Altan Deliorman'ın düşüncelerinin benzeri olmasıdır. Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan dörtlüsü, 1976 yılı ideolojik lise tarih kitaplarının yazarlarını kendilerine rehber olarak almışa benziyor. 1976 yılında yazılan ders kitaplarını ve onların ideolojik düşüncelerini rehber olarak alanlar bu ders kitabı yazarları ile de sınırlı değil. Selahattin Dikmen ile Kemal Koçak da Tarih Lise I kitaplarında *"Türklerin birbiri arkasına çeşitli yönlere göç ederek yayılmalarını sağlayan sebeplerden biri de Türk'ün sağlam maneviyatıdır. Bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an ortaya çıkabilecek tehlikelere göğüs germek için hazır olmak, aralıksız ölüm-kalım savaşı içinde Türklerde bir fütuhat felsefesi ve hakimiyet mefkuresi meydana getirmiştir. Türk fütuhat düşüncesi, dünyayı Türk Töresi'nin himayesinde huzur ve sükuna kavuşturmayı ülkü edinmiştir."*[6] derken İbrahim Kafesoğlu ile Altan Deliorman'ın; 'Akıncılar'dan söz ederken de *"Akıncılık inanç ve iman meselesi ve bir dünya görüşü idi. Akıncı gibi düşünüp hissetmeyen bir insanın akıncı ve öncü olması mümkün değildir. Akıncı gönüllü, dalkılıç, kellekoltukta bir fedaidir"*[7] derken Yılmaz Öztuna'nın 1976 yılı ders kitaplarında kelimesi kelimesine aynı düşünceleri naklediyorlar. Görüldüğü gibi günümüz ders kitabı yazarlarının büyük bölümü bir inanç ekolü olarak 1976 yılı ders kitabı yazarlarını izlemekte olup adeta aynı doğrultuda II. İdeoloji Harekatını Lise Tarih kitaplarında başlatmış görünmektedirler.

Bu güdümlemeler sonucu tarihsel olayların açıklanmasında sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel nedenler ve etkiler bir yana bırakılıp, dinsel nedenlerle tarihi açıklama gündeme getirilmiştir. Nitekim Ankara Savaşı ile ondan sonraki Fetret Devri olarak adlandırılan dönemdeki Şehzadeler arasındaki mücadele ders kitabı yazarları tarafından belirtilen bakış açısıyla açıklanmıştır. Dikmen-Koçak Ankara Savaşını *"Türk Tarihinin büyük neticeler doğuran çok kötü bir alın yazısı"*[8] olarak nitelerken, Yıldız Alptekin-Şahin Bostan grubu ise, *"Kardeşler arasındaki bu mücadele, Osmanlı Saltanat verasetindeki bir anlayışın neticesidir. Zira Orta Asya devlet geleneğine göre hükümdarın oğullarından herbiri taht üzerinde hak sahibi idiler. Bunların hangisinin tahta geçeceğini tayin işi ancak Tanrı'nın elinde idi."* [9] Böylece Çelebi Mehmet "bir alınyazısı" olan Ankara Savaşı'nın sonucunda "Tanrı'nın takdiri ile" tahta oturmuş oluyordu. Oldukça fatalist (kaderci) bir bakış açısı.

Yılların eskitemediği Niyazi Akşit'in kitabı da, bu anlayışa kendini kaptıranlardandır. Şöyle ki, *"Türk'ün zaten mevcut olan cesaretine İslam dini ayrı bir kuvvet katmıştı. Hayatta kalmakla ölmek arasında önemli bir fark yoktu. Esas olan savaştı. Çünkü savaş insanları maddi ve manevi rahata kavuşturan tek yoldu. .... Türk ordusu daima savaşa hazırdı. Yorulmak bilmezdi. Hristiyanların üç günde aldıkları bir yolu, bir gecede alırdı. Sessiz ve hızlı hareket, savaş gereklerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilirdi. Yüz Hristiyan'ın onbin Osmanlı'dan daha fazla gürültü yaptığını Batılı yazarlar bildirmektedir. .... Türk askerlerinin cesareti her türlü takdirin üzerinde idi. Yaşamak esas olmakla beraber, eğer ölmek alna yazılmışsa hiç de çekinilecek bir şey değildi"*[10]. Bu ifadeler 1951 yılında ilk baskıdan, günümüze kadar gelerek tarihsel bir süreklilik göstermektedir (Bu kitap, çok partili dönemin başlangıcından günümüze kadar gelen dönemde ne tür bir ideolojik yaklaşımın ders kitaplarında var olduğunu göstermektedir).

Bu alıntıda başlıca iki tema bulunmaktadır. Birincisinde, Türklerin savaşçı ve cengaver bir ulus oldukları belirtilmeye çalışılırken; ikinci temayı ise İslami düşünceler içermektedir. Bu düşünce ise, kadercilik ile kendini göstermektedir. "Alın yazısı" düşüncesi ile belirtilen bu yaklaşım biçimi, insanları tevekküle yöneltir niteliktedir. Dünyadan fazla birşey beklemeden kendini öteki dünyaya hazırlama şeklinde bir düşüncedir bu. Öte yandan, Hristiyan karşısında üstün olan bir Türk-İslam birlikteliği fikri de sezilmektedir.

Tarihsel olayların açıklanmasındaki nitelik değişikliğini göstermesi açısından bir başka ilginç örnek yine Selahattin Dikmen ile Kemal Koçak'ın Tarih Lise I kitabında yer almaktadır. İslam Peygamberi Hz. Muhammet'in doğumunu anlatan yazarlar, bu doğum sırasında, "aynı gün ve saatte" bazı olağanüstü olaylar yaşandığını belirterek şöyle demektedirler: *"İran'da Kısra'nın saray burçlarından ondörtü sarsıldı ve çatırdayarak yıkıldı. İran'ın İstihrabad şehrinde, Mecusilerin bin yıldan beri yanmakta olan ateşgedelerinin ateşi söndü. Save Gölü'nün suları çekilip kayboldu ve kurak olan Semave Vadisi sular altında kaldı. İran'daki Sasani Devleti'nin şaanı ve adaletiyle meşhur olan Kisra Nuşirvan'ın baş müşaviri Mübedan rüyasında bir takım sert ve serkeş develerin, bir sürü Arap atını yanlarına katarak Dicle Nehrini geçip İran'ın içlerine dağıldığı görmüştü"*[11] derlerken yine *"Hz. Muhammed'in doğduğu zaman sırtında* (2 kürek kemiği arasında) *Mührü Nebi* (Peygamberlik damgası) *alnında da parlayan bir nur"*[12] olduğundan söz etmektedirler.

Görüldüğü gibi tarih bilimi, ideolojik düşünce ve zorlamalar ile nitelik değiştirerek hikaye anlatan ve falcılık görevi yüklenen bir dal biçimine büründürülmüş. Bir takım rivayetler ön plana çıkarılarak "tarih" diye sunulmaktadır. Kitle iletişim araçlarının olmadığı bir zaman diliminde bu olağanüstü olayların "aynı gün ve saatte olduğunun nasıl belirlendiğini bir öğrenci soracak olursa, verilecek yanıt ne olabilir acaba? Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi tarihçimiz henüz dinsel refleksler göstermekte ve bilimsel alana geçişte güçlüklerle karşılaşmaktadır. İdeolojiler ve inanç sistemleri karşısında bağımsızlığını sağlayamamaktadır[13].

Tıpkı 1976 yılı kitaplarında olduğu gibi günümüzün kimi lise tarih kitaplarında da, kendi düşüncelerine paralel tarihi kişileri yüceltme çabasına girişilmektedir. Bu konu ile ilgili, lise tarih kitaplarında uzlaşılan kişi Abdülhamit'tir. Abdülha-

mitçilik konusunda ise bayrağı Yıldız-Alptekin-Şahin-Bostan dörtlüsü taşımaktadır. Bu ders kitabını, anılan yönüyle inceleyelim.

I. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-ı Esasi çerçevesinde açılan Meclis ile ilgili olarak, *"Bir müddet sonra ilk meclis açıldı. Bu mecliste, milletvekillerinin 69'u Müslüman, 46'sı Hristiyan ve Musevi idi. Rusya ile başlayan savaş, bütün meclis üyelerini önceleri Osmanlı Devleti etrafında birleştirdi ise de, çok geçmeden, Müslüman olmayanlar desteklerini çektiler ve saraya karşı güvensizlik gösterdiler. .... Bunun üzerine II. Abdülhamit meclisin görevini layıkıyla yerine getirmediğini açıkladı ve Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Meclis'i kapattı"* [14] denilmektedir.

Bakış açısı, bütünüyle II. Abdülhamit'i haklı çıkaracak şekildedir. Yazarlar, Meclis'i olduğundan fazla bir yetkiye sahip imiş gibi göstermektedirler. Oysa bu meclisin hiçbir yaptırım gücü yoktur. *"Yasama gücü de, gerçekte yalnız Padişah'ta toplanıyordu. Meclis ancak Padişah'ın emriyle, onun vereceği direktiflere göre yasama yapabilirdi. Parlamento üyeleri kanun tasarıları getiremezler; bunlar üzerine oylama yapamazlar; başka kanunlar üzerine değiştirmeler yapamazlardı. ... Bu sınırlamaların sonucu olarak parlamento, bir yasama Meclis'i değil, bir danışma, bir meşveret meclisiydi"*[15]. Yani Abdülhamit'in politika ve eylemlerine müdahale bir yana, görüş bildirmekten başka yetkisi olmayan bu meclisin kapatılmasını destekler nitelikte bir görüş tartışmaya açıktır.

Daha sonra yazarlar, olaylara yanlı bakışlarını şöyle sürdürmüşlerdir: *"II. Abdülhamit, iç ve dış bunalımlar sebebiyle iç siyasette daha şahsi ve mutlakiyetçi politikaya yöneldi. Yönetimi kendi eline alarak, ülkeyi Yıldız Sarayından idare etmeye başladı. Bu dönemde basın-yayın Tanzimat dönemine kıyasla daha çok gelişti. Matbaalar çoğaldı ve kitap basımı arttı. Çeviri eserler çoğalmaya başladı"*[16]. Sağır sultanın dahi duyduğu birtakım gerçekler gözönüne alındığında, tarihin bu denli çarpıtılmasını hayretle karşılamak gerekir. Türk tarihinde adı sansür ile özdeşleşen Abdülhamit ve dönemini basın-yayının altın çağı ilan etmek ne derece doğrudur? Nicelik olarak bir artış olsadahi, yönetim doğrultusunu aşamayan bir düşünce yaşamı söz konusudur.

Nitekim 1888 yılında yayınlanan "Matbaalar Nizamname"sinde *"Osmanlı memleketlerinde basımevi açmak isteyenlerin elinden padişahın kutsal haklarına ve devlet çıkarlarına dokunur eserler basmayacağına dair senet alındıktan sonra Dahiliye Nezareti'nden ruhsatname verilir"*[17] deniliyordu. Bu arada Maarif Nezaretine bağlı "Encümen-i Teftiş ve Muayene" adlı bir kurul kurularak, *"Türkiye'de basılacak bütün dini kitaplar, risaleler (broşürler), fenni ve edebi her türlü basılı şeyler, siyasetle ilgisi olmayan süreli risaleler; resim, levha, madalya ve armalar; Türkiye'ye girecek yabancı basının içeriğinin sakıncalı olup olmadığının gümrük ve postahanelerdeki özel memurlar tarafından kestirilmeyen kitap ve sairenin incelenmesi"*[18] ile görevlendirilmiştir.

1902 yılında Maarif Nazırlığı'ndan Mabeyin Başkatipliğine giden bir yazıda, *"Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve Kağıthane civarında yakılıp yok edilmesi için Allah'ın gölgesi olan padişahın sözlü iradeleri bulunduğundan Nezaret Dairesi'nin arka tarafındaki bahçede, adı geçen kağıtların bir demir kafes içinde yakılıp yokedilmelerinin mümkün olduğu anlaşılmıştır"*[19] denilmektedir. Salt bu örnek bile, Abdülhamit döneminin karakteristik özelliğini göstermesi bakımından çok çarpıcıdır. Tüm bu ve bunun gibi örneklerden sonra, yazarların yukarıda belirtilen yargılara nasıl ulaştıklarını anlamak zordur.

Aynı yazar grubu, İttihat ve Terakki ile ilgili olarak da, *"İstibdat olarak nitelendirdikleri bu dönemin sona erdirilmesi amacıyla imparatorluk içinde ve dışında çalışmalarını sürdürdüler. Özellikle, Selanik'te bulunan üçüncü ordu mensupları arasında taraftar buldular. İttihat ve Terakki propogandasının Makedonya havalisinde etkili olmasının sebebi, Avrupa'da yapılan neşriyatın bölgeye kolayca girmesi yanında, burada görev yapan subayların vaktinde terfi edememesi ve maaşlarını geç almaları gibi ekonomik şartlar olmuştur"*[20]. Şu bir gerçektir ki, yazarlar Abdülhamit'e karşı önyargılıdırlar. Onu temize çıkarmak için adeta gerekçeler türetmektedirler. Tabii bu gerekçeler, lise öğrencisi gibi, henüz tarih bilincine ulaşmamış geniş kitlelere -sorgulanmayacağı düşüncesiyle- verilebilir; ancak bilimsel alanda pek fazla bir anlam ifade etmezler.

"İstibdat olarak nitelendirdikleri" sözünü kullanırken, sanki haksız bir yakıştırma imiş gibi bir anlayış oluşturmaktadırlar. Oysa Abdülhamit yönetiminin "despot" bir yönetim olduğu yargısı pek tartışma gerektirecek bir konu değildir. Öte yandan Abdülhamit rejimine karşı, özellikle subaylar arasındaki başkaldırının nedenlerini, *"bu genç kuşağın çabalarının 1889'dan başlayarak yirmi yıla yakın bir süre boyunca içine düştüğü politik düşün karmaşasının derinliği, din-devlet rejiminin düşün alanında yaptığı olumsuz etkilerin kapsamını"*[21] algılamasının bir sonucu olarak görmeyip, yalnızca terfi ya da maaş gibi ikincil ve yapay nedenlerle açıklamak basit ve tarafgir bir yaklaşım değil midir?

Miroğlu-Halaçoğlu ikilisi de Abdülhamitçilik girdabına kapılmışlardır. *"I. Meşrutiyet uzun sürmedi. Meclis-i Mebusan ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve mali sıkıntıyı dikkate almadan devleti Rus savaşına sürüklemişti"*[22] derken, yaptırım gücü olmayan, bir danışma meclisi niteliğindeki Meclis'i hedef alması, Meclis'in kapatılmasının doğru olduğu şeklinde bir düşüncenin doğmasını amaçlamaktadır. Daha sonra ise, *"II. Abdülhamit isyanları bastırdı. Ermeni komitelerine karşı haber alma teşkilatı kurdu. Ülkenin bölünmesini hedef alan fikir hareketlerine karşı sert davrandı. Basına sansür koydu. Bu dönemde Osmanlılık fikrinden vazgeçilerek, Müslümanlar birliği fikri (Panislamizm) ilke olarak kabul edildi"*[23] denilmektedir. Geniş bir hafiye örgütü kurarak, ülke içindeki muhalefeti bastırma çabasına giren Abdülhamit'in kurduğu bu örgütü, yalnızca Ermenilere karşı kurulmuş gibi göstermek yanlış ve eksik bir yargı olur. Diğer yandan ülkede gelişen muhalefeti, *"ülkenin bölünmesini hedef alan"* şeklinde gösterek, adeta Abdülhamit'in yaptığı baskı ve sansür haklı çıkarılmak istenmiştir.

Veli Şirin ise, *"Sultan Abdülhamit, başlangıçta. ....ıslahat hareketlerini devam ettirmek istemişti"* diyor ve *"Ancak daha sonra Mithad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Onunla anlaş-*

mazlığı düşmüştü. Mithat Paşa tam Meşrutiyet idaresi kurmak ve padişahın yetkilerini en aza indirmek istiyordu. İşte bu ortamda Sultan II. Abdülhamit, devlet idaresini babası Abdülmecit gibi yumuşak değil, dedesi II. Mahmut gibi otoriter bir şekilde yapılması gerektiğine inanarak, Meclis-i süresiz tatile sokmuş, yani dağıtmıştı"[24]. Bu satırlarla Abdülhamit yenileşme isteği duyan biri ilan edilirken, Mithat Paşa ise bunu baltalayan ve Meclis'in kapanmasına neden olan biri olarak gösterilmektedir. Oysa 1876 Anayasası batıda Mithat Paşa Anayasası olarak tanımlanmaktadır. Ve Mithat Paşa'ya göre Anayasa, *"belirli müesseseleri kurmak, padişaha yetkilerini bildirmek, bu yetkileri sınırlamak, sorumsuz olmadığını saptamak yani değişen padişahlar karşısında değişmeyen bir takım kuralların olduğunu saptamaktadır"*[25]. İşte padişah ile Mithat Paşa arasındaki çatışmanın kökeninde, bu ayrılık yatmaktadır. Lise tarih kitaplarının da bunu iyi vurgulamaları gerekmektedir.

Buraya kadar verilen tüm bu örnekler göstermiştir ki, Abdülhamit hakkındaki bilgi ve yargıların büyük bölümü tarafgir ve mutlak doğru olarak verilmiştir Oysa bu düşünce ve yargıların tamamı muğlak, tartışmaya açıktır.

Bu konunun başlangıcında, ders programlarının Türk-İslam ülküsüne (yani sentezine) göre yazılmasını isteyen *"Milli Eğitim Meselelerimiz"* adlı kitabın yazarı, tarih bilimini şöyle değerlendirmiş: *"Milli kültürün birer unsuru olan edebiyat ve tarihin eğitim araçları içinde tesirli ve önemli bir rolü vardır. Çünkü bu iki araç, telkin temeline dayanmaktadır. Telkin ise, insan denen canlı varlığa şekil vermede kullanılan en tesirli psikolojik bir vasıtadır. Bu sebeple ...milli edebiyat ve milli tarih, Milli Eğitim politikasının en tesirli ve vazgeçilmez aracı olarak kabul edilir"*[26].

Görüldüğü gibi tarih, bir *"telkin aracı"* olarak görülmekte ve telkinin de insan denen canlı varlığa şekil vermede kullanılan en tesirli psikolojik bir vasıta olduğu belirtilmektedir. Araç olarak görülen tarih, belli bir amaca hizmet edeceği için, o amacın paraleline uydurulması da kaçınılmazdır. Yukarıda verdiğimiz tüm bu örneklerden sonra, günümüzdeki lise tarih kitaplarının, böyle bir amaç için kullanılıp kullanılmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bilimsel bir tarih çalışması, bilimsel bir tartışma niteliğine bürünebilir. İdeolojik olsun yada olmasın, böyle bir çalışma yeni düşünceler, bunun sonucunda da bir tartışma ortamı doğurabilir. Bu tarihin özünden kaynaklanan, doğal bir durumdur. Tarih bir değil bir çok şeyler söyler. Ancak bunlar tartışılır, eleştirilir, belli doğrulara da ulaşılabilir, yeni doğrular oluşturuluncaya dek.

Ancak ders kitabı gibi kullananın içinde bilgileri mutlak doğruymuş gibi niteleyebileceği (ya da nitelemesi istenen) *"doğmatik edalı kesin bilgilerle dolu"*[27] kitaplara gelince, durumun boyutları değişir. Tarihin bilimsel alandaki göreceliliği, ders kitaplarında mutlaklığa dönüşmektedir, hiçbir esneklik payı bırakılmadan. Bu durumda, düşünme ve düşüncenin bir yana itildiği, kitabın yani yazarın "doğru"larının, alternatifi olmayan gizli formüller gibi ortaya atıldığı, betonlaşmış bilgi yığınlarını meydana çıkarmaktadır. Sonuçta da, ideoloji(ler), okul kitapları alanında, -dönemin siyasal/ideolojik düşüncesine göre- boy göstermeye başlamaktadır. Düşünme ve düşünceyi eleştiriden geçirme yollarının öğretilmediği okullarımızda, böylece telkin edileni ezber yoluyla değişmez ve tek doğru olarak algılama düşüncesi yerleşmektedir. Tek tip insan yetiştirme amacı da güden bu politika, o hükümetin doğrularıdır. Hükümet değiştiğinde, düşünce sistemi ile birlikte doğrular da değişmektedir. Bu tip uygulamalar kaçınılmaz olarak, sağlıksız bir demokrasinin oluşmasına etki eden etmenlerden birini oluşturmaktadır.

"Oysa Yunanca Iykelion sözcüğünden gelen lise kavramının anlamı Yunanlı düşünür ve bilgelerin çevrelerindeki kimselere düşünmeyi öğrettikleri yerdir. Böyle olunca da liseden, ortaöğretimden beklenen birtakım hazır düşünce kalıplarını öğrencilerin beleğine yüklemek yerine, onlara düşünebilmeyi öğretmek olmalıdır. Düşünebilen yada düşünmeyi öğrenmiş bireyleri yetiştirmek ortaöğretimin temel işlevidir. Öğrencilere düşünebilmeyi öğretme işi de ancak öğrencilere birtakım hazır, donmuş, kemikleşmiş düşünce kalıplarını belletme yerine, kavramları öğretmekle olabilir. Kavramlardan kavram türetme işidir, düşünme. Ve düşünme de, insanın yığınsallıktan bireyselliğe geçişi değil midir?"[28].

(Devam edecek)

1 Abdullah Nişancı, *Milli Eğitim Meselelerimiz*, İstanbul, 1981, s.76

2 Milli Kültür Raporu ile ilgili ayrıntılı bilgi için; Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk İslam Sentezi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991 ve Vecihi Timuroğlu, *Türk-İslam Sentezi*, Başak Yayınları, Ankara 1991

3 Salih Özbaran, "Tarih, Toplumbilim ve Toplum Tarihine Doğru," *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1990, s.2

4 H. Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin, İdris Bostan, *Tarih Lise 1*, s.9

5 Kafesoğlu-Deliorman, *Tarih Lise I*, s. 1

6 Selahattin Dikmen, Kemal Koçak, *Tarih Lise I*, Ankara, 1991, s.34-35.

7 Dikmen-Koçak, *Tarih Lise III*. Ankara, 1991, s. 96

8 Dikmen-Koçak, *Tarih Lise II*, Ankara 1991, s. 154.

9 Yıldız-Alptekin-Şahin-Bostan, *Tarih Lise 2*, s. 149.

10 Niyazi Akşit, *Tarih Lise 3*, İstanbul 1990, s. 32-33.

11 Dikmen-Koçak, *Tarih Lise I*, s. 204-205.

12 a.g.e., s. 205.

13 M. Ali Kılıçbay, "Nizam-ı Alem'den Tanzimat'a", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 8, Kasım 1989, s.50.

14 Yıldız-Alptekin-Şahin-Bostan, *Tarih Lise 3*, s. 202

15 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, t.y., s. 327.

16 Yıldız-Alptekin-Şahin-Bostan, *Tarih Lise 3*, s. 203.

17 Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, İstanbul 1977, s. 13.

18 Kudret, a.g.e., s.20.

19 Kudret, a.g.e., s. 21.

20 Yıldız-Alptekin-Şahin-Bostan, *Tarih Lise 3*, s. 204.

21 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 381.

22 İsmet Miroğlu-Yusuf Halaçoğlu, *Lise İçin Tarih 3*, İstanbul 1989, s. 189.

23 Miroğlu-Halaçoğlu, a.g.e., s. 190.

24 Veli Şirin, *Tarih Lise 3*, İstanbul, 1986, s. 240-241.

25 Tarık Zafer Tunaya, "Midhat Paşa'nın Anayasacılık Anlayışı", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri (Bildiriler ve Tartışmalar)*, Ankara, 1986, s. 41

26 Abdullah Nişancı, *Milli Eğitim Meselelerimiz*, s. 43.

27 Mete Tunçay, "İlk ve Ortaöğretim'de Tarih", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977, s. 284.

28 Emin Özdemir, "Ortaöğretim Üstüne", *Hürriyet Gösteri*, s. 63-64.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN 1327 (1911) VE 1329 (1913) TARİHLİ İKİ AİDAT MAKBUZU

"Kasaya teslim olunan mebaliğe mahsus ilmühaberdir"

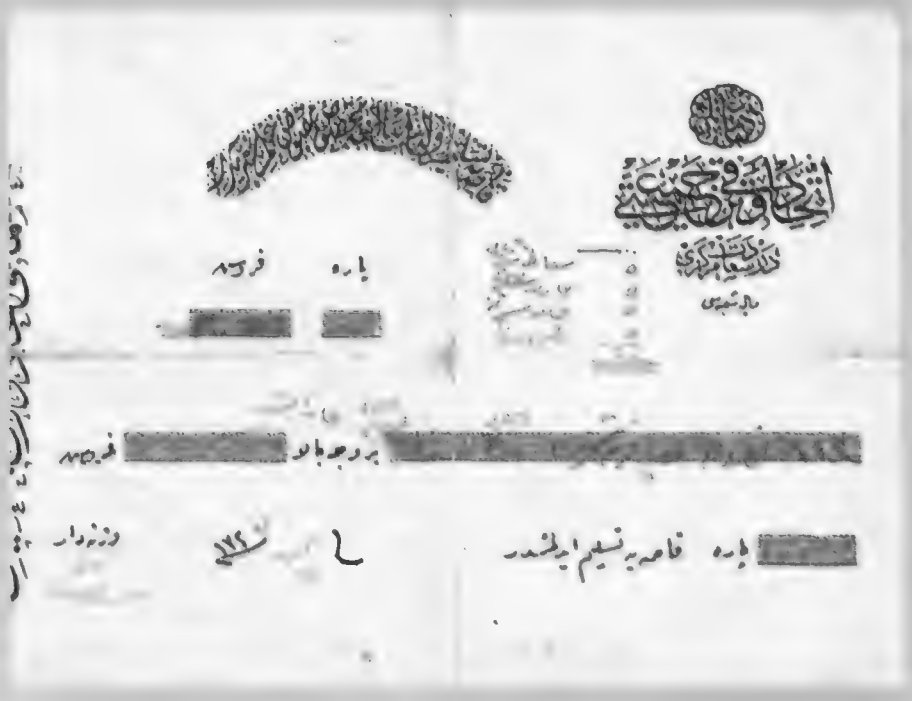

Sağ baştaki antette ise, ilkinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Dersaadet Merkezi" yazılıyken,ikincisinde "Osmanlı" sıfatı kalkmış.

Kaptan Mümtaz Diker Koleksiyonu

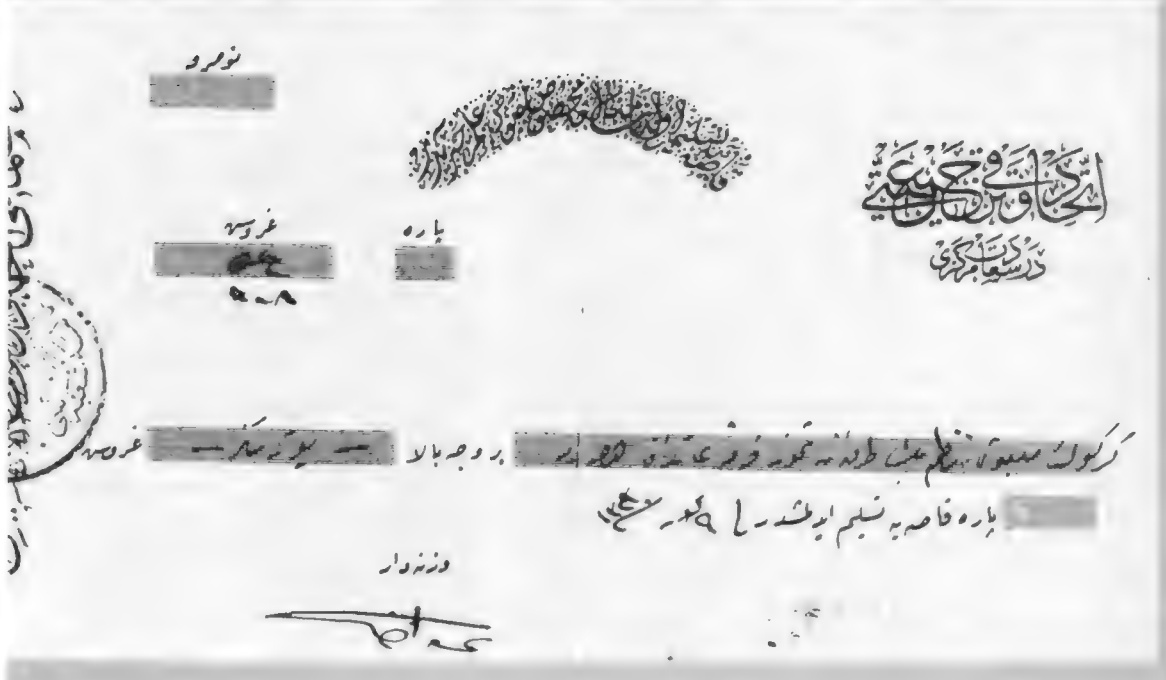

(Babası Kerkük meb'usu Nâzım Beye ait makbuz)

Nizamettin Neftçi Koleksiyonu

Selçuklu Hastanelerinde Tıp Eğitimi ile Deontoloji ve Avrupa'ya Tesirleri

Prof. Dr. Dr. Arslan TERZİOĞLU

I. Giriş

İslâm Medeniyetine dair araştırmaların Avrupa'da ve bizde çok daha eski tarihlerde başlamasına mukabil, Selçuklu araştırmalarının özellikle Selçuklu hastanelerinin bilimsel araştırılmasının ancak 65 yıl önce başladığı, bu alandaki ilk çalışmaların Dr. İssa Ahmed, Prof. Süheyl Ünver, Sedat Çetintaş, Albert Gabriel, Ernst Herzfeld tarafından yürütüldüğü bir gerçektir[1].

Selçuklu Türklerinin 1055'te doğu İslâm dünyasının hâkimi ve koruyucusu olarak Çin ve Hindistan'dan Akdeniz'e kadar yayılmalarının sadece Türk ve İslâm tarihi için değil, Avrupa tarihi içinde bir dönüm noktası olduğu ancak son zamanlarda yapılan araştırmalar ışığında anlaşılmaya başlanmıştır. Avrupa'da Rönesans devrinin doğmasında Selçukluların oynadığı rol etraflıca araştırıldığında, Selçukluların Avrupa kültürünü, bilhassa Avrupa tıbbını, hastanelerini ve üniversite kuruluşlarını ne kadar çok etkiledikleri daha belirli bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Eski İslâm kaynaklarına göre ilk Selçuklu hastanesi ve medresesi Selçuklu Sultanı Alp Arslan (1029-1072) tarafından Nişabur'da tesis edilmişler-

Ortada tahtın üstünde tıbbın hükümdarı olarak İbn Sina (Avicanna)yı ve önünde diz çöküp oturan, Hippokrat, Galenos, er-Razi gibi 14 ünlü Yunanlı ve İslâm hekimlerini birlikte gösteren bu resim Fatih Sultan Mehmed döneminde Venedik'te yazılan bir el yazma eserde yer almaktadır. (Giovanni Cadomosto: Trattato circa le nature delle herbe... Venedig 15. yy. üçüncü çeyreği. Österreichische Nationalbibliothek, Viyana, Cod. 5264, fol, IVV)

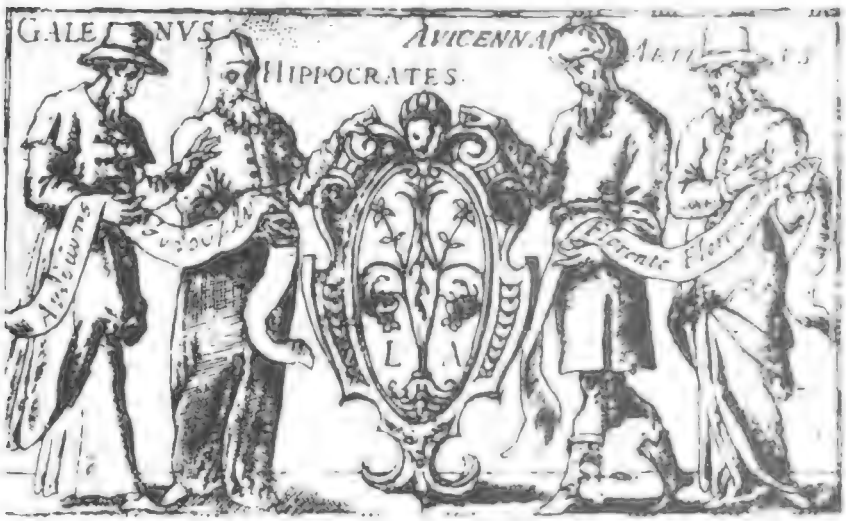

Selçuklu hastane ve tıp okulları ile Avrupa tıp fakültelerinde eserleri ders kitabı olarak okutulan İbn Sina (Avicenna), Hippokrates ve Galenos. (İbn Sina'nın el-Kanun fi't-tıbb eserinin 1608 de Venedik'te basılan latince tercümesinin kapak sayfasından)

dir[2]. Ama bu ilk Selçuklu medrese ve hastaneleride, Karahanlı Türklerinin hükümdarı Tamgaç Buğra Han Abu İshak İbrahim Nasr (1051-1068) tarafından Semarkand'da tesis edilen hastane[3] ve al-Birûni'nin (973-1073) *Kitab as-Saydala* eserinde zikrettiği Gazne'liler döneminde Gazne şehrinde işletmede olan hastane[4] gibi ortadan kaybolmuşlardır. Selçukluların 1055'ten itibaren Bağdat, Şiraz Bardasir, Kaşan, Ebher, Zencan, Gence, Erran, Mardin ve Harput'ta tesis ettikleri hastanelerde ne yazık ki bugüne kadar ulaşamadan ortadan kalkmışlardır [5].

Bugüne kadar ulaşabilen Selçuklu hastanelerinden Halep'teki ve Şam'daki Nureddin Hastaneleri (1154), Kayseri'deki Gevher Nesibe Hastanesi ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Okulu (1206), Sivas'taki Keykavus Hastanesi (1217), Divriği'deki Behramşah'ın kızı Turan Melik'in Hastanesi (1228), Tokat'taki Gök Medrese denilen Pervane Bey Hastanesi (1275), Çankırı'da Atabey Ferruh Hastanesi (1235) ile Kastamonu'daki Ali b.Pervane Hastanesinin (1272) ilmi olarak araştırılması ile Selçuklu Türklerinin eski vatanları Türkistan'dan bunların haç şeklinde 4 eyvanlı planlarını ve sonradan Avrupa'da gotik mimarisinin gelişmesine yol açan kubbe konstrüksiyon özelliklerinin yanısıra 12 hayvanlı takvimlerinden esinlenen hayvan figürleri ile ay ve güneş motiflerini birlikte Önasya'ya getirdikleri görülmektedir[5]. Sadece günümüze kadar ulaşan en eski İslâm hastaneleri oldukları için değil, aynı zamanda Avrupa'da İslâm kültürünün tesirlerinin en etkin olduğu Haçlı seferleri döneminde işletmede oldukları içinde dünya hastane tarihi ve hastanelerin genealogisini araştırma açısından Selçuklu Hastaneleri büyük bir öneme haizdirler.

Hamam ve Kaplıcaların yanısıra, Selçuklular dönemi de Lepralılar için tesis edilen "sıracalılar tekkesi" veya "miskinler tekkesi" denilen cüzamhaneler ve akıl hastalarının telkinle tedâvisi için Anadolu'da yakın zamana kadar işletmede olan tekkeleri bir tarafa bırakırsak, bimaristan, maristan, darüş-şifa adıyla tesis edilen gerçek Selçuklu hastanelerini eski kaynaklardaki bilgilere göre dört kategoriye ayırmak mümkün:

1- Orduda develerle taşınabilen seyyar hastaneler

2- Kervansaraylarda seyahat edenler için tesis edilen hastaneler ki, bundan el-Omari ve Kalkaşandi bahsettiği gibi Cemalettin Karatay'ın vakfiyesinde de buna dair kayıtlar var. [5a]

3- Saray ve mensupları için tesis edilen saray hastaneleri

4- Halkın sağlığı ve tıp eğitimi için tesis edilen genel hastaneler[6].

Bizim bu çalışmamızda esas üzerinde duracağımız konu bu son grupta anılan Selçuklu hastaneleri-

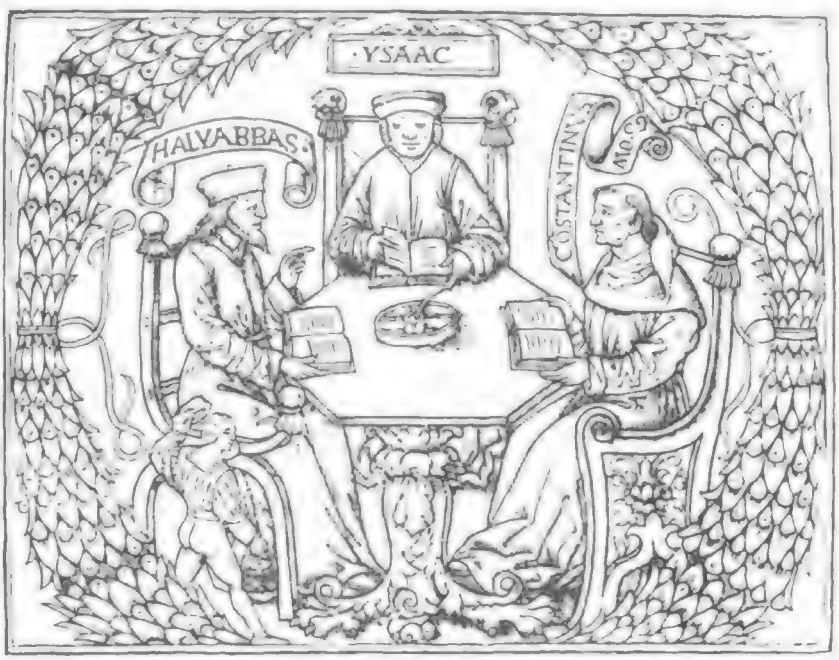

Tıbbi eserleri Selçuklu hastane ve tıp okulları ile Avrupa Tıp Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan Huneyn bin İshak, Ali Abbas el Mecuzi ve onların eserlerini latinceye tercüme eden Constantin Afficanus (Huneyn İbn İshak'ın Omnnia opera y saac adıyla latinceye tercüme edilen Lugduni 1515 baskısından)

nın tıp eğitimi açısından incelenmesi olacaktır.

Bilim tarihi açısından çok önemli bir husus ta İslâm dünyasında devlet tarafından tesis edilen ilk resmi üniversiteler mahiyetindeki medreselerin ve tıp eğitiminin yapıldığı klinik ve tıp fakültesi niteliğindeki ilk hastanelerin Selçuklular döneminde yaygın bir şekilde tesis edilip, bunların bir kısmının yapı olarak ta bugüne kadar ulaşan bu türdeki en eski binalar olarak hâlâ ayakta durmalarıdır.

Bazı bilim adamlarınca dünyanın ilk resmi üniversitesi olarak vasıflandırılan Bağdat'taki Nizamiye Medresesi 1067 yılında Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından kurulmuş olup, ayrıca tababet tahsil edilen bir hastanesi de vardı[7]. Yine Selçuklular döneminde 1223'te kurulan Mustansıriye Medresesinde diğer bilimlerin yanısıra tıp tahsil edildiği gibi Basra'da bir tıp medresesi tesis edilmişti [8].

Selçuklular döneminde yeniden organize edilen Bağdat'daki Adudî Hastanesi ile Şam'da Selçuklu Atabegi Nureddin'in 1154'te tesis ettiği Nureddin Hastanesinde tıp tahsilinin nasıl yapıldığı ve orada yetişen hekimlerin nasıl yeni bilimsel buluşlar yaptıkları üzerinde durulması gerekli bir husustur.

Gerçi Selçuklulardan önce, Emeviler ve Abbasiler döneminde Şam ve Bağdat'tan İslâm'ın yayıldığı diğer bölgelere kadar birçok hastaneler yapıldığı biliniyorsa da, bunların hiç biri yapı olarak bugüne ulaşamadığı gibi, o devirlerde bu hastanelerde tıp eğitimi yapıldığına dair, o devir kaynaklarında sarih bilgilere rastlanmamaktadır. Şam'daki Nureddin Hastanesi (1154), Kayseri'deki Gevher Nesibe Hastanesi ve Tıp Medresesi (1206) gibi günümüze kadar ulaşan en eski İslâm hastane ve tıp tahsili yapılan müesseseler, Selçuklular döneminde tesis edildikleri gibi, İslâm'da tıp tedrisatına ait en geniş bilgilerin Selçuklu dönemine ait olduğu bu yazımızda şimdiye kadar pek değerlendirilmeyen kaynaklara dayanılarak üzerinde durulacaktır.

II- Selçuklular öncesi islam hastaneleri ve tıp eğitimi

Önce Selçuklu dönemine kadar, Emeviler ve Abbasiler döneminde İslâm âleminde tıp eğitiminin gelişimi ve bunda hastanelerin rolü üzerindeki kaynaklara göz atalım. Emeviler döneminde el-Valid tarafından Şam'da 706'da ilk İslâm hastanesinin kurulduğu[9] Mısır'ın da 641'de zaptı ile Fustat'ta al-Kanadil sokağında bir hastane tesis edildiği eski kaynaklarda belirtiliyorsa da[10] Tıp eğitiminin bu müesseselerde yapıldığına dair sarih bilgilere eski kaynaklarda rastlanmıyor. İskenderiye Okulu ve kütüphanesinden pek bir şey kalmadığı, buradaki bilim adamlarından Abd el-Malik İbn Abcar el-Kinani'nin Müslümanlığı kabul ederek tıp dersleri verdiği ve tıbbi eserleri tercüme ettiğine dair bazı bilgilerden öteye giden detaylara rastlanmıyor[11]. Bu antik merkezin Emeviler döneminde Nisibis ve Urfa (Edessa)'ya kaydığı biliniyor. Abbasiler döneminde yeni tesis edilen hilafet merkezi Bağdat'a el-Mansur zamanında, Cundişapur tıp okulundan Corciş bin Bahtişu'nun geldiği ve burada sağlık işlerini reorganize eden bir saray hekimi olarak çalıştığı biliniyor[12]. Cundişapur Tıp Okulunun Sasanî hükümdarı I. Şâpûr tarafından kurulup M.S. 260'da işletmede olduğu ve bunun yanındaki hastanesinin M.S.350'de tesis edildiği ve 10. yüzyılın sonuna kadar Abbasiler döneminde de işletmede olduğu biliniyor[13]. Yalnız burada tıp tahsili yapabilmek için Nasturî mezhebinde Hıristiyan olmak şarttı [14].

Bu nedenle Cundişapur tıp okulu ve hastanesinde Müslüman olanlar hekimlik tahsil edemezlerdi. Ama bu müessesenin İslâm hastanelerinin kuruluşunda büyük rol oynadığı muhakkaktır.

Harun er-Raşid'in de Bağdat'ta Cundişapur'daki gibi bir hastane tesis ettiği, hatta o dönemde Hind tababetine ait eserlerin bu hastanede çalışan Ebu Dehn ve İbn Mankah tarafından tercüme edildiği biliniyorsa da [15] bu hastanedeki tıp eğitiminden söz edilmiyor. Halife el-Me'mun döneminde Bağdat'ta Cundişapur Akademisi örneğine göre 830'da Beytü'l-Hikme isimli bir akademi tesis edilmiştir. Ama, Cundişapur'da tıp eğitimi yapılan bir hastane olduğu bilinmesine karşılık, Bağdat'ta Cundişapur'dan gelen hekim Cibril b. Bahtişu'nun (ölümü 827) tavsiyeleri ile tesis edilen Beytü'l-Hikme'de bir tercüme okulu, bir kütüphane ve bir de rasathane bulunduğu, ama orada tıp eğitiminin yapıldığı bir hastanenin maale-

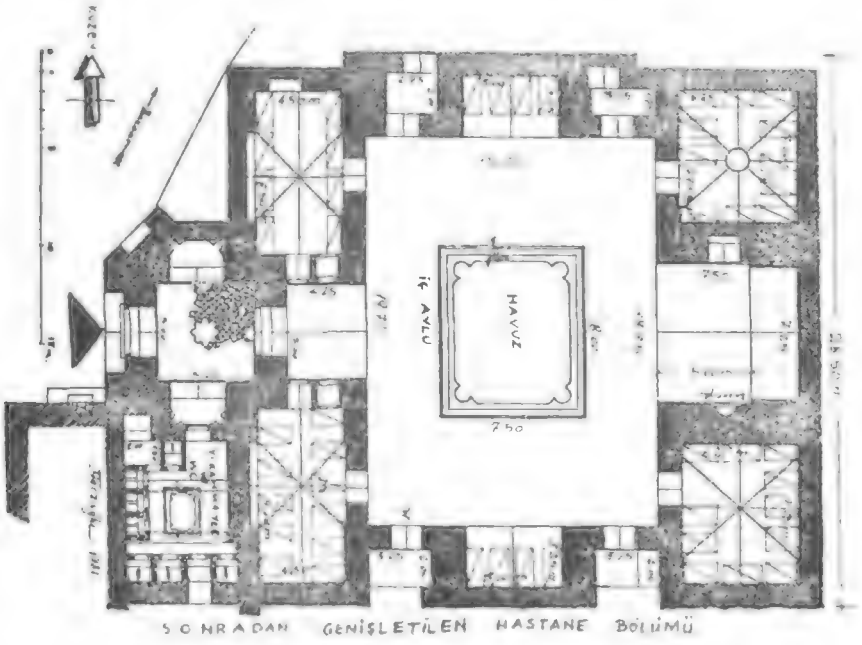

Selçuklu dönemindeki tıp eğitiminin nasıl yapıldığına dair en detaylı bilgilere sahip olduğumuz Şam'da 1154 de tesis edilen ve bugüne kadar ulaşan dünyanın en eski tıp fakültesi niteliğindeki Nureddin Hastanesi (Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlundan)

sef bulunmadığı ve hatta Bağdat'ta Harun er-Raşid'in hastanesi ile de bu hususta bir bağlantısı olmadığı eski kaynaklardan anlaşılıyor [16].

Gerçi 1005'de Fatimi Halifesi al-Hâkim de Kahire'de Beytü'l-ilm adında bir Bilim Akademisi tesis etmişse de al-Makrizi'nin (ölümü 1442) verdiği bilgilerden, bu Beytü'l-İlm isimli Akademide de tıp eğitimi ile ilgili bir hastanenin olmadığı anlaşılıyor[17]. O dönemde Camiler civarındaki mekteplerde temel eğitim yapıldıktan sonra, hekim olacakların, büyük üstadların yanında tıp dersi alabilmek için bir büyük kent'ten öbürüne seyahat ettikleri ve böylece öğrendikleri teorik bilgileri, büyük şehirlerdeki hastanelerde üstad hekimlerin yanında çalışarak takviye ettikleri biliniyor[18].

Mısır'da IX. yüzyılda İbn Tulun Camiinde tıp tedrisatı yapıldığına dair eski kaynaklarda kayıtlara rastlanır. 872-874 yıllarında Türk asıllı İbn Tulun'un yanında hastane ve hamamı ile bir külliye olarak yaptırdığı İbn Tulun Caminde ünlü İslâm hekimlerinden Muzaffer el-Din Mahmud Elemşâtî'nin IX. yüzyılda tıb tedris edip reis ületibba olduğuna dair İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde *Tabakat ül-Müfessirin* adlı eserin 86. varak'ında bir kayıt vardır.

12. ve 13. yüzyıllarda Paris Üniversitesinde de teorik tıp dersleri Notre Dame gibi Paris'teki kiliselerde verilirdi. Paris Tıp Fakültesi ancak 20 Mart 1470'de kendi binasına taşınmıştı [19].

Ali Abbas el-Mecûsî'nin (ölümü 994) *Liber Regius* adı altında 11.yy. da latinceye tercüme edilen tıbbî eseri Kitab al-Mulukî'de Tıp eğitimi ile ilgili bilgi buluyoruz.

Ali Abbas el-Mecuzi bu eserinde önce tıp eğitimine başlıyan öğrencilerin teorik bilgileri eski tıp üstadlarının eserlerini ezberliyerek öğrenmeleri gerektiğini zira bunların nüshaları kaybolursa hafızada kalmaları böylece sağlanacağına işaret ettikten sonra bu teorik bilgilerin hastanelerden elde edilecek tıp pratiği ile takviyesinden şu şekilde bahsediyor: "Bu sanatta öğrenciye düşen işler arasında evvela devamlı surette hastanelerde ve oradaki sakinlerin içinde bulunduğu şartları devamlı olarak göz önünde bulun-

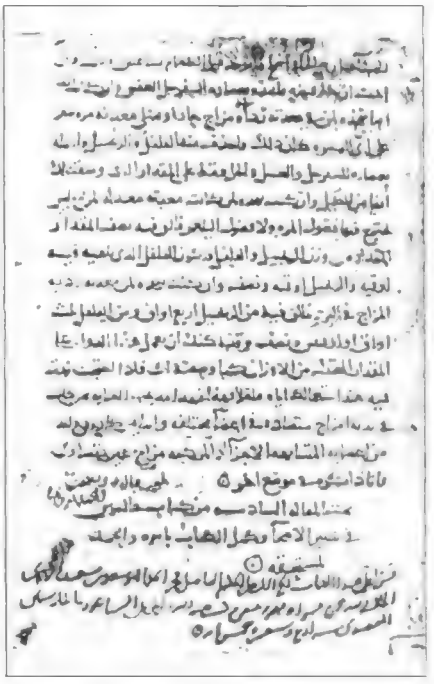

Selçuklular devrinde Hibetullah İbn El-Murammel'in hekim olarak İcazetnâme almak için Bağdat'ta Adudi Hastanesinde yaptığı ve hocası Abu Said el-Haravî tarafından okunup kabul edilen doktora tezinin İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde Nr. 3583 deki yazma nüshasının son sahifesi

durması gerekmektedir. Bu görevi, en yetenekli Tıp hocalarının refakatinde, hastaların göstermiş olduğu semptonları görerek ve okumuş olduğu değişiklikleri zihninde muhafaza ederek bunlardan iyi veya kötü endikasyonlar çıkaracaktır. Eğer öğrenci böyle davranacak olursa, bu sanatta en yüksek dereceye erişecektir".... [20].

1037'de ölen İbn Sina'nın da aynı şekilde önce özel hocalardan teorik olarak tıbbı öğrendiğini ve sonra bunu hastanelerdeki pratiği ile takviye ettiğini eski kaynaklardan biliyoruz [21].

III. Selçuklular döneminde Hastaneler ve Tıp Eğitimi

Selçuklulardan bir süre önce 981 de Buveyh oğullarından Adud ad-Daula tarafından Bağdat'ta al-Huld sarayının tadili ile tesis edilen Adudi hastanesinin Cundişapur Akademisi gibi, ünlü bir tıp merkezi olduğu ve hastanenin Selçuklular zamanında Sultan Tuğrul Beyin emri ile Abd al-Malik tarafından ve bazı kaynaklara göre Selçuklu Sultanının veziri el-Kündürû tarafından reorganize edilmesinden sonra tıp eğitiminin yapıldığını, o dönemin en büyük Tıp merkezine dönüştüğünü eski kaynaklardan öğreniyoruz [22].

İlk kurulduğu zaman Adûdî Hastanesinde 24 hekim vardı. Selçuklular döneminde bu sayı 28'e yükseldi. Ayrıca bu hekimlerin dahiliye, cerrahi, göz hekimi ve ortopedist olarak çeşitli uzmanlık dallarında hastaları bugünki hastanelere benzer şekilde tedavi ettikleri anlaşılıyor. Ayrıca İbn Baks, Abu l'-Hasan İbn Kaşkarîyâ, al-Kiss ar-Rûmî gibi tıp hocalarının orada tıp öğrencilerine ders verdikleri, Selçuklu dönemi ve diğer kaynaklarda belirtilmekte[23]. Cundişapur'daki hastanede yetişen Sabur b.Sehl'in yazdığı Akrabadin'in bir farmakope olarak Selçuklular döneminde Adudi hastanesinde kullanıldığı ve bu hastanede Selçuklu Sultanı Sencer devrinde başhekimlik yapan İbnü'l-Tilmiz'inde bu alanda bir Akrabadin ile diğer eserler yazdığı ve Tıbba dair dersler verdiği biliniyor[24]. İbn Tilmiz'in Adudi hastanesinde verdiği derslerde talebe sayısı elliyi bulurdu [24a].

Selçuklular döneminde tıp eğitiminin de yapıldığı ünlü tıp merkezi haline dönüşen Adudi hastanesinde, tıp eğitimi yapan tıp öğrencilerinin doktora tezi mahiyetinde bir tez yazdıkları 1178 (574 H.) yılında yani Selçuklular döneminde Adudî hastanesinde Galenos'un Hıfzıssıhhası üzerinde yapılan ve bu hastanenin direktörü Abu Said el-Haravi tarafından okunup tıp doktora tezi olarak kabul edildiği belirtilen *Kitab-ı Calinos fi Tedbir el -Essıhha* adlı Aya Sofya Kütüphanesinde bugün mevcut bir yazma eserden anlaşılıyor[25] Keykâvüs b. İskender 475 H. (1082) de Selçuklular döneminde yazdığı *Kâbusnâme*'de tıp ilmini öğrenmede gerekli kitapları sayarken Calinus'un *Sitte Aşere* kitabının "Essıhha" bölümünden yararlanmalı.[26] dediğine göre bunun Galenos'un ders kitabı olarak okutulan eseri *Sitte Aşere-i Calinus*'un bir parçası olması mümkün. Bu tezin bugüne kadar ulaşan en eski tıp doktora tezi olması, ve bu usulün Avrupa'daki tıp fakültelerinde bu şekilde tez yapılmasını etkilemesi Sel-

Selçuklular döneminde, Selçuklu hastanelerinin tıp eğitiminde ulaştıkları gelişmeyi simgelemesi bakımından önemlidir.

Selçuklular döneminde Bağdat'ta 1223'te Halife Mustansır tarafından inşa ettirilen Mustansariye Medresesi, içindeki hastanesinde diğer bilimlerin yanısıra tıp eğitiminin de yapıldığı bir Üniversite şeklinde, 1067'de Selçuklu veziri Nizam el-Mülk'ün yine Bağdat'ta tesis ettiği Nizamiye Medresesinden sonra 2. bir Üniversite olarak tesisiyle Bağdat'taki Adûdî Hastanesinin yıldızının sönmeye başladığı ve Hülagu'nun Bağdat'ı zaptı esnasında harabeye döndüğü biliniyor [27].

Selçuklular döneminde İbn Sina'nın eserlerinin incelenmesi ve tıp eğitiminde büyük bir şekilde kullanılmaya başlandığı, Bağdat'taki Adûdî Hastanesinin yerini, Şam'da 1154 de Selçuklu Atabegi Nureddin'in tesis ettiği Nureddin Hastanesi ünlü bir tıp merkezi olarak almaya başlıyor.

Bugün hâla eski haliyle ayakta duran Şam'daki Nureddin Hastanesi, Ortaasya Türk evleri ve Selçuklu medreseleri gibi bir iç avlu etrafında çift eksenli haç şeklinde 4 eyvanlı bir yapı olarak eski haliyle bugüne kadar ulaşan en eski Selçuklu hastanesi olmasının yanısıra, 13. asırda orada yetişen ünlü göz hekimi ve tıp tarihçisi İbn Abi Usaibia'nın *Tabakat ül-etibba*sında, verdiği bilgilere göre tıp eğitiminin nasıl yapıldığına dair en geniş malumata sahip olduğumuz bir Selçuklu hastanesidir.

İbn Abi Usaibia, Nureddin Zengi tarafından bu hastanenin başhekimliğine getirilen Abu'l-Mecd İbn abi'l-Hâkem'den (Ubeidallah İbn Muzaffer ibn Abdullah al-Bahîlî) bahsederken, nasıl onun önce yanında asistanları ile, bu hastanedeki hasta koğuşlarında hastalara vizit yaptığını, onlara gerekli ilaç ve perhizi tavsiye ettikten sonra, hastaneye girişin karşısındaki büyük eyvanda tıp öğrencilerine çeşitli hastalık vak'alarını, Galenos, er-Razi, İbn Sina gibi eski üstadların eserlerine ve kendi görüşlerine göre değerlendiren nasıl pratiğe dayalı teorik dersler verdiğini detaylı bir şekilde anlatır[28]. Bu teorik dersler hergün üç saat sürüyordu.

Gerçi burada tıp öğrencilerine hangi sınıflarda hangi derslerin ve kitapların okutulduğu belirtilmiyorsa da, hasta yatağı başında pratik tıp eğitiminin yapıldığı ve buna dayalı teorik derslerde de bilhassa Hippokrat, Galen, er-Razi ve İbn Sina'nın eserlerinin esas alındığı anlaşılıyor. Şam'daki Nureddin Hastanesinde, hocalık yapan ed-Dahvar'ın İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tıbb* eserini 1183'de Şam'a getiren Fahreddin el-Mardinî'den, bu konuda ders aldığı biliniyor[29]. Şam'daki Nureddin Hastanesinde önce göz hekimi sonra hoca olan ed-Dahvâr'ın bu Selçuklu hastanesinde yetiştirdiği öğrencilerinden İbn en-Nefis'in İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tıbb*'ındaki anatomi bölümü için yazdığı *Şerh-i Teşrih'el-Kanun li'bn Sina* adlı eserinde İbn Sina'nın anatomi ile ilgili düşüncelerinin tenkidini yaparken Miguel Servedo (1509-1553) ve Realdo Colombo (ölümü 1560 dan sonra)'dan çok önce akciğer kan dolaşımını doğru olarak tarif ederek keşfetmiştir[30]. Ed-Dahvar'ın öğrencileri İbn en-Nefis ile İbn abi Usaibia'nın yine Şam'daki Nureddin hastanesinde yetiştirdikleri öğrencilerden İbn el-Kuff'ta İbn Sina'nın Kanununa bir şerh yazmış olup, William Harvey ve Malpigi'den önce kan dolaşımınında kapiler sistemi postule etmiştir[31].

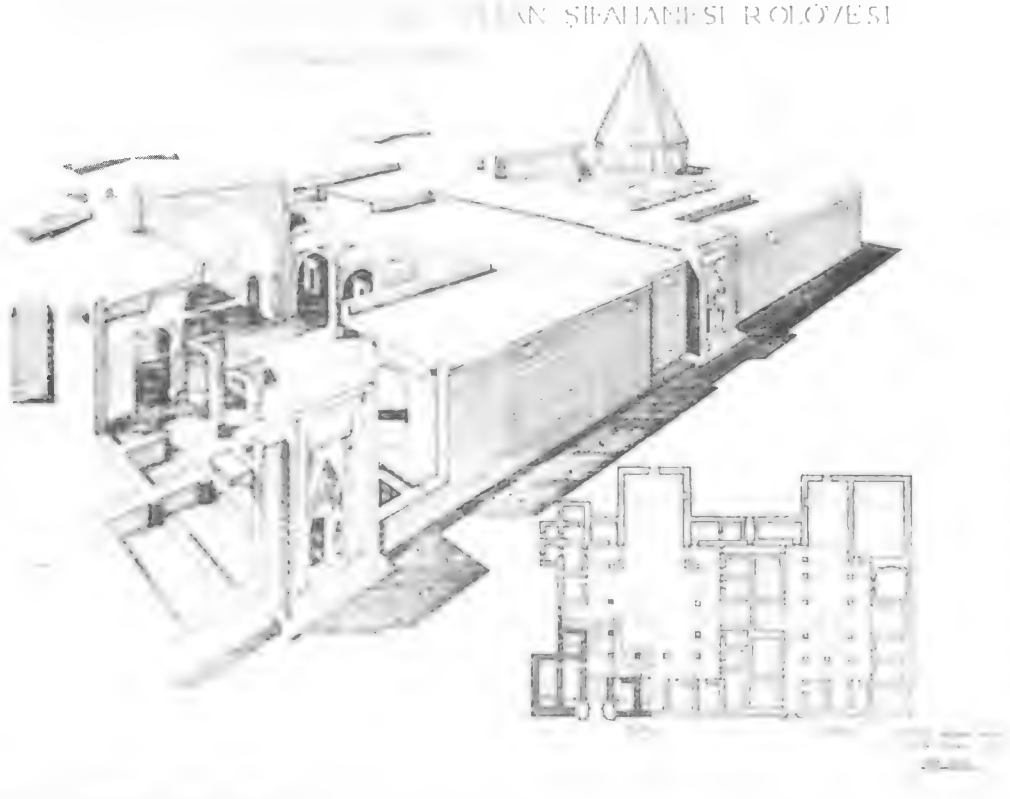

Selçuklular döneminde Kayseri'de 1206 da tesis edilen ve kendi adları ile anılan prenses Gevher Nesibe Hastanesi ve Sultan Gıyasettin Keyhüsrev Tıp Medresesi (Mahmut Akok'tan)

Böylece sadece teorik değil hasta yatağı başında pratik tıp eğitiminde uygulandığı Şam'daki Nureddin Hastanesinde tahsil edenlerin tıbbi keşifler yapmasına şaşmamak lâzım. Şam'daki bir Selçuklu dönemi tesisi olan Nureddin Hastanesi örnek alınarak 1284'de Kahire'de Türk asıllı Memlûklu Sultan Kalavun'un tesis ettiği Kalavun hastanesinde aynı şekilde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitimi yapıldığı[32], ve İbn en-Nefis'in bağışladığı kitaplarında ihtiva eden büyük bir katüphanesinin de olduğu biliniyor[33]. Ayrıca yanında bir medresesi vardı[34].

Selçuklular döneminde hastanelerde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitiminin gelişmesine diğer bir misal de Anadolu'da Kayseri'de 1206'da Anadolu Selçuklu prensesi ve kardeşi Selçuklu Hükümdarı tarafından tesis edilen kendi adları ile anılan Gevher Nesibe Hastanesi ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesinin yanyana ikiz bir kompleks olarak inşa edilmiş olmasıdır[35]. Aynı geleneğin 1555'te Süleymaniye Külliyesinde devam ettiği görülür. Bugüne kadar eski haliyle ulaşan bu Tıp merkezinde, ünlü hekim ve astronom Kutb-eddin Şirazi'nin bir süre çalışmış olabileceği, Sultan Veled'in Kayseri hakkındaki bir şiirinden anlaşılıyor[36]. İşin enteresan tarafı da, Şam'daki Nureddin Hastanesi 1239'da genişletildiğinde, Kayseri'deki bu Selçuklu hastanesi ve Tıp Medresesinin örnek olarak alındığı anlaşılıyor[37]. Ayrıca Selçuklular döneminde Basra'da bir tıp medresesinin tesisi, tıp eğitiminin bu dönemde akademik bir mahiyet aldığını göstermesi bakımından önemlidir[38]. Bağdat'ta Nizamiye Medresesinde tahsil eden ve Gale'nin osteologiye ait yanlışlarını bulan ünlü hekim Abdüllatif el-Bağdadi'nin (1162-1231) Selçuklu prenslerinden Mengücekoğullarından Alaeddin Davut b. Behram'ın yanında Erzincan'da çalışırken, bu Selçuk beyinin kızı prenses Turan Melik'in Doğu Anadolu'da Divriği'de yaptırdığı kendi ismiyle anılan ve bugün hâlâ ayakta duran Hastanenin inşasında hekim olarak fikir vermiş olması, Selçuklu döneminde hastanelere verilen önemi göstermektedir[39].

Selçukluların son döneminde 1309'da Anadolu'da Amasya'da tesis edilen hastanede tıp eğitiminin İlhanlılardan sonra Osmanlılar'da da devam etmesine güzel bir misal de bu Amasya hastanesinde 16 yıl hekim ve hoca olarak çalışan Türk hekimi Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Ebu'l-Kasım Zahravinin meşhur *et-Tasrif*'ini esas alarak buna kendi tecrübelerini katarak hasta ve hekim resimleriyle ameliyatların gösterildiği *Cerrahiyet ül-Haniye* adlı bir eseri Türkçe olarak 1465'te yazmış olması ve bu hastanede öğrencisi olan Muhyiddin Efendi'nin bilahere Osmanlı sarayında hekimbaşı olurken, diğer bir öğrencisi Gıyas ibn Muhammed İsfahanî'nin vatanı İran'a döndüğünde Safavî Şahının saray hekimi olarak *Mirat ül-sıhhat* isimli bir tıbbi eser yazmasıdır[40].

Gerçi bu zikredilen Selçuklu hastanelerinde İbn Sina, er-Razi, Galen ve Hippokrat'ın eserleri yanısıra el-Cürcânî'nin *Zahire'-i Harzem-şahî* isimli Akrabadinin ders kitabı olarak okutulduğu biliniyorsa da, şimdiye kadar daha fazla detaylı bilgilere rastlanmıyordu. Ancak yaptığımız araştırmalara göre, hangi sınıflarda hangi eserlerin tıp öğrencisine okutulduğuna dair Selçuklu Sultanı Sencer (1117-1157) dönemi hekim ve astronomlarından Türk asıllı Nizâmiî Arûzî'nin *Çahar Makale* isimli eserinin dördüncü makalesinde[41] ve daha önce yine Selçuklular döneminde 1082'de yazılan *Kabûsnâme* isimli Farsça eserde detaylı bilgilere rastlanmaktadır[42]. Bu ve diğer kaynaklarda verilen bilgiler, ortaçağda Avrupa'da Salerno,

Ortaçağda Selçuklu Hastanelerinde Avrupa Tıp Okullarında Tıp Eğitiminde Okutulan Derslere Ait Kitaplar

Selçuklularda (11.-14. yüzyıl)

I. Yıl:

Huneyn b. İshak: al Mesa'il fi't-tıbb
Huneyn b. İshak: Medhal fi't-tıbb
Hippokrat: Aforizmalar (Fusul-ü Bokrat)
Hippokrat: Mâü's-Şâir
*Nişabûrlu Nili'*nin bu üç eser hakkında yazdığı şerhî

2. Yıl:

ar-Razi: Kitab at-tıbb al-Mansuri *Galenos:* Summerial Alexandrinorum (Galenin 16 Makalesi=Sitte Aşere-i Calinus)
Galenos: Teşrih-i Büzürk
*Tobit bin Kurra'*nın Zahire'si
*Ebu Bekir Ecvînî'*nin Hedayası
*Ahmed Ferec'*in kifâyesi yahut Elhiyesi
Seyyid İsmail Cürcani: Zahire-i Harzemşâhî
Sehlî Mesihi: Sad Bad

3 Yıl:

ar-Razi: Kitab al-Hâvî
Ali Abbas el-Mecûzi: kitab al-Muluki
İbn Sina: Kanun fi t'tıbb

Avrupa'da (Salerno, Montpellier, Paris) (12.-16. yüzyıl)

I. Yıl:

Huneyn b. İshaq (Johannitus): İsagoge in artem parvam Galeni
Hippokrat: Aphorismen
Hippokrat: Prognostikon
Hippokrat: Di regimine acutorium (Constantinus Africanus tercümesinden)

2. Yıl:

ar-Razi (Rhazes): Liber de medicine Almansorem
Galenos: Summeria Alexandrinorum (Montpellier de 1308 de)
Galenos: De complexianibus
De malicia complexionis
De ingenio sanitatis
De simplici medicina

3. Yıl:

ar-Razi (Rhazes): Liber Continens
Haly Abbas: Liber regius (Constantin Africanus tercümesi)
*İbn al- Gazzar-*Isaac Judaeus: Viaticum (Constantin Africanus tercümesi)
Avicenna (İbn Sina): Canon medicinae (Paris'te 1330 dan sonra) Montpeiller 16.yy.
17. yy. Vallodolid'de Avicenna Kürsüsü kuruluyor.

Montpellier, Paris gibi Tıp Fakültelerinde okutulan kitapların Prof. Dr. Schipperges'in araştırmalarına dayalı listesiyle[43] karşılaştırıldığında, Selçuklular dönemindeki hastanelerin Avrupada yalnız tıbbı ve hastane mimarisini değil tıp eğitiminide ne kadar etkilediğini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Üzerinde durulması gereken bir husus ta 1082'de Selçukluların ilk döneminde Keykavus bin İskender'in yazdığı farsça *Kâbusnâme* isimli deontolojik eserde tıp tahsil edeceklerin ders kitabı olarak tedris etmesi gerekli eserleri sayarken hep Galenos'un (Sitte Aşere) ve Hippokrat'ın (Aforizmaları v.s.) eserlerini zikrederken[44] ondan yüzyıl sonra 12. yüzyıl sonunda yine Selçukluların döneminde Nizam-ı Aruzî'nin yazdığı *Çehar Makale*'de tıp tahsil edenlerin tedrisinde lüzumlu kitapları sayarken Galen ve Hippokrat'ın eserlerinin yanısıra er-Razi, Huneyn b.İshak ve bilhassa İbn Sina'nın Kanununu zikretmesidir. Böylece 12. yüzyılda Selçuklular döneminde İslâm hekimlerinin bilhassa İbn Sina'nın Kanunu'nun[45] tıp eğitiminde ağırlık kazandığı görülüyor. Bunun Avrupa'ya da yansıdığı bir hakikattır. Avrupa'da tıp eğitiminde ve bilimlerin sınıflandırılmasında esas olan Huneyn b.İshak'ın Methal fi't-tıbb eseri (latincesi İsogoge in artem) (9. yy.) ile al-Farabi'nin (ölümü 950) ilimlerin sayımı hakkındaki *Kitab-ü ihsa'il-ulûm* eseridir[46]. Huneyn b.İshak'ın tıbbı, teori ve pratik olarak ayırımı, Avrupa'da Tıbbın (Ars medicina), Theoritica ve Practica olarak ayırımına sebeb olmuştur. Al-Farabi ise tıbbı Ars activa ve Ars speculativa olarak ikiye ayırırken, İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tıbb* eserinin latince tercümesine göre tıbbın 1- scientia scientialis, 2- scientia operativa diye ikiye ayrıldığı görülür[47].

Tıp ve Tıp Eğitim Programı, ortaçağ İslâm dünyasında olduğu gibi Avrupa ortaçağda da Huneyn b.İshak'a[48] göre şöyle sınıflandırılmıştı:

Ars medicina (articella)

Theoritica			
Naturalia	*Nonnaturalia*	*Praeternaturalia*	*Practica*
(Fizyoloji)	(Dietetik)	(Genel Patoloji,	Diaeta
1- Elementa	1- Aer (Hava)	Atiologi	Pharmacia
2- Temperamenta		Symtomatologe)	Chirurgia
3- Humores	2-Motus et quies	1- Morbus	
4- Membra	(Hareket ve isti-	2- Causa (occasia)	
5- Virtutes	rahat)	3- Signum	
6- Actiones	3- Cibus et potus		
7- Spiritus	(Yemek ve içmek)		
Additiva	4- Somnus et vigilia		
1- Aetates	(Uyuma ve Uyanma)		
2- Colores	5, Exercita et retenta		
3- Figuras	(dışarı çıkma ve doyma)		
4- Sexualitas	6- Affectus animi		
	(Ruhun Affekleri)		

Selçuklular döneminde Bağdat'a kadar gelip, oradan topladığı ar-Razi ve Ali Abbas el-Mecûzi gibi ünlü İslâm hekimlerinin eserlerini Salerno da latinceye tercüme eden Constantin Africanus vasıtasıyla bu eserlerin Salerno ve diğer Avrupa Tıp Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulması da[49] tıp eğitiminde Selçuklular döneminde erişilen yüksek düzeyin Avrupa'yı etkilemesi yönünden önemlidir.

IV. Hekimlik imtihanları ve Hippokrat Andı

İslâm tababetinde, sadece deontolojiye önem verildiğini göstermesi bakımından değil, aynı zamanda hekimlerin imtihan edilmesinden de bahseden deontolojiye ait *Kitab Adab et-Tabib* isimli eserin İshak ibn Ali er-Ruhavî tarafından 9. yy.da, eski Yunan kaynaklarına dayanılarak yazılması ve bilinen en iyi el yazma nüshasının Edirne Selimiye Kütüphanesinde bulunması mühimdir[50]. Ar-Razi'de sadece hekimlik eğitiminde deontolojinin önemine değinmekle kalmamış, "Hekimlerin imtihan edilmesine dair" Galenos'un Yunanca aslı kayıp olan eserlerinden *Kitab al-Mansuri*'de bahsetmiştir. Gerek Selçuklu hastanelerinde gerekse Avrupa tıp okullarında ders kitabı olarak okutulan bu kitabında Galenos'a dayanarak hekimin, anatomiden, organların çalışmasından, hastalıklara karşı tatbik edilecek terapi yöntemlerinden ve bilhassa hastaları tedavideki maharetinden ve el becerisinden imtihan edilmesi gerektiğinden bahseder[51]. Ishak ibn Ali er-Ruhavî'nin hekimlerin imtihanı ile ilgili bir eserinin bugüne kadar ulaşamaması ise büyük bir kayıptır[52].

Ama gerek tıbbî deontoloji, gerekse hekim olacakların imtihan edilmeleri konusunda Selçuklu döneminde 1072'de *Sa'id ibn al-Hasan'ın* yazdığı *Kitab at-Taşvik at-tıbbi* adlı eser çok kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir[53]. Ayrıca, bu imtihanda sorulan 30 kadar soru kataloğunu da vermesi şimdiye kadar bu açıdan pek incelenmemiş olan bu eserin kıymetini daha da arttırmaktadır. Bu eserin Gotha ve Beyrut nüshası bilinmekte idi[54]. Nuruosmaniye Kütüphanesinde bir nüshasını bulduk. Gotha nüshası 55 varak Nuruosmaniye Nüshası 57 varak [55].

Selçuklu Sultanı Alp Arslan döneminde yazılmış 12 bölümden bir Epilog'dan oluşan bu eserin 5. bölümünde (varak 23b de) hekimlerin hastanelerde tatbiki olarak tıp tahsil ederek yazılı eserlerde bahsedilen veya edilmeyen hastalıkları bilhassa hastalarda teşhis ve tedavisi hususunda tecrübe kazanmasından bahsetmesi[56] önemlidir. Zira Galenos, ar-Razi ve er-Ruhavi'nin adı geçen eserlerinde Hastanede bizzat bu becerilerin kazanılmasından bahsedilmemektedir. Bu da Selçuklular döneminde hastanelerde tıp eğitiminin tatbiki olarak uygulanmasının önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu eserde İbn al-Hasan tıp eğitiminde nabızla teşhisin çok önemli olduğundan bahisle, tıp öğrencilerinin bunun için matematik ile mantık bilmesini ve müzik eğitimi yapmış olmasını nabzın ritmini ve ahengini iyi tesbit ederek sağlıklı teşhis koyabilmesi bakımından önemli addetmektedir [57].

Ayrıca tıp öğrenimi yaparak hekim olacakların, insan Anatomisi yanısıra, humoral patolojiyi iyi bilmeleri ayrıca hastalıkların prognozlarını, nabza bakmak ve idrar teşhisinden hemen anlaması gerektiğinden bahsediyor. Hekim olacakların bir insan idrarı ile hayvan idrarını, yahut bir erkekle bir gebe kadının idrarını ayırt etmesini bilmesi gerektiğini vurguluyor[58]. İmtihan eden hocanın elini, imtihan edilen hekim adayına vererek nabzına baktırarak buna dair soru sorması gerektiğini belirtiyor [59].

Ayrıca tıp öğrencilerinin hastanede eğitimleri esnasında deontolojik açıdan da nasıl davranması gerektiğine bir ayrı bölümde değinen *İbn al-Hasan*'ın bu *Kitab at-taşvik et-tıbbî* eserinin diğer önemli tarafı da 8. bölümde (varak 40'a dan itibaren)

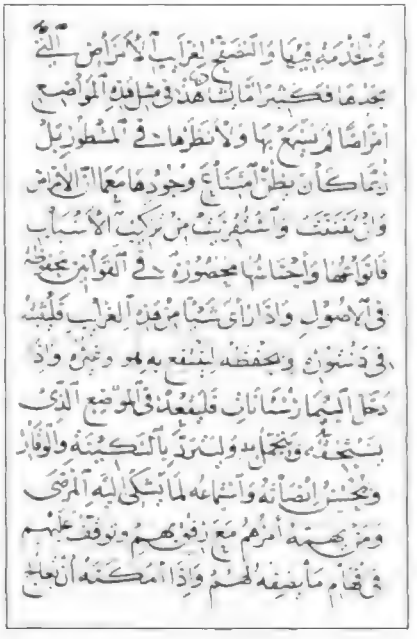

Selçuklular döneminde 1072 de Said İbn al-Hasan'ın yazdığı tıbbi deontolojiye ait Kitab at-Taşvik at-Tıbbî eserinin hekimlerin hastanelerde tatbiki olarak tıp tahsil ederek hastalıkların teşhis ve tedavisi hususunda tecrübe kazanmasından bahseden bölümünden bir sahife (Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr. 3490, varak 23a)

hekim olacakların imtihanında sorulacak olan 30 kadar sorunun kataloğunu vermesi olduğunu bir daha vurgulamak lazım. "Hekim olacakların imtihanı ve bu imtihanda sorulacak tıbbî problemler" başlıklı bu bölümde sorulacak soru kataloğundan birkaç misal verelim:

1- İnsanın nefes alması kendiliğinden mi yoksa isteğe bağlı olarak mıdır?

2- Periyodik olarak ateşin yükselmesi akut mu yoksa bir kronik hastalığın mı belirtisidir?

3- Böbrek ağrıları ile Kolik hastalığının belirtileri birbirinden nasıl ayırt edilebilir?

4- Göğüs boşluğundaki bir iltihaplanma ile karaciğer'deki iltihaplanmanın simptomları birbirinden nasıl tefrik edilebilir?

5- Böbrek taşı simptomları ile barsak kolikinin simptonları birbirinden nasıl ayırt edilebilir?

6- Karaciğer iltihabı ile Barsak iltihabının simptomları birbirinden nasıl ayırt edilebilir?

7- Neden insanlarda saç ve kılların ağarmasına karşılık, hayvanların yaşlanmasında kılları neden ağarmaz?

8- Hangi hastalık, hemen bazı simptomlarına göre tedavi edilebilir? [60].

Selçuklular döneminde 1072 de *İbn al-Hasan*'ın yazdığı bu eserde tıp eğitiminde hastanelerin önemine değinen özel bir bölüme yer vermesi ve Selçuklular döneminde hastanelerde tıp eğitimini tamamlayanlara sorulan sorular kataloğunu vermesi açısından çok büyük bir öneme haizdir.

Ayrıca, evvelce değinildiği gibi, 1178 de Adûdî hastanesinde tıp doktorası mahiyetinde yapılmış bir tezin mevcudiyeti de Selçuklular döneminde hastanelerde tıp eğitiminde bitirme imtihanlarından başka doktora mahiyetinde hekim olarak icazet alabilmek için tez yapıldığı da anlaşılıyor.

Mısır bölgesinde ise bir tıp öğrencisi derslerini tamamladıktan sonra, tabiblerin yükselebildiği en büyük makamı ihraz eden reisü'l-etibbânın huzuruna gelir, tıp san'atını icrâ edebilmek için kendisinden icâzet isterdi. Tıp öğrencisi icrâ etmek istediği branşla ilgili bir risâleyi reisü'l-etibbâ'ya takdim ederdi. Bu risâle bugünkü tez (thése) adı verilen doktora tezine çok benzemektedir. Tıp öğrencisi bu risâleyi ya kendisi hazırlardı veya muâsır ünlü tabiblerden veya daha önceki asırlarda şöhret kazanmış ünlü tabiblerden birisi tarafından çok güzel tarzda kaleme alınmış bir risâle olabilirdi. Reisü'l-etibba bu risâledeki bilgilerle öğrenciyi imtihan ederdi ve seçtiği branşla ilgili bütün hususlarda kendisine sorular sorardı. Eğer öğrenci soruları güzel cevaplarsa kendisine imtihan eden kişi tarafından seçtiği branşla ilgili icâzet verilirdi [60a].

Memluklular ve Osmanlılar döneminde Kahire'de Kalavun Hastanesinde tahsil eden tıp öğrencilerinin böyle bir tez ile hekim olabilmek için Reis ül-Etibba huzurunda imtihan edildiklerine dair 16. ve 17. yy. da verilmiş iki icazet diploması Ahmet Zeki Paşa'nın kütüphanesinde bulunarak Ahmed İsa Bey tarafından yayınlanmıştı [61]. Bunlardan ikinci icazetnamenin sonundaki tarih 1011/1602 dir.

Bir muayenehane açarak icra-i tababet edecek hekimlerin bir nevi Approbation olarak, Muhtasib denilen "Ahlak ve alışveriş yerlerinin nizamından mes'ul kontrolör" mahiyetindeki yüksek rütbeli bir memur tarafından nasıl imtihan edileceğine dair Abd ar-Rahman ibn Nasr aş-Şaizarî'nin (ölümü 1193) Selçuklular döneminde 12. yy. da yazdığı *Nihâyat ar-rutba fi talab al-hisba* isimli eseri çok önemli bir kaynaktır [62].

Buna göre Muhtasib imtihan edeceği hekimi Huneyn ibn İshak'in ve Galenos'un "Hekimlerin İmtihan edilmesi" başlıklı eserlerine göre imtihan edecek. İnsan vücudunun anatomisi, fizyolojisi ile humoralpatolojiden hastalıkların ilaçlarla olan münasebetlerinden, ilaçlardan onların yerine geçebilecek maddelerden ve bunlarla hastalıkların tedavisinden sorular soracak. Göz hekimlerini ise Huneyn İbn İshak'ın "Göze dair on makale" isimli eserlerinden imtihan edecek. İmtihanı veren hekime Muhtasib, Hippokrat Andının benzeri bir hekim yeminini yaptıracak. Bu eserde bu Hippokrat Andının metni de yer almaktadır[63]. Eserin müellifi Şâızârî'nin ünlü bir he-

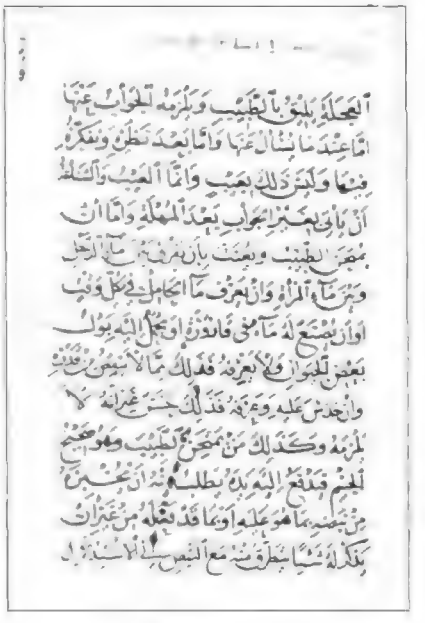

Selçuklular döneminde 1072 de Said ibn al-Hasan'ın yazdığı Kitap at-Taşvik at-Tıbbi eserinde hekim olacakların imtihanında sorulacak olan soruların bir katoloğunu verdiği bölümden bir sahife (Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr. 3490, varak 40 a)

kim olarak Salahaddin Eyyubi zamanında yaşaması bu eserin değerini daha da artırmaktadır [63a].

Gerçi Hippokrat Andı'nın Abu Süleyman tarafından Arapçaya *Kitab al-Ahd* adıyla çevrildiği[64], İbn el-Kifti'nin eserinde belirttiği üzere Halife el-Muktadir döneminde 931 yılında şikayet üzerine Bağdad'taki bütün hekimlerin halifenin iş yerlerinin kontrolörü (Muhtasib) Abu Batiha'ya emri ile, saray hekimi Sinan ibn Tâbit tarafından imtihan edildiği ve kontrol için Hisba denilen teşkilatın tesis edildiği[65] bilinmesine rağmen, aş-Şaizârî'nin 12. yy. da yazdığı bu eseri sayesinde, Muhtasib'lerin Selçuklular döneminde hekimleri nasıl ve hangi esaslara göre sınavdan geçirerek Hippokrat Andı yaptırdıklarını ve bu andın metnini öğreniyoruz.

Anadolu Selçuklularında da 13. yüzyılda buna benzer şekilde hekimlerin, kontrol edildiğine dair, Kayseri'de Gevher Nesibe Hastanesi ve Tıp Medresesinde çalışmış olabileceği tahmin edilen hekim Zekioğlu Ebu Bekir Sadr-ı Kunevî'nin Hekimbaşı Nahcıvanlı Müeyyetoğlu Tabib Ekmeleddin'e vezirlere ve kadılara gönderdiği mektupları içeren *Ravzat ül-Küttab ve Hadikat ül-Elbab* adlı eserindeki Kadı İmam üddin'e gönderdiği mektuptan anlaşılıyor [66]. Bu mektupta müstagrep (Araplaşan) bir hekim üzerine, Ebu Bekir Sadr-ı Kunevî'nin onu sınavdan geçirerek, onun bir şarlatan olduğu kanaatine vardığını oranın kadısı İmam-üddin'e bildiriyor. Böylece yabancı ülkeden gelen hekimleri 13. yy.da Anadolu Selçuklularında resmî tabibler tarafından herhalde bir Muhtasib'in de nezaretinde sınavdan geçirilerek, sonucun o şehrin kadısına bildirdiği anlaşılıyor [67].

İbn Abi Usaibia Selçuklular döneminde 12. yy.'da Halife el-Müstazi (1162-1180) zamanında Selçuklu Sultanı Sencer'in Hekimbaşısı Amin ad-Daula ibn et-Tilmiz (1073-1164) tarafından hekimlerin imtihan edildiğinden bahsedilmektedir[68].

Orta Asya'daki diğer bir Türk-İslâm devleti olan Harzemşahlar döneminde İbn ül-Hammar'ın hekimlerin imtihanına dair bir layiha hazırlamağa memur edildiği biliniyor[68a].

Osmanlılarda da 16. yüzyılda buna benzer şekilde şarlatan hekimle-

نهاية الرتبة فى طلب الحسبة

تأليف

عبدالرحمن بن نصر الشيزرى

Abd ar-Rahman İbn Nasr aş-Şaizerî'nin (ölümü 1193) Selçuklular döneminde yazdığı ve bir muayenehane açarak icra-i tababet edecek hekimlerin bir nevi Ayprobation olarak Muhtasib tarafından nasıl imtihan edileceğine dair bilgileri de içeren Nihayet ar-rutba fi talab al-hısba isimli eserinin Kahire'de 1946 da yayınlanan arapça nüshasının kapağı.

rin çoğalması üzerine zamanın padişahı tarafından İstanbul kadısına gönderilen bir hükümle, İstanbul'daki hekimlerin Sarayın Hekimbaşısı Garsuddinzade Muhyiddin tarafından imtihan edildikten sonra onlara hekimlik ruhsatı vermeden, hiç kimse hekimlik icra edemeyip, hastalara ilaç veremeyecekleri, Divan-ı Humayun Defterlerine geçirilen 8 Cemaziyelahir 981 (5 Eylül 1573) tarihli padişah iradesinden anlaşılıyor [69]. Tabiblerin teftişi ve imtihanı ise, Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlılarda da İhtisab Ağalarınca (İntisab nazırı) yapılmış olsa gerek [70].

Selçuklulardaki hekimleri bu kontrol sisteminin Katolik İspanya'daki şehirlerde hermandades, comunidades, germanias adı altında tesis edildiği Prof. H. Schipperges'in araştırmalarından anlaşılmaktadır[71].

Selçuklular döneminde gelişen bu sistemin Sicilya'da aynen uygulanmaya başladığı 1140'da ihtas edilen II. Roger'in sağlık kanunnamesinde, hekimlik icra edeceklerin bu işle ilgili memur ve hâkimlere (yargıçlara) müracaat ederek onların imtihanından sonra verecekleri karara uymalarını öngören maddesinden anlaşılmaktadır[72]. Sarayında, önce, Anadolu Selçuklu Sultanının sarayında çalışan hekim Yakûbî'nin de [73] çalıştığı Sicilya ve İtalya İmparatoru Friedrich von Hohenstaufen zamanında, bu Selçuklu sisteminin gelişerek 1231'de "Constitutiones medicinales" adı altında İtalya ve Sicilya'da hekimlerin imtihanı, icra-i tababet etmeleri ve hekimlerin eczacılık yapamayacağı gibi esasları getiren kanunun çıkarıldığını biliyoruz[74]. İmparator, tebaasının hekimlerin bilgisizliği yüzünden tehlikeye maruz kalmamaları için imtihan edilip Salerno tıp okulunun hocaları tarafından tastik edilmedikçe hekimlik icra edemeyeceği gibi bundan başka hiç kimse 21 yaşına gelmeden, meşru olduğunu ispat etmezden, 3 yıl mantık okumadan önce tıp derslerine devam edemiyecekti. Tıp Tahsili 5 yıl devam ediyor, bir yıl tecrübeli hekimler nezdinde staj görüyor, imtihanlarını verdikten sonra Hippokrat Andı'na benzer bir yemin yapıyor, o zaman ona bir yüzük, bir defne dalı, bir kitap hediye ediliyor, Magister veya Tıp Doktoru unvanı taşımak ve hekimlik yapmak selahiyeti veriliyordu[75]. Daha evvelce işaret ettiğimiz gibi Salerno tıp okulunda okutulan derslerin ve kitapların Selçuklu hastanelerinde hekim olmak için okutulan Huneyn İbn İshak, er-Razi, İbn Sina, Galenos ve Hippokrat'ın eserleri gibi hemen hemen aynı eserler olması ve 1231'de II. Friedrich'in çıkardığı bu Constitutiones medicinales'ten çok önce 1178'de, Selçuklular döneminde Bağdad'ta Adudi Hastanesinde hekim olmak için yapılan tıp doktorası tezinin bir nüshasının bugün Ayasofya Kütüphanesinde bulunması, Salerno'daki Tıp okulunda Selçuklu hastaneleri ve tıp okullarının tesirlerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Prof. Schipperges'in belirttiği gibi II. Friedrich'in 1231'deki Constitutiones medicinales'ini Arl ve Marsilya da, Kuzey İtalya ve Almanya'daki buna benzer "Sağlık Kanunnameleri'nin eski Roma ve Bizans geleneğine değilde,

İslâm tesirlerine bağlı olarak Selçuklular devrinde yürürlüğe konulması bu tesirlerin etkinlik derecesini göstermesi bakımından önemlidir[76].

Yani Hippokrat Andı Ortaçağ'da Salerno üzerinde Hıristiyan Avrupa'ya gelerek, Antik dönem tıbbî etik geleneğinin yerleşmesi 13. yüzyılda mümkün olabilmiştir.

Enteresan olan diğer husus ta, Türk tıbbının batılılaşmasında büyük bir dönüm noktası olan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Viyana'daki Josefinum örnek alınarak 1839'da tesis edildikten sonra ilk mezunların 18 Eylül 1843'te bitirme töreninde Sultan Abdülmecid huzurunda Hippokrat Andına benzer bir andı yapmalarıyla[77] bu geleneğin tekrar bizde yerleşmesi ve bugün de hâlâ bunun devam etmesidir. 18 Eylül 1843'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ilk mezuniyet töreninde yapıldığı 21 Eylül 1843 tarihli *Journal de Constantinople et des intérest Orientaux*'daki haberde belirtilen yeminin metnini ararken tesâdüfen arkadaşım Yük. Müh. Aka Baldaş'ın Anabilim Dalımıza hediye ettiği dedesi Dr. Hüseyin Ahmed'e ait Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den aldığı 26 Zi'l-ka'de 1314/28 Nisan 1896 tarih ve 1668 numaralı diplomada, 1843 ten beri yapılan gelen Hippokrat And'ına benzer yemin metnini keşfettik[78]. Bu yemin metni es-Şaizari'nin eserinde belirtilen ve Selçuklular döneminde 12. yüzyılda yapılan Hippokrat Andı'na çok benzemektedir. Böylece Hippokrat Andı'nın hekimlik tahsilini tamamlayanlarca yapılmasının Selçuklular döneminde yerleşerek oradan 13. yüzyılda Salerno ve diğer Avrupa tıp fakültelerine geçtikten sonra 1843'te Viyana üzerinden tekrar Türkiye'ye gelerek bugüne kadar süre gelen bir gelenek halini aldığı hakikati ortaya çıkmaktadır.

Avrupa'da Üniversitelerin doğup gelişmesinde Selçuklu tesirlerinin ne kadar büyük olduğunun diğer bir delili de, 1247'de tesis edilen Paris Üniversitesinde öğrencilerin milliyetlerine göre natio gallicorum, natio picardorum, natio normanorum, natio anglicorum diye dörde ayrılmasına, ondan 20 yıl önce Bağdat'ta Selçuklu döneminde 1227'de açılan ve tıp tahsilininde yapıldığı 2. Üniversite niteliğindeki Mustansıriyye Medresesinde öğrencilerin mezheplerine göre dörde ayrılmasının etkili olmasıdır[79].

Netice olarak, makalemizde zikrettiğimiz yeni kaynaklar ışığında Avrupa'da Üniversitelerinde (hasta yatağı başında ve teorik) tıp eğitimi ile hekimlik deontolojisinin esaslarının Selçuklu dönemindeki tıp eğitimi sisteminin bariz etkilerini taşıdığı görülmektedir. Selçuklu etkilerinin belirgin olduğu gerek Paris, gerekse İtalyan ve Alman üniversitelerinde, 19. yüzyıla kadar aynı Şam'daki Selçuklu döneminin parlak tıp merkezi Nureddin hastanesinde olduğu gibi, Hippokrat ve Galenos'un eserleri yanısıra İbn Sina, er-Razi gibi ünlü Türk-İslâm hekim ve filozoflarının eserleri (ders kitabı olarak) okutuluyordu. Sigerist'in dediği gibi 19. yüzyılın başına kadar Tıp Tarihi, tıp öğreniminin esasını oluşturuyordu[80]. Zira 19. yüzyıla kadar tıp öğrenimi Hippokrat, Galenos, İbn Sina, er-Razi gibi eski tıp üstadlarının eserlerinin incelenmesinden ibaretti. Selçuklular döneminde ayrıca hastanede hasta yatağı başında tıp eğitimiyle gelişmiş bir imtihan sistemine ve hekimlik deontolojisine daha fazla önem verilmesiyle birlikte tıp eğitiminin bir devlet üniversitesi düzenine sokulduğu görülür. ☆

1 İssa Bey, Ahmed: Histoire des Bimaristans (Hopitaux al l'epoque islamique. Le Caire 1928; İssa Bey, Ahmed: Ta'rih al-Bimaristanat fi'l islam. Şam 1939; Gabriel Albert: Monuments Turc d'Anatolie. Tom, I et II. Paris 1931-34; Ünver, Süheyl: Selçuk Tababeti. Ankara 1940; Herzfeld, Ernst: Damascus. Stuties in Architecture I. Ars İslamica, IX, 1942, s. 1-53; Çetintaş, Sedat: Sivas Darüşşifası İstanbul 1953.

2 Subkî: Tabakat üş-Şafiyye. Kahire 1964-66, IV, S. 314; III, s. 271

3 Terzioğlu, Arslan: Gründungsurkunden der seldschukischen und osmanischen Krankenhäuser. Kunst des Orients, X 1/2, 1975, s. 144.
Khadr, Mohamed: Deux actes de Waqf d'un Qarahanids d'Asie Centrale. Journal Asiatique. Tome CCLV, 1967, s. 314-324; Meyerhof, Max: Das Vorwort zur Drogenkunde des Biruni, İn: Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin. Bd. 3, H. 3, Berlin 1932, s. 45, 46

4 Terzioğlu, Arslan: a.g.e., s. 144

5 Nasr ed-Din Munşî: Nesa'im al-ashar. Ed. Celal ed-Din Urmavî. Teheran 1338 H./ 1959, s. 65; Terzioğlu, Arslan: Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri. Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, s. 57.

5a Kalkaşandi: Subh ul-a'şa: XIV, s. 152-157; el-Omarî: Mesalik ül-ahsar nşr. Taeschner, s. 10-14; Turan, Osman: Selçuklu Devri Vakfiyeleri III., Belleten, XII, 1948, s. 58.

6 Otto-Dorn, Katharina: Darstellungen der turco-chinesischen Tierzyklus in der islamischen Kunst. İn: Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. İstanbul 1963, s. 132 f.; Öney, Gönül: Sun and Moon Rosettes in the Shape of Human Heads in Anatolien Seljuk Architecture Anatolica. 3 (1969-70), s. 197, 198, Tafel XXIII, XXIV.

7 Hafız Abrû (Abdullah ibn Lütfullah): Zubdat at-tavarih. Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi (Süleymaniye), Nr. 919, s. 53; Kafesoğlu, İbrahim: Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu. İstanbul 1953, s. 169;
Makdisi, G.: Madrasa and University in the Middle Ages. Studia İslamica XXXII, Paris 1970, 255-264;
Sayılı, Aydın: Higher Education in Medieval İslâm. Ankara Üniversitesi Yıllığı II, Ankara (1947-1948), s. 30-71.

8 İbn al-Fuvatî: Havadit al-Câmi'a. Bağdat 1351, s. 59, 62, 83, 181; İbn Kesîr: al-Bidâye. Kahire 1932, XIII, s. 139-140; Bedr ed-Din 'Aini: İkd ul-cumân. Veliyeddin Efendi Kütüphanesi, Nr. 2391 XIX, s. 162.

9 At-Tabari: Tarikh al-Uman va al-Muluk. Kahire baskısı, vol. 8, s. 97; Makrizi: Kitab al-Khitat Kahire baskısı 1853, II, s. 405; Wüstenfeld, F.: Maqrizis Beschreibung der Hospitäler in el-Cahira. Janus, Bd. I, Breslau 1846, s.29.

10 İbn Dokmak: El intisar Livasitat akd el-amsar, IV, s. 99, 13; İssa Bey, Ahmed: Histoire de Bimaristans a l'époque islamique. Le Caire 1928, s. 31.

11 İbn Abi Usaibia: Uyun al-anba fî tabakat al-atibba. Ed. A. Müller, Kairo-Konigsberg 1882-1884, I, s. 100ff.

12 İbn Abi Usaibia. a.g.e., I, s. 123-124; Corci Zeydan: İslam Medeniyeti Tarihi. Terc. Zeki Megâmiz, c.3, İstanbul 1973, s. 294-296.

13 Schöffler, Heinz Herbert: Die Akademie von Gondischapur. 2. Aufl. Stutgart 1980, s. 33-35; İssa Bey, Ahmed: 1928, s. 27-31.

14 Schöffler, Heinz Herbert: Zur Frühzeit von Gondischapur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Willem F. Daems. Hrsg von G. Keil, Pattensen/Han. 1982, s. 42.

15 İbn el-Kifti: Tarih al-Hükema. Ed. Lippert, Leipzig 1903, s. 383-384; İbn Abi Usaibia: a.g.e., I, s. 174; İbn an-Nedim: Kitab al-Fihrist. Leipzig 1871/72, s. 245, 303.

16 Bkz. Schipperges, H.: Arabische Medizin in lateinischen Mittelalter. Berlin-Heidelberg-New York 1976, s. 63-64.

17 Schipperges, H: a.g.e., s. 65-66.

18 Schipperges, H. a.g.e., s. 63

19 Schipperges, H a.g.e., s. 119

20 Ali Abbas: Liber Regius. I, 2; Bkz. Brown, E.G.: Arabian Medicine. Cambridge 1921, s. 56.

21 İbn Abi Usaibia: a.g.e., II, s. 2-9. İbn el-Kiftî: Tarih al-Hükema. Ed. Lippert. Leipzig 1903, s. 413-426; Nizamii Arûzî: Çehar Makale. Çev. A.Gölpınarlı, nşr. Süheyl Ünver. İstanbul 1936, s. 21-25.

22 İmad ed- Din al-Kâtıb al-İstahani: Zubdat al-usra ve Nuhbat al-usra. Trc. Kivameddin Burslan. İstanbul 1943, s. 32-33; İbn ul-Fuvati: Havadis ul-Camia. Nşr. M. Cevad, Bağdad 1351, s. 64.

23 İbn Abi Usaibia: a.g.e., I, s. 310, satır 15f; s. 244, satır 7-12; Elgood, Cyril: A Medical History of Persia. Cambridge 1951, s. 161, 238.

24 Schöffler, Heinz Herbert: Die Akademie von Gondischapur. 2. Aufl. Stuttgart 1979, s. 113-117; İssa Bey, Ahmed: 1939, s. 61-65.

Elgood, Cyril: a.g.e., s. 239.

Bu yazma eserin bilinen tek nüshası Aya Sofya Kütüphanesi Nr. 3594 te bulunmaktadır.

b Kaykâvus b. İskender b. Kâbus b. Verşmgir b. Ziyâr: Kâbusnâme (475/1082). Mercimek Ahmed tercümesi. İstanbul (1978), C.2, s. 59.

27 Hau, Friedrun R.: Die Bildung des Arztes im Islamischen Mittelalter. (II. Teil). Clio Medica, Vol. 13, No. 314, 1979, s. 182.

28 İbn Abi Usaibia: a.g.e. II, s. 155, 242-244.

29 Meyerhof, Max: İbn an-Nafis und seine Theorie des Lungenkreislaufes. Berlin 1933, s.42.

30 Ullmann, Manfred: Die Medizin in İslam. Leiden-Köln 1970, s.176-177.

31 Hamarneh, Sami: Thirteenth Century Physician İnterprets Connection between Arteries and Veins. Sudhoffs Archiv Bd. 46(1962), s. 17-26; Bkz. Spiess, Otto und Horst Müller Bütow: Anatomie und Chirurgie des Schädels nach İbn al-Quff. Berlin-New York 1971.

32 Terzioğlu, Arslan: Mittelalterliche islamische Krankenhäuser... Diss. TU. Berlin 1968, s.88-104; Makrizi: Kitab al-Khitat. Bulak baskısı 1270, C.2, s.379-406.

33 Meyerhof, Max: 1933, s.51.

34 Bkz. Terzioğlu, Arslan: a.g.e., s.104; Wüstenfeld, F. Maqrizis Beschreibung der Hospitäler in al-Cahira. Janus, Breslau 1846, Bd. 1, s. 35.

35 Terzioğlu, Arslan: a.g.e., s.114-118; Akok, Mahmud:

36 Uzluk, Feridun Nafız: Kayseri şehri için hatıralar. Ankara 1966, s.5.

37 Bkz. Terzioğlu, Arslan. Das Nureddin Krankenhaus in Damaskus (gegr. 1154) aus der Epoche der Seldschuken und seine Bedeutung für die Medizin und Krankenhausgeschichte. Historia Hospitalium, Heft 11, 1976, s.64-67.

38 Hau, Friedrun R.: Die Bildung des Arztes im islamischen Mittelalter (II. Teil). Clio Medica, Vol. 13, Nos 3/4, 1979, s.185.

39 Bkz. Terzioğlu, Arslan: İbn Sina'nın tedâvi metodlarını eleştiren Abdüllatif el-Bagdadî'nin diabetes hakkında bir risalesi. Bifaskop, Yıl 7, Sayı 17, 1986, s.18.

40 Bkz. Terzioğlu, Arslan: Fatih döneminin ünlü Türk hekimi Şerefeddin Sabuncuoğlu. Tarih ve Toplum. Ekim 1992, ayrıca bkz. Terzioğlu, Arslan: Die Hofspitäler und andere Gesundheitseinrichtungen der osmanischen Palastbauten. München 1979, s.281-283.

41 Nizamii Arûzî: Çehar Makale. Tıb İlmi ve meşhur hekimlerin mahareti. Çev. A. Gölpınarlı, nşr. Süheyl Ünver. İstanbul 1936, s.17-18.

42 Keykâvus b. İskender b. Kâbus b. Verşmgir b. Ziyâr: Kâbusnâme Mercimek Ahmed tercümesi. İstanbul (1978), c.2, s.59-61.

43 Schipperges, H.: Arabische Medizin in lateinischen Mittelalter. Heidelberg-New York 1976, s.105-109.

44 Keykâvus b. İskender b.Kâbus b. Verşmgir b. Ziyâr: Kâbusnâme. Mercimek Ahmed tercümesi. İstanbul (1978), c.2, s.59-61.

45 Nizamii Arûzî: a.g.e., s.17-18.

46 Schipperges, H.: a.g.e. s.105-106.

47 Schipperges, H.: Die arabische Medizin als Praxis und als Theorie. Sudhoffs Archiv. Bd. 43 (1959) s. 317-328;
Ullman, Manfred: Die Medizin im İslâm. Leiden-Köln 1970 s.115-119.

48 Hysagoge Joannitij in medicina. İn: Articella nuperrime impressa cum quamplurimis tractatibus.....Lugduni: 1534, fol. 2^{r} - 8^{v}

49 Schipperges, H.: Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter. Heidelberg - New York 1976, s.107-118.

50 Ali ar-Ruhâvî'nin K.Adab at-tabib isimli deontolojiye ait bu eseri Martin Levey tarafından ingilizceye tercüme edilmiştir. Bkz. Levey, Martin: Medical Ethics of Medieval İslâm with Special Reference to al-Ruhawis. Philadelphia 1967. Ar-Ruhâvî'nin bu eseri hakkında ayrıca bkz. Bürgel, Christoph: Die Bildung des Arztes. Eine arabische Schrift zum ärztlichen Leben aus dem 9. Jahrhunderts. Arch. Ges. Med. 50 (1966), s.337-360.

51 Hau, Friedrun R.: Die Bildung des Arztes im islamischen Mittelalter (II.Teil). Clio Medica, Vol. 13, Nos. 314, 1979, s.187-188; Ar-Razi'nin Kitab al-Mansurî ve 'el-Hâvî isimli eserlerindeki hekimin imtihan edilmesi ile ilgili bölümleri Albert Zeki Iskandar tarafından arapça olarak (Bkz. al-Masriq 54 (1960), s.471-522) yayınlanmıştır.

52 Rakka şehri valisi için Ali ar-Ruhâvî'nin "Kaifa yanbagı an yumtahan at-tabib" başlığı altında arapça olarak kaleme aldığı "hekimler nasıl imtihan edilmeli" konusundaki eseri ne yazıkki şimdiye kadar ele geçmemiştir. Bu eserden ar-Ruhâvî, Kitab adab at-tabib isimli eserinde bahsetmektedir. (Bkz. Bürgel, Christoph: a.g.e., s.341). Heinrich Schipperges ar-Ruhâvî'nin bu kayıp eserini yanlışlıkla Hunain İbn İshak'a (Johannitus) ait olarak göstermiştir (Schipperges, H.: 1976, s.109).

53 Eserin yazarı Rahba'lı bir hekim olan Sa'id ibn al-Hasan hakkında çok az bilgi sahibiyiz (Bkz. İbn Abi Usaibia: I, s.253). Eserin Gotha'daki elyazma nüshasına dayanılarak arapça baskısı Otto Spies tarafından yapıldığı gibi Ekram Schah Taschkandi tarafından da Almancaya tercüme edilmiştir (Bkz. Das Buch At-Taşwiq at-tıbbi des Sa'id al-Hasan. Ein arabisches Adab-Werk über die Bildung des Arztes. Hrsg. und bearbeitet von Otto Spies. Bonn 1968; Taschkandi, Ekram Schah: Übersetzung und Bearbeitung des Kitab at-Taswig at-tıbbî des Said ibn al-Hasan. Ein medizinisches Adabwerk aus dem II. Jahrhundert. Diss. Bonn 1968).

54 Bkz. Ullman, Manfred: Die Medizin in İslâm. Leiden-Köln 1970, s.225.

55 Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr. 3490

56 Elyazma nüsha, Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr.3490, varak 23 b.

57 Otto Spies tarafından da yayınlanan Gotha elyazma nüshası, fol.15 b; Ayrıca bkz. Taschkandı, Ekram Schah: 1968, s.90-91.

58 Otto Spies tarafından yayınlanan Gotha elyazma nüshası, fol.17a 17b, 39a; ayrıca bkz. Taschkandi, Ekram Schah: 1968, s.92,93,132.

59 Otto Spies tarafından yayınlanan Gotha elyazma nüshası, fol. 39a; ayrıca bkz. Taschkandi, Ekram Schah: 1968 s.132

60 Nuruosmaniye kütüphanesi Nr. 3490, varak 40 a dan itibaren; Otto Spies tarafından yayınlanan Gotha elyazma nüshası, fol. 35^{b}-39^{a}; ayrıca bkz. Taschkandî, Ekram Schah: 1968, s.126-133.

60a Bkz. İssa Bey, Ahmed: Ta'rih al-Bimaristanat fi'l İslam. Dımışk (Şam) 1939, s.44-45.

61 İssa Bey, Ahmed: a.g.e., s.44-48

62 Bu eserin yazma nüshasını görerek bundan ılk defa bahsedenlerden Ahmad İssa Bey bu eser müellifinin ismini bir yerde büyük âlim Abdürrahman b.Nasrüddîn Abdullah eş-Şa'râvî ve başka bir sayfada eş-Şîrâzî olarak vermektedir (İssa Bey, Ahmed: a.g.e., s.52-57). Almanca yayınlarda bu isim eş-Şaizârî olarak vermektedir. Ullmann, bu ismin yanlışlıkla eş-Şirâzî olarak verildiğini belirtmektedir. (Bkz. Ullmann, Manfred: 1970, s.196, 225.) Bu yazma eser Nicola Ziyaden tarafından 1963 de yayınlanmıştır. (Bkz. Hau, Friedrun: a.g.e., s.189-199). Hisba ile ilgili iki eser ve müellifi Katib Çelebi'nin Kaşf az-zunûn isimli eserinde şu şekilde verilmektedir:

1-Abdurrahman b. Nasr b.Abdillah al-Adavî: Nihayetu'r-rutba tu'z-zarifa fi talabi'l-hısbati'ş-şerifa.

2- Celâluddun Abdurrahman b.Nasr at-Tabrizi: Nihayetu'r-rağba fi talabi'l-hısba.

(Kâtip Çelebi: Kaşf az-zunûn an asâmi'l-kutub va'l funûn. 1362/1943, II.s.1987). Bunların aynı müellifinin ve aynı eserin çeşitli el yazma nüshaları olup olmadığını, Katib Çelebi'nin gördüğü nüshaların hangi nüshalar olduğunu bilmediğimizden anlamak mümkün değil. Yalnız ünlü müşteşrik Brockelmann aş-Şaizari'nin tüm künyesini Celalad-Din a.'n-Nagıb a.'l-Fada'il 'Ar.b.Nasr (allah) b.'Al.b. Nasr b.'Al. aş-Şaizari at-Tıbrizi al-Adawi an Nabarawi olarak Nihaya ar-rutba fi talab al-hısba eserinin müellifi olarak vermekte ve bu eserin Gotha, Leipzig, Viyana, Cezayir, Kahire kütüphanelerindeki elyazma nüshalarının numaralarını zikretmektedir. (Bkz. Brockelmann, C.: Geschichte der arabischen Literatur. Leiden 1937, Supplementband I, s.832.)

63 Bu yazma eserin Kahirede 1946 da yayınlanan Arapça metnine bkz. Şaizârî: K.Nihayat ar-rutba fi talab al-hisba li-'Abd ar-Rahman b.Nasr aş-Şaizari. Ed. as-Saiyid al-Baz al'Arini. Kahire 1365/1946.

63a Şaizârî'in ayrıca K.al-İdah fi asrâr an-nikah isimli seksüel hijyene dair bir eseri vardır. Bkz. Ullmann M.:1970, s. 195-196.

64 Bkz. Ullmann, Manfred: 1970, s.32

65 İbn el-Kıftî: Tarih el-Hükema. Ed.Lippert, Leipzig 1903, s.191.

66 Uzluk, Feridun Nafiz: Anadolu Selçukluları Hekimlerinden Zekioğlu Ebu Bekir Sadr-ı Kunevi. Ankara Tıp Fakültesi Mecmuası. C.1, sayı 3, 1947, s.92-15.

67 Uzluk, Feridun Nafiz: a.g.e., s.95-96.

68 İbn Abi Usaibia: I, s.261.

68a Elgood: A Medical History of Persia. Cambridge 1951, s.240.

69 Altınay, Ahmet Refik: Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı. Hazırlıyan: Abdullah Uysal, Ankara 1987, s.93-94.

70 Bkz. Baltacı, Câhid: XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul 1976, s.58.

71 Schipperges, H.: 1976, s.204-205.

72 Schipperges, H.: 1976, s.206

73 Abu'l-Farac: K.Muhtasar Tarih ad-Duval, Beyrut 1980, s.477-78.

74 Schipperges, H.: 1976, s.207-208; Hein, Wolfgang-Hagen u.Sappert, Kurt: Die Medizinalordnung Friedrichs II. Eutin 1957, s.13; Hein, W.H.u.Sappert, K.: Zur Datierung der Medizinalordnung Friedrich II. Dtsch. Apotheker-Ztg. 1955, Geschichtsbeilage Nr. 2

75 Uzluk, Feridun Nafiz: Genel Tıp Tarihi I, Ankara 1958, s.86-87.

76 Schipperges, H.: 1976, s.125-126;
Hein, W.H.u. Sappert, K.: 1957, s.101

Saray Bosna'nın Osmanlı dönemindeki hâli. Cami sayısının çokluğu dikkati çekicidir.

Boşnaklarda Müslümanlık Üzerine İki Mektup

ORHAN KOLOĞLU

ünümüzde Hıristiyan Avrupa'nın ortasında ölüm-kalım savaşı veren bir Müslüman cemaatine, (Bosna Hersek'lilere, Boşnaklara) her topluma tanınan bağımsızlık hakkının reddedilmesi, pek çok çevrede Haç-Hilâl çatışması temasının yeniden gündeme getirilmesi sonucunu yarattı. Çoğunlukla Sırp kökenli olan Boşnaklara yönelik toplu can kıyımının, ırkdaşları Hıristiyan Sırplar tarafından yapılması ve buna gerekçe olarak altı yüz yıl önce Osmanlı orduları karşısında alınan Kosova yenilgisinin (1389) intikamının ileri sürülmesi[1] konunun Türk boyutunu ön plana çıkarıyor.

Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan *Bogomil* mezhebine mensup olanların İslâmı kabul edenlerine verilen isimdir. Bunlar *Orta Çağların en büyük püritenleri* diye tanınıyor ve Katoliklikten de Ortodoksluktan da aynı derecede uzak duruyorlardı. Papalığa özellikle karşıydılar. Türklerin Balkanlarda ilerlemesiyle İslâmla temasa geldiler. Osmanlı yönetimi bunların âyan ve eşrafına eski haklarını aynen tanıyınca 14 ve 15. yüzyıllarda kütle halinde İslâma geçtiler. Osmanlı egemenliğinin Balkanlara yerleşmesine katkıda bulundular.

Balkanların Müslümanlaşması -Dünyanın diğer yerlerindekilerin aksine- Türk kültürü aracılığıyla olduğundan buna, İslâmlaşma değil Türkleşme (Turcenje)[2] adı verilmiştir. Nitekim Türk tarikatlarının bölgede hayli etken olduğu da görülmüştür. Bu yüzdendir ki Boşnaklar günümüze kadar, eski din ve kan kardeşlerinden çok Türklere yakın olmuşlardır. İlişikte tam metnini verdiğimiz iki mektup 1912 yazında, Trablusgarp Savaşı devam ederken ve Balkan Savaşı henüz patlamamışken, Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Boşnakların bu bağlılıklarının bir kanıtını veriyor. Aynı zamanda, İslâmı kabul etmelerinde etken olduğu anlaşılan *'beşairün nübüvve'* konusundaki görüşlerine ve dayanaklarına da ışık tutuyorlar.[3]

Bu yazışmada dikkati çeken şey, Almanların İslâmı kendi politik amaçları için kullanma çabalarıdır. Bosnalılar ise, 6 Ağustos 1912 tarihli mektupta görüldüğü gibi, Berlin'de bir Cemiyeti İslâmiye'nin kuruluşunu *'sırf dini ve Müslümanların İslâmiyet cihetinden terakkiyatına'* katkıda bulunacak bir kurum olarak alkışlamaktadırlar. *İttihadı İslâm* deyimini tamamen kültürel bir anlamda algılamalarıda ilginçtir.

1920 Ocak'ında Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde İstanbul'u ziyarete gelen ve

Şeyhülislâm'la görüşen bir Bosnalı İslâm Heyetinin yönelttiği sorular da, dini siyaset dışı tutmak ve bir kültür, bir ilerleme aracı saymak hususundaki kararlılıklarını ortaya koyuyor.[4] *İbrahim Efendi Sariç, Şükrü Efendi Kurtoviç, Mustafa Efendi Koliyinoviç, Doktor Mehmed Başiç*'den oluşan heyetin soruları şunlar: (Parantez içinde Şeyhülislâm *İbrahim el Haydari Efendinin* yanıtları):

1- Biz İslâmlar Avrupa medeniyetinden istifade etmeğe kendimizi mecbur görüyoruz. Halbuki bazılarımız İslâmiyeti böyle bir istifadeye mâni ad ediyor. (İslâm terakkiye mâni değildir)

2- İslâmiyet komşuları bulunduğumuz Hıristiyan akvam ve hükümetlerle hüsnü muaşerete mâni midir? (Komşuya hürmet ve riayet vazifedir. Peygamber zamanında Habeşistana hicret edenler örneği)

3- Yugo-Slav ırkına mensup bulunduğumuz cihetle milliyet icabı olarak bazı Hıristiyan hükümetlerle birleşmemize dinen mâni var mıdır? (Ahkâmı İslâmi'yede millet ve anasır meselesi mevzuu bahis olamaz. İslav olmaktan evvel İslâm olduğunuzu bilmeniz lâzımdır. ...her şeyde desturu hareket ittihaz etmek lâzım gelen esas menafii İslâmiyedir. Maamafih bu sualinizde muhtacı izah mübhem bazı nukata tesadüf etmekte olduğumdan dolayı hakiki maksadınız her neden ibaret ise suallerinizi o suretle tertib eder ve lâzım gelen cevabları alabilirsiniz.)

Görüldüğü gibi Slav kökenlerini red etmemekte, buna karşılık İslâm inançlarından vaz geçer de görünmemekte, ikisini bağdaştırmanın yolunu aramaktadırlar. Günümüzdeki ızdırapları da bu kararlılıklarının sonucu olmaktadır.

I. Mektubun orijinali

1 Time Dergisine verilen demeç

2 Milan Vasic, Der Islamisierungprozess aufder Balkanhalbinsel, Graz 1985, s.1

3 Mektup yazarının dayandığı kaynak İbn Cezle'nin (...-1100) Hıristiyanlığa reddiye kitabıdır. İbn Cezle Hıristiyan iken Müslüman olmuş bir tabibdir.

4 Ceride-i İlmiye, No.54, 1336 M., s. 1712-1713

I. M E K T U P

Huzuru âlilerine
Muhibbi azizim efendim hazretleri
Bundan bir kaç gün mukaddem tarafı âlinizden pek kıymetdar bir kıt'a mektubu âlinizi kemali meserretle aldım. Ve hüsnü teveccühünüze çok teşekkür ederim. Kezalik İtalya'nın boykotajı hakkında göndermiş olduğunuz dört adet talimatları alub ayrıca teşekküratımı ifa ediyorum.
Berlin'de teşekkül edecek Cemiyeti İslâmiye ile İslâmiyete dair konferans verileceğine ve alel umum İslâmiyetin terakkiyatı ve intişarına dair makalei muhteremenizi kemali şevk ile okudum. Böyle şeyleri âcizane pek hoşuma gidiyor ve ziyadesiyle sevindim ve İslâmiyetin terakkiyatına ve intişarına dair şuunat ile iştigal etmek pek hevesim vardır. Âlemi cihanda mevcud bulunan İslamların terakkiyatı ve intişarına dair haberleri tarafı acizaneme irsal edeceğinizi mektubu âlinizde iş'ar ediyorsunuz. Bundan pek hoşnudum ve lütfunuza çok müteşekkir ve minnettadım. Ve ara sıra İslâmiyet hakkında haberleri lütfen irsal etmenizi rica ederim. Âcizleri ise Bosna ve Hersek Müslümanları hakkında itayı malûmat edeceğimi vaad eylerim. Berlin'de İslâmiyet'in intişarı ile mösyö Brugsch İslâmiyet hakkında bir konferans vereceği haberi meserreti ve bu vesile ile Müslümanların adedi tezyid edeceği bilcümle indimizde kemali memnuniyetle telâkki edilmiştir.
Hazreti İsa aleyhisselâmın İncili şerifinde hazreti fahri kâinat Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi vessellem efendimiz hazretleri hakkında zikr olunan ayâtı konferans esnasında zikr ve tahattur etmek münasib olacağı zannındayım. Memaliki Devleti Âliye-i Osmaniyenin Aynasız kasabasında bir büyük manastır vardır. Mezkûr manastırda bin beşyüz sene mukaddem yazılmış olan İncili Şerif vardır. Mezkûr İncili Şerif'de böyle yazılıdır ve âyetleri budur:

Bir oğlan Azer İbrahim Aleyhüsselâm oğlanlarından
Peygamber ola Yalancı olmaya Anın Mevludi
Mekke'de ola Evvelden salih ola İsmi Muhammed ola
Ana uyanlar Bu dünya üss ola Dahi ahreti üss ola

Ve diğer âyeti budur:

Azer oğlanlardan Bir oğlan Peygamber olur
Yalancı olmaz Doğduğu Kaabe olur
İsmi Muhammed ola

Binaenaleyh işbu iki âyetle konferans meclisine büyük bir medar ve tarihen müsbet delili muknia olabileceği bedihidir. Zira Hazreti fahri kâinat efendimiz peygamber olacağı İncili Şerif'de dahi sarahaten zikr olunmuştur. Mademki İncili Şerif'de efendimizin nübüvveti musarrah bulunduğundan Hıristiyanların kâffesini işbu âyetlere tevfikan dini mübine davet olunması iktiza eder. Çünkü Hıristiyanlar diyorlar: "Biz İncili Şerife inanıyoruz". ve işbu âyetlere de inansınlar.
İtalyanlar aleyhine boykotaj yapmak için irsal ettiğiniz dört adet varakalarından birisini derhal Bosna Berud kasabasındaki ahbablarımıza gönderdim. Çünkü Vaktiyle Bosna Berud'da niyabetle bulundum. Varakalardan birisini Derbend kasabasına ve birisini Yabçaye(?) gönderdim, Bizde o kadar İtalyanlar yoktur. Ancak bir miktar amele vardır. Bir çokdan beri İtalyan amelelerine boykotaj yapıyoruz.
Şimdi Bosna ve Hersek Müslümanlarına bir iki lâkırdı söyleyelim. Malûmu âliniz ki istatistik mucibince Bosna ve Hersek'de altı yüz bin Müslümanı vardır. Müslümanlar ekseri şehirlerde ve kasabalarda meskündurlar. Hemen her kasabada ekseriyet üzere İslâmdır. Köylerde de bir mikdar vardır. Araziyi miriye ve akaratı ekseriya İslâmların elindedir Araziyi miriye çiftlikâtı alelekser Müslümanların mülküdür. Tüccardan da bir mikdar vardır. Bosna ve Hersek'de elli iki kaza vardır. Her kazada naibi şer'î ve evkaf ve maarif komisyonu vardır. Saray şehrinde tahminen yirmi bin Müslüman vardır. Saray şehrinin Belediye Reisi Kukçik(?) Fehim efendidir. Mumaileyh büyük ahbaplarımdandır. Saray şehrinde dört kadı vardır. Ve dahi Divanı Temyizi Şer'i vardır. Divanı Temyizi Şeri'de üç aded müfettişi hükkâmı el şeriye vardır. Bundan başka Riyaseti İlmiyemiz vardır. Riyaseti İlmiyede Reis el ulema ve dört azası vardır. Şu heyet ruhani işlerle meşguldürler. Ve daha Saray'ın evkaf ve maarif encümeni vardır. Bütün Bosna ve Hersek'de on milyon Kron kıymetli evkaf mâmelekesi tahmin olunmaktadır. Evkaf mâmelekesi senevi varidatı tahminen sekiz yüzbin Krondur. Mektebi nüvvabımız dahi vardır. Talebemiz ekseri İstanbul'a gider, bazıları dahi Avrupa Darülfünunlarına giderler. Zannımca, Viyana, Agram ve Peşte darülfünunlarında yüzden ziyade talebesi vardır.
Bu günlerde Bosna ve Hersek Cemiyeti İlmiyesi'nin teşkili için tedabiri evveliye icra olunmuşdur. Melfuf davetnamede görüldüğü gibi acizleri de Meclisi Kebir'de hazır idim. İşbu cemiyet için nizamname-i mahsus tanzim kılınub hükümete takdim olunmuştur. Hükümetten iade ve cemiyet teşkil ettikten sonra nizamnamenin bir nüshasını zatı âlinize takdim edeceğim. Âcizleri İslâm İttihadı ile iştigal etmek pek hevesim vardır. Binaenaleyh umum İslâmiyete dair havadisleri ve bununla beraber cemaati mütenevvianın programları irsaline himmet buyurmanızı istirham eylerim. Âcizleri bütün Bosna ve Hersek cemiyetleriyle münasebetlerim vardır. Ve kezalik Mısır'da El Davet vel İrşad Cemiyeti ile muhaberatta bulunuyorum. Bundan başka bu günlerde Zengibar Hakimi tarafından İslâmiyeti hakkında bir kıt'a mektub vasıl olmuştur.
Bugün efkârı umumiyemiz bilâ istisna hep Trablusgarb meselesiyle meşguldür. Herkes temamen kanaat etmişdir ki bu mesele âlemi İslâm için hayat ve memat meselesidir. Umum Bosna ve Hersek Müslümanları külliyen ve malen Osmanlı mücahidini İslâm kardaşlarımıza iştirak etmişlerdir. Bütün camilerde dualar okunmaktadır. Ve ianeler toplanmaktadır. Bugüne kadar Hilâli Ahmer namına Bosna ve Hersek'de iki yüz bin Kronluk kadar iane toplanmıştır. Herkes Osmanlı kardaşlarımızın şecaat ve hamasetlerinden emin olarak her gün her saat muzafferiyet havadisine muntazır olmaktayız. Umum Bosna ve Hersek Müslümanları makarrı Hilâfete külliyen irtibatları vardır. Şimdiki muharebe umum ehli İslâm için bir şeref ile hitam bulacağı itikadındayız vesselâm

Saray Bosna'da Hakim el Şer'i
Muyagic Muhammed
28 Mart 1912

II. M E K T U P

Muhibbi azizim efendim hazretleri

27 Mayıs 1912 ve 8 Temmuz 1912 tarihli gayet mahrem ve kıymetli iki kıt'a mektubu âlilerinizi kemali meserretle aldım. Şu günlerde biraz nâmizaç bulunmuş olduğumdan cevabım bir miktar geç kaldı. Lâkin Hak'ka hamd olsun şimdilik afiyetim berkemaldir. Mektuplarınızda ibraz buyurduğunuz muhabbet ve hüsnü teveccühlerinize çok müteşekkirim. Berlin'de Cemiyeti İslâmiye'nin teşkilini çâr-çeşm ile intizar ve umum Müslümanlarına hayırlı olmasını dua etmekteyim. Şu cemiyetin sırf dini olub ancak maksadı Müslümanların İslâmiyet cihetinden terakkiyatı hususunda uğraşması çok münasibdir. Efendim şimdiki zamanda bütün dünyada yaşayan umum Müslümanların bir dini merkezi yani organizasyon bulunması lâzım ve zamanın müktezası olduğu herkesce müsellemdir ve hem de bil farzadır. Zira her tarafdan düşmanımız çokdur. Binaenaleyh her hususda bir İslâm organizasyonu yapmak pek lüzumiyetlidir ve bir de İslâm muhaberat merkezinin tesisi dahi pek lâzımdır. Bahusus bu son senelerde Avrupa hükümetleri taraflarından Müslümanların başlarına gelen felâketleri tâdad bile kaabil değildir. Avrupa devletleri taraflarından yapılan muahedelerin kâffesini parçalanmışlardır. Meselâ Avusturya Devleti, Devleti Âliye-i Osmaniyenin temamiyeti mülkiye himaye etmeyi taahhüd ettiği halde Bosna ve Hersek'i yuttu. İran istiklâlinin muhafazası hususunda İngiltere ile Rusya arasında temamiyeti mülkiyeti hakkında bir muahede münakid oldu halbuki Rusya İran'ı kanlar içinde yuvarladı. Cezayir Kongresinde istiklâli tahtı temine alınan Marakeş ne

Bosna-Hersek Cemiyeti İlmiyesi kurulması için yapılacak toplantının Davetnamesi. Üstte Türkçe, altta Boşnakça. Sırpça-Hırvatça ve Türkçe'nin bir karışımı olan bu dili Arap harfleriyle yazarken özel işaretler ilâve edildiği dikkatten kaçmıyor. Örneğin Vav'ın (u) ya da (ve) olarak kullanıldığını belirlemek için bu özel işaretler kullanılmış.

oldu. Ya Osmanlı memleketinin temamiyeti mülkiyesini muhafaza hususunda vaz'ı imza eden İtalya Trablus ilhakına kadar tecavüz etmekle iktifa etmeyib adalara kadar hırsını uzattı... İlâ ahire... Velhasıl politikaca İslâm düşmanları çokdur. Dinen ise daha ziyadedir. Binaenaleyh umumi bir İslâm organizasyon yapılabilirse Avrupa Hıristiyanlarınca Müslümanların ahvali başka bir şekle koymağa mümkünnattandır. Çünkü bizim bedbahtlığımız iftirakımızda ve yekdiğerimizle ademi muarefemizde bahtiyarlığımız ise ittifakımızda kaimdir ve en sonra gerek dinen gerek siyaseten kendimizi muhafaza için kendimize itimad edelim.

Umum müslümanların böyle bir dini organizasyonun teşkilini zannımca pek kolaydır. Meselâ "Bosna ve Hersek'de bulunan Müslümanların ittihadını kolayca ifa edebilirler çünkü böyle şeylerde biz müttefikiz ve böyle bir organizasyon diğer memleketlerde de mutemed ve emmiyetli adamlar vasıtasıyla teşkili kabildir. Bundan başka dünyanın her taraftan mutemed azaları davet olunub Berlin'de umumi bir İslâm Kongresi toplanırsa çok münasib olabilir.

Boykotaj hakkında Arab lisanı ile yazdığınız davetnamenizi mutalaa ettim ve çok beğendim. Türkçe ve Fransızca ve Almancaya dahi tercüme olunması pek münasibdir. Sırp ve Hırvat lisanlarına size her ne hacet olursa ben tercüme edeceğim. Filhakika organizasyon meselesi şimdilik gazetelere verilmezse daha iyi olacakdır. Çünkü en evvel teşkili lâzım sonra meydana çıkmak kolaydır.

Evvelce yazdığım İncili Şerif âyetleri ebâ ve ecdaddan kalma benim eski evrakımda yazılı olarak buldum ve bulduğum pek eski bir şukka cemiyetinize takdim ediyorum. Şudur;

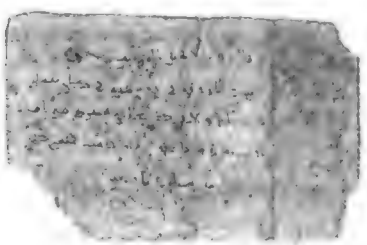

Bu şukka eski Arabların hurufatıyla yazılmışdır. Ve galiba pek eskidir. Bu yazı ne tarikiyle okuyacağı diğer bir parçada buldum. Ve bu diğer şukka da dahi diyor: Aynasız manastırında bir eski İncili Şerif vardır. Mezkûr İncili Şerif'de galiba eski Yunan lisaniyle şu âyet vardır. İncili Şerifin hangi sahifesinde olduğu mukayyed değildir.

Bundan başka kutubu mukaddesede İncili Şerifde fahri âlem efendimizin alâmatı beyan olunduğu muhakkaktır. Şimdiki İncillerde bile hâlâ mevcuddur. İncili Yuhanna'nın 14, 15, 16 cı bablarında beyan olunan Hazreti İsa'nın "Benden sonra Faraklit (tabiri Yunanisi Paraklitos daha doğrusu Priklitos ki manası Ahmed ismi şerifine muadildir) gelecektir ona ittiba ediniz" kavli şerifi zihayat bir şahidi âdildir. Keza Tevratlarda bir kurtarıcı geleceği de musarrahdır. Zebur'da a'mâli resullerde beşairi Muhammediye beyan edilmiştir.

Kezalik İbni Cezle reddiyelerinde kutubu mukaddesede mezkûr olan Faraklit (Paraclite) den maksud Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi vessellem efendimiz hazretleri olduğu halde Hıristiyanların bu hakikati ketm etmekde olduklarını iddia ve işaa'dan çekinmemişdir. Tevrat ve İncilin bilâhare tahrip edilmiş oldukları Avrupa erbabı tenkidi taraflarından da itiraf edilmektedir. İbn Cezele'nin Takvim al abdan'ı şu Tacuim agritudinum et morborum fere omnium corporis humani cum curis eorundem. Buhu hylyha byn gezla autare.

Ünvanı altında Lâtinceye tercüme edilerek 1532 tarihinde Strasburg'da tabı ve neşr edilmiştir.

Bundan başka şu kelâmı Fransızca olarak bir yerde buldum. Şudur:

Muhammed'in Müslümanlar arasında bir sürü ismi vardır; bir meziyete tekabül eden ve sayısı tahminen yüze kadar ulaşan bazı sıfatlardan ayrı olarak muzaffer Ahmed, seçilmiş Mustafa, yüceltilmiş Muhammed, vs... diye adlandırılır. Biz yüceltilmiş Muhammed'den Mahomet'i oluşturduk; bu kelime Ahmed kökünden gelir ve aynı anlamı taşır ki Ahmed'in Yunanca karşılığı Periklites de muzaffer'dir. Muhammediler İ İsa'nın, Muhammed Ahmed'in, Priklitos'un (Evang. Joanna XVI. II) geleceğini müjdelediğini ve Ruhül Kuds'ün inişine uyduğu bilinen Priklitos'un tahvilinden başka bir şey olmadığını iddia ederler.

Bosna Cemiyeti İlmiyesi hâlâ teşkil olunmamışdır. Talimat hemen bu günlerde tabı ve neşrden çıkacakdır. Çıkdığı sırada bir nüshasını irsal edeceğim. Mısır'da El Davet vel irşad Cemiyeti'nin maksadını anladığımda hemen ondan vazgeçdim. Zengibar'dan acizlerine gelen mektub Recâreb (?) imza ile mümzadır. Bu zat galiba hakimi belde olacakdır.

Bu günlerde Bosna ve Hersek'de Evkaf ve Maarif Encümeni için intihabat olacaktır. İntihab olunacak zevat şu yeşil listede mesturdur.

Reis el ulemamız semahatlu Saraç Hafız Süleyman Efendi dünkü gün istifa vermiştir. Bosna'da çıkan İslâm gazetelerin bazı nüshalarını nümune olmak üzere hediyeten takdim ediyorum. Umum kardaşlarımıza mahsus selâm ile arzı hulûs ve hayır dua ederiz.

6 Ağustos 1912

Saray Bosna'da Hakimi Şer'i
Muyagıç Muhammed

Mektubun ekindeki (yeşil değil beyaz kâğıda yazılı) listede şunlar okunuyor:

Saray Bosna'da bulunan ulema zevatı kiram ile ahali-i muteberanın adresleri behveçhi âtidir:

Saray Bosna'da Reis el Ulema semahatlu Saraç Hafız Süleyman Efendi
Riyaseti İlmiye âzasından Zufalonik Ömer Efendi
Riyaseti İlmiye âzasından Arkiç Hafız (?) Mehmed Efendi
Riyaseti İlmiye âzasından Ocvarliç Hafız Mahmud Efendi
Riyaseti İlmiye âzasındanAbdürrezzak Ali Efendi
Divanı Temyizi Şer'i ser müşaviri Dobin Mustafa Efendi
Divanı Temyizi Şer'i memurlarından Kadızade Mehmed Enveri Efendi
Divan Temyizi Şer'i Kadılarından Hatiyoviç Hilmi Efendi
Saray'da Hakim el şer'î Birohik Ali Rıza Efendi
Saray'da Hakim el şer'î Bukoyiç İsmail Efendi
Saray'da Hakim el şer'î Azirançiç Esad Efendi
Saray Belediye Reisi Kurkçik Fehim Efendı
Evkaf ve Maarif Direktörü Arnebroviç Şerif Efendi
Sabk Belediye Reisi Kolrizade Esad Efendi
Avukat Derizade Besroviç Akif Efendi
Avukat Doktor Halid Bey Frasniç
Doktor İspaho Mehmed Efendi
Doktor Merzlezik Eyüb Efendi
Çarşı kâhyası Raşidagik Kâmil Efendi
Mektebi Nüvvab Direktörü İspaho Hacı Hasan Efendi
Hükümeti celile memurlarından Muhibbizade Hilmi Efendi
Muteberandan Kapudanzade Rıza Bey
Meclisi Mebusan Reisi sanisi Doktor Başagiç Safvet Bey
Muteberandan Süleyman Paşazade Süleyman Bey
Tüccardan Hende Ahmed Ağa
Tüccardan Bıçakçık Hacı Salih Ağa
İslâm matbaası Direktörü Filibevizade Seyid Ali Bey
Mücevherat tüccarlarından Sucuk Abdi Ağa
Gazi Hüsrev Bey Vakfı Müdürü Mütevellizade Hamdi Bey
Mektebi Nüvvab Müderrisin Kiramından İsmail beyzade Necib Efendi
Şayak Fabrikası sahibi Ojpiçanin Mehmed Ağa
Bursa Bedestan ticaretgâh kebiri sahibi Kesri Hamid Ağa.

Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu
(İzmir: 9-10 Eylül 1992)

ARAŞ. GÖR. KEMAL ARI

Tarihsel gelişim süreci içinde İzmir kentinin, kültürel birikimi ve zenginliği, ekonomik canlılığı ve çeşitliliği, toplumsal yapısının kozmopolit nitelik ve özellikleri nedeniyle seçkin bir yeri, tarih araştırmaları açısından da, işlevsel bir önemi bulunmaktadır. Sözkonusu seçkin yeri ve işlevsel önemi, yakın dönem Türkiye Tarihi içindeki konumu nedeniyle de görmek olanaklıdır. Tanık olunan tarihsel olayların gelişim, oluşum ve biçimlenişinde İzmir kentinin, belirleyici ve yönlendirici bir etken olarak ortaya çıktığı da gözlemlenmektedir. Kuşkusuz, İzmir için belirlenen bu rolün, anlaşılabilir nedenleri de bulunmaktadır. Adına *'Türk Kurtuluş Savaşı'* denilen ve sömürgecilerce yokedilmek istenen Türk Ulusu'nun *'bağımsızlık ve özgürlük savaşı'* denilebilecek evrensel nitelikli ulusal savaşta, işgal altındaki yurt topraklarının kurtarılması için döğüşen vatanseverlerce İzmir'e ulaşmak, Türkiye'nin kurtarılması ile eşanlamlı bir düzeyde algılanmıştır. Türkiye'nin sömürgecilerce işgaline İzmir'den başlanmış; bu işgal, sömürge ordularının İzmir'den 9 Eylül 1922'de denize dökülmesiyle son bulmuştur. Bu nedenle, 9 Eylül 1922 tarihi, yalnızca İzmir'in değil, bütün Türkiye'nin kurtuluşunun tarihidir.

9 Eylül 1992 tarihi, İzmir'in kurtuluşunun 70. yıldönümüydü. Her yıl olduğu gibi, bu yıl da kentin kurtuluşu, bütün İzmirliler'ce coşkuyla kutlandı. Kentin çeşitli yerlerinde resmî geçitler ve törenler düzenlendi; günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldı. Geçen yıllarda, Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk fotoğrafları sergisi düzenleyip, konferanslar vererek bu anlamlı güne katkıda bulunan Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, bu yıl, 9-10 Eylül 1992 tarihleri arasında, *"-Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla-İzmir Sempozyumu"* adlı bir kollokyum düzenleyerek, kentin kurtuluşunun 70. yıldönümü kutlamalarına, yeni bir nitelik ve hava katmış oldu.

Dokuz Eylül Üniversitesi rektörlük binasında gerçekleştirilen bu sempozyum iki gün sürmüş ve İzmir'in tarih içindeki toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yönlerini ortaya koymaya çalışan toplam 31 bildiri sunulmuştur.

Sempozyum, 9 Eylül 1992 çarşamba sabahı, enstitü müdürü Prof. Dr. Ergün Aybars'ın, böyle bir kollokyum düzenlemekteki amaçlarının ne olduğunu belirten konuşmasıyla açılmıştır. Bu konuşmada belirtildiğine göre; gerek enstitü ve gerekse ilgili fakülteler tarafından genç araştırmacılara, son on yıl içerisinde İzmir'de, kentin yakın dönem tarihini aydınlatacak; dönemin arşiv belgelerine, şer'iye sicillerine ve yazılı basınına dayanan, pek çok doktora ve yüksek lisans tezi düzeyinde araştırma yaptırılmıştır. Böylece, özellikle İzmir Tarihi üzerine, önemli bir birikim ortaya çıkmıştır. Bir anlamda bu sempozyum ile, öncelikli olarak, genç araştırmacılara, ulaştıkları bilimsel sonuçları ortaya koyabilecekleri bir ortam yaratılması düşünülmüştür. Gerçekten de, sempozyumun iki gün boyu süren akışı içinde, bu gerekçenin ne derece doğru olduğunu, sunulan bildirilerin niteliği ortaya koymuştur.

Her gün için ikişer olmak üzere, toplam dört ayrı oturumda gerçekleştirilen sempozyumun birinci oturumunda sıra ile; Prof. Dr. Ergün Aybars, Doç. Dr. Sabri Sürgevil, Prof. Dr.Seçil Akgün, Araş. Gör. Kemal Arı, Gazeteci-Araştırmacı Yaşar Aksoy ve Gazeteci-Araştırmacı Türkmen Parlak bildiri sunmuşlardır. Prof. Dr. Ergün Aybars,*"İzmir'in Kurtuluşu"* adlı bildirisinde, tarihsel süreç içinde, Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen temel faktörler üzerinde durmuş, I. Dünya Savaşı sonrasında, Yunanistan'ın Türk topraklarını işgal etmesinin ardındaki bu siyasal ve kültürel olguların neler olduğunu açıklamıştır. Bildiride özenle vurgulanan düşünce, bu işgal olayının, yalnızca o dönemdeki ihtirasların sonucu olmayıp, tarihsel derinliği olan bu etkenlerin doğal bir uzantısı olduğudur. Doç. Dr. Sabri Sürgevil de, *"İzmir'in İşgali"* adlı bildirisinde, dönemin siyasi ve askeri konjöktürü içinde, kentin Yunanlılarca işgaliyle sonuçlanan

tarihsel gelişmeleri ve bu gelişmelerde etken olan müttefik devletlerin rolünü irdelemiştir. Kuşkusuz, her iki araştırmacının değindiği konular, genel bir tarihsel süreci açıklamaktadır. Bu sürecin Yunanistan'a dönük uzantılarını, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Seçil Akgün, *"Büyük Taarruzun Yunanistan'daki Etkileri"* adlı bildirisinde açıklamıştır. Araştırıcının da belirttiği gibi, bu savaşı yitiren Yunanistan, büyük bir siyasî bunalımın içine yuvarlanmıştır. Yunan kamuoyu, siyasî ve askerî çevreler, yenilgiye suçlu arayışı eğilimi içine girmişlerdir. Sonuçta ise, dünyada *"şok"* etkisi yapan bir kararla, altı siyasî ve askerî *'as'* Yunanlı kurşuna dizilmiştir. Araş. Gör. Kemal Arı da bildirisinde, dönemin kaynaklarına dayanarak, *"Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu"* üzerinde durmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın bitimine doğru, Rum ve Ermeni kitlelerin yoğun biçimde kenti terketmeleriyle, başta ticaret olmak üzere, ekonominin değişik sektörlerinde yaşanan boşluk, diğer kimi etkenlerin de zorlamasıyla ortaya çıkan ekonomik bunalım ve bu bunalımın sonuçları, Arı'nın bildirisinin genel kapsamını oluşturmuştur. Gazeteci-Araştırmacı Yaşar Aksoy ise, *"İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odası'nın Öyküsü"* adlı bildirisiyle, kentteki kozmopolit ekonomik yapının ulusal bir nitelik kazanması sürecini ele almış; Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın öncesi ve sonrasında, örgütlenme çabası içine giren Türk tüccarlar ve onların eylemlerini irdelemiştir. Diğer bir Gazeteci-Araştırmacı Türkmen Parlak da, birinci oturumun son konuşmacısı olarak, *"Bir Gözlem: Şeref Köşeleri"* adlı bildirisini sunmuştur. Araştırıcı, bazı resmî kurumlarda, geçmiş dönemlerde kurumda görev yapmış kişiler için oluşturulan *"Şeref Köşeleri"*nde, bilerek ya da bilmeyerek, Kurtuluş Savaşı'ndaki *'işbirlikçilere'* yer verilmesinin acı yanlarını dile getirmiştir. Üzerinde durduğu iki örnek; İzmir Vilayet Konağı'nda resmi asılı olan Vali İzzet Paşa ile, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde resmi asılı olan Hacı Hasan Paşa'dır. Vali İzzet Paşa, İzmir'in işgali sırasında, kenti Yunanlılar'a peşkeş çeken, işgalin ilk gününde çoluk-çocuk, polis-asker yüzlerce şehidin cesedini göre göre istilacılara dalkavukluk yapan ve altı ay kadar işgalci Yunan kuvvetlerinin valisi olarak kalan Kambur İzzet'tir. Parlak'ın deyimiyle, Kambur İzzet ne yapmışsa yapmış; sonunda Yunan'a da yaranamamış; görevden alındıktan bir süre sonra bir Yunan vapuru ile İstanbul'a gitmiş; işgalcilerin koltuğu altına girerek, kuva-yı milliyecilerin amansız bir düşmanı kesilmiş; ama, ömrü pek uzun sürmeyerek, 1920 yılında İzmir'de ölmüştür. Hacı Hasan Paşa ise, İşgalcilerin ünlü işbirlikçisi, kentin belediye başkanıdır. Bu *'zat'*, İzmir'in kurtuluşundan iki gün önce, bir Yunan vapuru ile Pire'ye kaçmış, on yıl Yunan vatandaşı olarak yaşadıktan sonra ölmüştür. Parlak, bildirisini sunarken, ilgili kişilere şöyle seslenme gereğini duymuştur: *"Alınlarında bu lekelerin en şedidini taşıyan insanların şimdi, Kurtuluş Savaşımız'la başlayan cumhuriyet döneminin şeref köşelerinde işi ne?"*.[1]

Öğleden sonraki ikinci oturum iki ayrı evreden oluşmuş ve bu oturumda toplam dokuz bildiri sunulmuştur. İlk evrenin beş konuşmacısı şunlardır: Prof. Dr. Özer Ergenç, Prof. Dr. Musa Çadırcı, Doç. Dr. Serap Yılmaz, Araş. Gör. Abdullah Martal, Okutman Şerife Yorulmaz. İkinci evrenin konuşmacıları ise; Doç. Dr. Ahmet Özgiray, Araş. Gör. Kenan Kırkpınar, Araş. Gör. Türkan Çetin ve Okutman Hasan Türker'dir. İlk evredeki bildiriler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İzmir'in toplumsal ve ekonomik yapısı ile ilgili iken, ikinci evrendeki bildirilerde, Türk Kurtuluş Savaşı'nın değişik konuları ele alınmıştır. Bu oturumun ilk konuşmacısı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'nden, Prof. Dr. Özer Ergenç'tir. *"XVIII. Yüzyıl'da Ankara Tiftik İpliğinin İhracında İzmir İskelesinin Yeri ve Önemi"* adlı bildirisinde Ergenç, izleyenlere pek ilginç gelen, İzmir'in bilinmeyen bir yönünü ortaya koymuştur. Bildiride değinildiğine göre, geleneksel Osmanlı sanayi ve buna dayalı ticaret, gerek nitelik, gerekse hacim yönünden değişken eğilimler içine girmiştir. XVI. Yüzyıl sonlarına kadar, uzak pazar taleblerinin karşılanabilmesi için, gelişkin bir işbölümüne bağlı olarak, Ankara'da dokunan *'soflar'*, yoğun bir ticaret konusu olmuştur. Bu yoğun ticaret, XVIII. Yüzyıl'da da devam etmiştir. Değişen ticaret metaı, *'sof'* un yerini alan, *'tiftik ipliği'*dir. Bu yüzyılda, Ankara'da toplanan tiftik ipliği, katır ve deve kervanlarıyla İzmir'e getirilmekte ve buradan ihraç edilmektedir. Prof. Dr. Özer Ergenç bildirisinde, XVIII. Yüzyıl sanayi ve ticaretinin genel çizgi ve eğilimlerini gözönünde tutarak, Ankara-İzmir ilişkileri üzerinde durmuştur. Aynı fakülteden Prof. Dr. Musa Çadırcı da, *"Tanzimat Döneminde İzmir"* adlı bildirisinde, Tanzimat Dönemi'ndeki yenilikçi uygulamaları ve bunların İzmir'deki sonuçlarını, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'ndeki kimi belgelerden örneklerle açıklamıştır. Böylece, kentin yenilikçi karakteri yalın biçimde ortaya konulmuştur. Doç. Dr. Serap Yılmaz ise, *"XVIII.-XIX. Yüzyıllar'da İzmir'de Fransızlar"* başlıklı bildirisinde, batı kaynaklarından da aktarmalar yaparak, İzmir'in o dönemlerdeki toplumsal yaşantısı içinde, Fransızlar'ın durumunu ele almıştır. Araş. Gör. Abdullah Martal'ın *"XIX. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler"* ve Okutman Şerife Yorulmaz'ın *"XIX. Yüzyıl'da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir"* adlı bildirileri, kentin sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuş ve adeta, önceki bildirileri tamamlamıştır. Aynı oturumun ikinci evresindeki ilk bildiri olan, *"P. Hadkinson'un Yunan İşgali Altında Bulunan Yerler Hakkındaki Gözlemleri"* adlı araştırmasıyla Doç. Dr. Ahmet Özgiray, bir İngiliz subayının, sözkonusu yerler üzerine saptamalarını dile getirmiştir. Böylece, İngiliz askerî çevresinin Yunan işgali üzerine yaklaşımı kısmen ortaya konulurken; Araş. Gör. Kenan Kırkpınar, İngiliz basınının ve kamuoyunun eğilimlerine ilgileri çekmiştir. O'nun bildiri konusu, *"Milli Mücadele Dönemi'nde İngiliz Basını ve Kamuoyu'nda Türk İmajı"*'dır. O dönemdeki İngiliz gazete ve dergilerinden aktarmaların yapıldığı bildiriden anlaşıldığına göre, İngiliz kamuoyu, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yılgınlık ve neden olduğu insan kayıplarının etkisinde iken, hükümet özellikle basını kullanarak, Türk-Yunan Savaşı için kamuoyunu hareketlendirme ve canlandırma çabası sergilemiştir. Ancak, kamuoyu buna pek ilgi göstermemiş; Türkiye'ye ve Türkler'e yönelik imaj, sık sık, değişken bir zemin üzerinde biçimlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında hükümetin düşman ve tarafsız ülkelere karşı izlediği politikada baş danışman rolünü oynayan Lord Northcliffee bile, zamanla Türkler'e yönelik tavrını değiştirmiş; O'nun ve Lord Beaverbrook'un sahipliğini yaptığı The Times, Daily Mirror, Observer, Daily Mail, Evening News, Expres, Sunday Expres, Evening Standart gibi gazete ve dergilerde, Türk-Yunan Savaşı bir at yarışına benzetilerek; *"Acaba yanlış bir ata mı*

oynuyoruz?" yaklaşımı ve tavrı güç kazanmıştır. Araş. Gör. Türkan Çetin, *"Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köyü ve Köylüsü"* adlı bildisini sunmuştur. Batı Anadolu Bölgesi'nde efelerin, *'sosyal' haydut* nitelemesine koşut olarak takındıkları rol ve kuva-yı milliye eylemi içindeki önemleri; ayrıca, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki sözkonusu bölge köylüsünün toplumsal, ekonomik ve psikolojik sorunları, bildirinin kapsamını oluşturmuştur. Okutman Hasan Türker de, *"İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin Kurulması"* adlı bildirisiyle, kuvay-ı milliye döneminin çapca küçük, ama anlamca büyük evresine ilgileri çekmiştir.

10 Eylül 1992 perşembe günü yapılan ikinci gün oturumları, daha çok kültürel ve toplumsal yönleri ağır basan konulara ayrılmıştır. İkinci günün ilk oturumu olan üçüncü oturumun konuşmacıları; Yrd. Doç. Dr. Oğuz Makal, Prof. Dr. Bilge Umar, Araştırmacı Çiğdem Erkal İpek, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Salih Özbaran ve Yrd. Doç. Dr. Bayram Bayraktar'dır. Yrd. Doç. Dr. Oğuz Makal, *"Tarih İçinde İzmir'de Sinema Yaşantısı"* adlı bildirisinde, bu sanat dalının, ilk zamanlar İzmir'deki toplumsal yaşantıyı ne derece hızlı değiştirdiği konusu üzerinde durmuş ve bunun işlevsel yararlarına değinmiştir. Oysa, artık sinemaların içinde bulundukları içler acısı durum, bu konuda duyarlı olmayı gerektirmektedir. Sorunun boyutunu kavrayarak sahiplenmesi gerekenler, Türk aydınları ve bütün kamuoyudur. Prof. Dr. Bilge Umar ise, *"Kordelio (Karşıyaka) Adının Kökeni ve Anlamı Üzerine"* adlı tebliğini sunarken, gerçekten izleyenleri etkilemiştir. Luvi kültüründe ve dilinde, sözkonusu bu yer adının anlamı ve tarihsel süreç içerisinde etimolojik gelişimi ele alınmıştır. Araştırmacı Çiğdem Erkal İpek de, *"Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi"* adlı bildirisinde, İzmir'in bu köklü ve tarihi kurumunun, doğuş ve gelişim evlerine değinmiştir. Karşılaşılan parasal zorluklar, temeli atılınışken patlayıveren I. Dünya Savaşı, bu değerli kütüphanenin yapımını yavaşlatmış, ama engelleyememiştir. İzmir'in Yakınçağ dönemindeki tarihsel durumu üzerine araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Zeki Arıkan, *"Bir İzmir Tarihçisi: Ziya Somar"* adlı bildirisiyle; Mustafa Necati ve Mahmut Esat Bozkurt gibi İzmir'in yetiştirdiği önemli kişilerden sonra, bu kez de, tarihçi, felsefeci, edebiyatçı Ziya Somar'ı ele almış ve O'nu bir *'İzmir Tarihçisi'* yönüyle tanıtmıştır. Araştırmacıya göre; İzmir'in mütareke ve işgalden önce belirmeye başlayan ulusal kimliği, 1919-1922 tarihleri arasında ağır bir bunalım yaşamıştır. O tarihe kadar elde edilen bütün kazanımlar, büyük bir darbe yemiş; ancak kurtuluştan sonra kent, yeni bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bu kimliğin oluşmasında, öğretmen olarak kentte görev yapan aydınların da önemli bir rolü olmuştur. Hasan Âli Yücel'den Hikmet Turhan Dağlıoğlu'na kadar tanınmış cumhuriyet aydınları, bu eylemli duruma önemli katkıda bulunmuşlardır. İzmir Lisesi'nin felsefe, sosyoloji ve mantık öğretmeni Dr. Ziya Somar da, kentin tarihinin nasıl yazılabileceği konusunda ilgi çekici ve seçkin örnekler vermiştir. Prof. Dr. Zeki Arıkan, İzmir'in geçmişteki düşün yaşamı, toplum yapısı ve ekonomik durumu üzerinde yerel kaynaklara dayalı olarak, Ziya Somar'ın çalışmalarını değerlendirmiştir. Prof. Dr. Salih Özbaran'ın bildirisinin konusu ise, *"Tarihçiliğimizin İzmir'deki Çağdaş Gelişmeleri"*dir. Bu bildiride, önce çağdaş dünya tarihçiliğinin gelişmeleri üzerinde durulmuş, ardından da Türkiye'deki ve İzmir'deki tarihçilik değerlendirilmiştir. Kuşkusuz, yerel tarih çalışmaları, çağdaş tarihçilik içinde önemli bir konuma yükselmiş, değerli araştırma örnekleri ortaya konulmuştur. Bölge tarihçiliğine en iyi örnek olarak, çoğu zaman Güney Fransa'daki Languedoc köylülerini, ortaçağ Montaillou'sunu konu eden E. Le Roy Ladurie ile, O'ndan çok yararlanmış ve hatta onu model olarak seçmiş olan Faroqhi gösterilmiştir. Özbaran'a göre, İzmir'deki günümüz tarihçiliği, hiç olmazsa son on yıl öncesine göre çok daha iyi bir düzeydedir ve genç araştırmacılar, çağdaş kaynaklara inerek, yerel tarihçilik alanında başarılı çalışmalar yapmışlardır. Yrd. Doç. Dr. Bayram Bayraktar da, üçüncü oturumun son bildirisini sunmuştur: *"Mütareke İzmiri'nde Türk Devrimi'nin İki Öncüsü"*... Bunların ilki İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), diğeri de Halil Zeki'dir.

İkinci günün öğleden sonraki oturumu olan dördüncü oturum, aynı zamanda sempozyumun da son oturumudur. Bu oturumun konuşmacıları şunlardır: Doç. Dr. Asaf Koçman, Doç. Dr. Mümtaz Peker, Okutman Tülay Baran, Okutman Hanife Kuru, Okutman Erkan Serçe, Öğr. Gör. Oktay Gökdemir, Araş. Gör. Nükhet Adıyeke, Okutman Ahmet Mehmetefendioğlu, Öğr. Gör. Sabri Yetkin ve Araştırmacı H. Siren Bora... Ne varki, Asaf Koçman yurtdışında olduğundan sempozyuma katılamamış, önceden hazırladığı *"İzmir'in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler"* adlı tebliğini, Prof. Dr. Zeki Arıkan okumuştur. Bildiride sözü edilen faktörler; doğal çevre, sanayileşme ve hızlı nüfus arşıtıdır. Doç. Dr. Mümtaz Peker, *"İzmir Nüfusunun Gelişimi"* adlı bildirisini sunmuş, özellikle göç olgusuna ve kişisel boyuttan, kente uyum sağlama sürecine değinmiştir. Okutman Tülay Baran, *"1923-1938 Yılları Arasında İzmir'in İmarı"*, Okutman Hanife Kuru da, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-ekonomik Yapısı"* konulu bildiriyi sunmuştur. Böylece, bu dört bildiri, İzmir'in cumhuriyet dönemindeki imarını, ekonomik ve toplumsal yapısını, birbirini tamamlar nitelikte ortaya koymuştur. Okutman Erkan Serçe, *"Başlangıcından Harf Devrimine-İzmir'de Türk Yayıncılığı"* adlı bildirisiyle, Türkler'in bu alana yönelişleri ve çabaları üzerinde durmuştur. Sözkonusu alana yöneliş ancak XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından sonra olabilmiştir. İzmir'de ilk Türkçe kitabın basılış tarihi 1848'dir. 1880'li yıllardan bu yana, İzmir'deki Türk yayıncılığında belirgin bir canlanma görmekle birlikte, II. Abdülhamit'in her alanda görülen baskı ve sansürü, bu uyanışı yavaşlatmış; ancak, II. Meşrutiyet Dönemi'nin her alanda yaşanan özgürlük ortamında, bu alanda da yeni bir atılıma tanık olunmuştur. Herşeye karşın, İzmir'deki Türk yayıncılığının gerçek uyanışı, cumhuriyet döneminde görülmektedir. Öğr. Gör. Oktay Gökdemir, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji İdaresi ve Tütün Kaçakçılığı"* adlı konusuyla, toplumsal bir yaraya parmak basarken; Araş. Gör. Nükhet Adıyeke, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk Yunan İlişkileri İçinde Girit Sorunu"* nu irdelemiştir. Döneminde pek çetrefilli bir sorun olarak belirmiş olan Girit bunalımına, büyük devletlerin yaklaşımı, bu duruma Osmanlı Devleti'nin tavrı, Yunanistan'ın izlemiş olduğu genel siyasa, bu bildirinin kapsamını oluşturan ana konulardır. Okutman Ahmet Mehmetefendioğlu'nun bildiri konusu ise, *"Rahmi Bey'in İzmir Valiliği"*dir. İttihatçı bir kimliğe sahip olan ve bu kimliği taşıyanların önde gelenlerinden bulunan Vali Rahmi (Arslan) Bey, İzmir'deki çalışmaları yönüyle ele alınmış ve genel bir biyografisi çizilmiştir. O'nun I. Dünya Savaşı yıllarının her yönden zor günlerinde, İzmirliler'in rahat ve güvenliğini sağlamak için sergilediği olağanüs-

tü çaba, bildirinin özenle üzerinde durduğu konudur. Öğr. Gör. Sabri Yetkin de, *"1900 Yılında İzmir'de Veba Salgını"* adlı konuyu bildiri olarak sunmuştur. Belirtilen tarihte, birdenbire görülüveren bu kötü salgın, sonuçta pek fazla can almamış, ancak 22 kişi salgın nedeniyle ölmüştür. Ama, kentteki güncel yaşamdaki etkileri, İzmir'e yönelik ciddi kaygıların oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan kaygılar, toplumsal kargaşa, alınan önlemler ve sonuçları, arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulmuştur. Hem bu oturumun, hem de sempozyumun son konuşmacısı araştırmacı H. Siren Bora'dır. *"Allience İsraélite Universélle'in Osmanlı Musevi Cemaatini Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir'de Başarılı Bir Örnek"* konulu bildiride, önce Osmanlı toplumu içinde Museviler üzerinde durulmuş; ardından da, bu cematin, ekonomik ve tarımsal alanlardaki çabaları, değinilen örnek bazında irdelenmiştir.

Kısaca ve genel boyutlarıyla, sunulan bildirileri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız *"Kurtuluşunun 70. Yıldönümü Dolayısıyla İzmir Sempozyumu"*, sempozyumu düzenleyen enstitünün müdürü Prof. Dr. Ergün Aybars'ın kapanış konuşmasıyla son bulmuştur. Sempozyum, özellikle yakındönem İzmir Tarihi'nin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarının aydınlatılmasında, önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bildirilerin hemen hemen tümü, çağdaş ve birinci elden kaynakların taranmasıyla hazırlanmış, bilimsel düzeyi yüksek, orijinal nitelikli araştırmalardır. Böylece, yerel tarihçiliğin İzmir'deki genel görüntüsü belirgin ve yalın biçimde ortaya konulmuş; İzmir Tarihi üzerine bilinmeyen pek çok tarihsel nitelikli bilgi ve belgeler günışığına çıkmıştır. Bu sempozyumun önemli bir sonucu da, kuşkusuz, kurtuluş yıldönümü kutlamalarının, böylesine kapsamlı ve boyutlu bir çalışmayla, daha da anlamlı bir düzeye ulaşmasıdır. Sempozyuma sunulan bildiriler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yayınlanmakta olan *"Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi"*nin üçüncü sayısını oluşturacaktır. Belki de en önemli sonuç, içerikleri üzerine kısaca bilgi verilmeye çalışılan bu bildirilerin, adı geçen dergide basılmasıyla, kalıcı bir nitelik kazanması olacaktır. ☆

[1] Bu bildiri, bir İzmir gazetesinde; 'İndirin Şu Resimleri' manşetiyle haber olarak verilmiştir. Bkz: *Yeni Asır*, 10 Eylül 1992.

Hazine-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye
Serseri Nizamnamesi

Meclis-i Mebusanca tasdik ve kabul edilmiş olan Serseri Nizamnamesi meclis-i mezkûrdan Hareket Ordusu Kumandanlığına gönderilmiş olmakla müşarünileyhden bu kerre Zabtiye Nezaretine iş'ar-ı keyfiyet kılındığından mezkûr nizamname beray-ı tatbik bilcümle polis merakizine tamimen tebliğ edilmiştir.

Asır Matbaa ve Kitabhanesi

Bab-Âli caddesinde numara 4/44

Serseri ve Mazanne-i sû'eşhas hakkında kanûndur

Aded: 1

Birinci Fasıl

Serseriler Beyanındadır

Birinci Madde-Hiçbir vasıta-i maişeti bulunmadığı ve çalışmağa kudreti olduğu halde lâ-akal iki aydanberi bed-gu na-kâr-u kesb veya sanatla meşgul olmayan ve bu müddet zarfında iş bulmak için teşebbüsat-ı lâzımede bulunduğunu dahi isbat edemeyip şurada burada dolaşan kimselere serseri ıtlak olunur. Çalışmağa muktedir iken tese'ülü vesile-i maişet ittihaz edenler dahi serseri addolunurlar.

İkinci Madde- Zabıtaca icra kılınacak tahkikat üzerine serseri olduğu anlaşıldıktan sonra derdest olunan eşhas yirmidört saat zarfında evrak-ı tahkikiyesiyle birlikte müdde-i umumiliğe teslim olunacaklardır.

Üçüncü Madde- Şahs-ı maznunun netice-i muhakemeye kadar zabıta dairesinde alıkonulması zımnında müdde-i umumi tarafından müzekkere verilip evrakı derhal mahkemeye tevdi olunur. Evrakın tevdiinden itibaren nihayet yirmidört saat zarfında icra-yı muhakemeye mübaşeret olunacaktır.

Dördüncü Madde- Bilmuhakeme serseriliği sabit olan umur-u nafia veya belediyede veyahut müessesat-ı umumiyenin birinde iki mahdan dört maha kadar istihdamına ve bu sürenin icrasına lede-ül-tedar imkânsızlığı görüldüğü takdirde memleketine veya iş bulması mümkün olan bir mahal-i münasibe sevk-ü i'zâmına birlikte karar verilecektir. İşbu karar kabil-i istinaf ve temyiz olmayıp derhal icra olunacaktır.

Beşinci Madde- Madde-i sabıkta beyan olunan istihdam ücreti marufenin nısfı istihdam eden idare tarafından verilmek şartıyla o belde dahilinde veya civarında serserinin çalıştırılmasından ibarettir. Ancak mahal-i beytuneti olmayanlara idare-i mezkûre tarafından yatacak mahal gösterilecek ve bu takdirde serseriye ücreti marufenin yalnız salisi ita olunacaktır.

Altıncı Madde- Madde-i sabıkı vechile istihdamı mümkün olmayan serserinin i'zâm olunacağı mahal zabıta ile bimmuhabere müdde-i umumi tarafından tayin olunduktan sonra icabatı zabıtaca icra olunur. Mahkûm-u aleyh esbab-ı makbule beyanıyla bir mahal tayin eder, ve zabıtaca mahzur gösterilmezse kendisinin arzu ettiği mahale gönderilir.

Yedinci Madde- Müddet-i istihdamını ikmal veyahut müddet-i mezkûre zarfında bir vasıta-i maişet tedarik ve temin eden serseriler müdde-i umumilikçe kaydına işaretle serbest bırakılacaktır.

Sekizinci Madde- Hizmetinden firar veya imtina eden veyahut bir sene zarfında mükerrir olan serseriler derdest edildiklerinde üçüncü madde mucibince zabıta dairesine gönderilip muhakemeleri bila- icra üç aydan bir seneye kadar nefyolunacaklardır.

Dokuzuncu Madde- Zabıtaca şüpheli addolunan mahallerde dolaşmağı itiyat eden veyahut dâi-î şüphe ahval ve harekâtda bulunan serseriler

onüçüncü maddede muharrer usule tevfikan bi't- tevkif muhakemeleri icra olunarak bir haftadan altı maha kadar hapis veyahut üç mahdan iki seneye kadar nefyolunurlar.

İkinci Fasıl

Mazanne-i su-' hakkında

Onuncu Madde- Cinayet ve sirkat ve ahz ve yankesicilik ve sariklere yataklık ve dolandırıcılık ve cebren katl-i şen-i icrasına kasdı ceraiminden biriyle lâ-akal iki defa mahkûm olmuş ve cezasını çekmiş olanlardan veyahut zaptiye nezareti altında bulunanlardan zabıtaca daimi şüphe ahvali ve harekâtı görülen eşhas mazanne-i su-'addolunurlar.

Onbirinci Madde- Mazanne-i su addolunan eşhas zabıtaca derdest edilerek ahval ve hareket vakıasını tasrih ve esbab subutçe ve delailini tavzih edecek surette tanzim kılınacak müzekkere üzerine şahs-ı merkum tevkif olunup muhakemesi müstacilen bilicra zabıt varakasının hilafını isbat edemediği ve mazanne-i su-' olduğu tahakkuk eylediği takdirde bir mahdam bir seneye kadar hapis veyahut üç mahdan iki seneye kadar nefy cezasıyla mücazat olunur.

Üçüncü Fasıl

Ahkâm-ı müşterekeyi havidir

Onikinci Madde-Ketm-i hüviyet maksadıyla her ne suretle olur ise olsun tebdil-i kıyafet etmiş olanlar veyahut üzerlerinde eğe, ve çengel ve maymuncuk gibi kilit ve kapı ve pencere küşad ile hırsızlık ve ceraim-i saire irtikaına ve mesakin ve dükkanine duhule medar olacak alet ve edevat bulunduğu halde eşyayı mezkureyi evvel zaman bir madsad-ı meşruiyeye mebni taşıdıklarını isbat edemeyenler serseri makulesinden ise beş kamçıdan yirmi kamçıya kadar darb olunduktan sonra dokuzuncu madde mucibince mücazat edilir yahut bunlar bedel bir aydan bir seneye kadar hapis olunur ve eğer bu makule-i eşhas mazanne-i su-' takımından ise onbeş kamçıdan otuzbeş kamçıya kadar darb olunduktan sonra onbirinci madde mucibince mücazat olunur veyahut bu cezalara bedel iki aydan iki seneye kadar hapis edilir.

Onüçüncü Madde- Eşhasa fiilen veya tehdit eyleyen serseriler on kamçıdan otuz kamçıya kadar darb olunduktan sonra dokuzuncu madde mucibince mücazat edilir ve yahut bunlara bedel bir buçuk aydan bir buçuk seneye kadar hapis olunur. Ve mazanne-i su-' takımından buna mütecasir olanlar yirmi kamçıdan otuzdokuz kamçıya kadar darb olunduktan sonra onbirinci madde mucibince mücazat olunur veyahut buna bedel

üç aydan ikibuçuk seneye kadar hapis edilir fakat hareket vakaları kanuna daha şedid bir cezayı müstelzim olursa haklarında evvel ceza tertib olunur.

Ondördüncü Madde- Sekizinci maddede tasrih edilen suretten maada ahvalde mükerrerlerin cezaları tecdid olunacaktır.

Onbeşinci Madde- Dokuzuncu ve onbirinci, onüçüncü ve ondördüncü maddelerde zikr ve tadat olunan cezalardan biriyle mahkûm olan eşhas müddeti cezaiyelerini ikmal ettikten sonra altı aydan üç seneye kadar zaptiye nezareti altına alınmak cezasıyla mahkûm olacaklardır. Fakat evvelce başka bir cürümden dolayı zaptiye nezareti altında bulunmağa mahkûm olmuşlar ise müddet-i mahkûmiyelerini ikmal ettikten sonra işbu madde mucibince müstehak oldukları ceza başkaca icra olunacaktır.

Onaltıncı Madde- Onbeş yaşını ikmal etmeyen çocuklar serseri addolunamazlar. Bu kabil çocuklar ebeveyni veyahut şer'an ittifak ve terbiyeleriyle mükellef olan akrabası muktedir oldukları halde ittifak etmezler ve şurada burada serseriyane dolaşmalarına müsade ve müsamaha ederler ise yirmi kuruştan üçyüz kuruşa kadar cezayi nakdi alınır. Veyahut buna mukabil yirmidört saatden onbeş güne kadar hapis ile mücazat edilirler.

Onyedinci Madde- Onbeş yaşından aşağı çocukları istifade maksadıyla teseül'e sevk ve teşvik edenler hakkında madde-i sabıkdan muharrer ceza-i nakdi ve hapis cezaları birlikte hükmolunacaktır.

Onsekizinci Madde-Serseri ve mazanne-i su-' takımından olan eşhas tebaayi ecnebiyeden oldukları halde mücazat-i mahkûmeleri icra edildikten sonra zabıtaca Memalik-i Osmaniye'den tard ve ihraç olunacaktır.

Ondokuzuncu Madde- Darb cezası müdde-i umumi veya vekili ile tabib huzurunda ve hapishane derununda darb-ı mütevasıt ile icra olunur. Fakat her halde tabibin istisna edeceği mahale vurulmayacaktır.

Yirminci Madde- Darb cezasıyla mahkûm olan eşhasın hükmolunan darba adem-i tahammülü müdde-i umumi nezdinde tabib raporuyla sabit olduğu takdirde mütehamil olduğu kadar edilerek tahammül olmayan miktar hakkında her değneğe bedel başkaca iki gün müddetle hapis olunacaktır.

Yirmibirinci Madde-Serseri ve mazanne-i su-' eşhas haklarında işbu kanunun neşrinden mukaddem mer'i-yyül-icra olan bilcümle ahkam-ı nizamiye mefsuhtur.

Yirmibirinci Madde- Dahiliye ve Adliye Nezaretleri işbu kanunun icra-yı ahkamına memurdur. ☆

Çevrimyazı: Faruk Ilıkan

Şeyh Naili'nin "Nâdir Vakası"na İlişkin Bir Mektubu

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

1889 yılında İbrahim Temo, İshak Sükûti, Çerkez Mehmed Reşit ve Abdullah Cevdet tarafından Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan ve daha sonra İttihad ve Terakki adını alacak olan "Terakki ve İttihad" Cemiyeti kuruluşunu takip eden aylar içerisinde İstanbul'da örgütlenmeye başladı[1]. "İlmî, dinî ve siyasî bir takım âmillerin eskiden beri yekdiğeri ile çarpışması yüzünden kurulan[2]" Cemiyetin esas amacı 1876 Kanûn-ı Esâsî'sini tekrar yürürlüğe koymaktı. İttihad ve Terakki örgütlenme sürecinde Genç Osmanlılar hareketinden beri bilinmekte olan İtalyan "Carbonari" örgütünün hücre esasına dayanan örgütlenme biçimini esas aldı[3]! Cemiyet örgütlenmesinin ilk aşamasını İstanbul'daki devlet okullarında okuyan öğrencileri bünyesine katmakla sınırlamasına rağmen ûlema ve saray çevresinde geniş bir taban buldu[4]. İttihad ve Terakki 1894 yılına kadar olan dönemde Abdülhamid yönetiminin baskısı ve bir takım tutuklamalara rağmen hızlı örgütlenme sürecini sürdürdü. Bu tarihe kadar -yönetimce ciddiye alınmayan tutuklamalara rağmen- faaliyetlerini sürdüren Cemiyet üyeleri bu tarihten sonra artan baskılar sonrasında Avrupa'ya kaçtılar. 1894 yılında hareketin Avrupa'daki lideri konumunda bulunan Ahmet Rıza Bey ile anlaşılması İttihad ve Terakki'nin siyasi faaliyetlerine yeni bir dinamizm getirdi[5]. Bu doğrultuda Cemiyet ilk olarak geniş kitlelere adını Ermeni Olayları karşısındaki düşüncelerini ifade eden bildiri ve afişlerle duyururken[6] Abdülhamid yönetiminin iç ve dış politi-

Şeyh Naili

kada bulunduğu çıkmazlarda eleştirmeye başladı. Ülkenin içinde bulunduğu durum dış destekli bir müdahaleyi de beklenir hale getirdi. Ancak İttihad ve Terakki'nin bu örgütlü muhalefeti 1895 yılı sonunda aralarında Cemiyetin kurucu üyelerinden Abdullah Cevdet'in de bulunduğu otuzdört kişinin tutuklanmaları ve sürgüne gönderilmesiyle sonuçlandı. Bu tutuklamalar İttihad ve Terakki'ye büyük bir darbe vururken İstanbul merkez örgütünün çökmesine de neden oldu[7].

1895 yılındaki bu tutuklamalar ve lider kadronun sürgüne gönderilmesiyle çöken İstanbul merkez örgütü Doktor Sabri Bey'in girişimleriyle tekrar oluşturuldu[8]. Bâb-ı Seraskerî Muhasebât Dairesinde müdür olarak çalışan Hacı Ahmet Bey başkanlığında oluşturulan yeni İstanbul merkez örgütü ûlema, asker ve bürokrat kökenli şu kişilerden oluşmaktaydı[9]: Merkez Komutanı Kâzım Paşa, Numûne-i Terakki Okulu Ders Nâzırı Hüseyin Avni Bey, Bedevi Tekkesi Şeyhi ve Cemiyetin Samatya şubesi sorumlusu Naili Efendi ve kardeşi Şûrâ-yı Devlet Âzâsı Hakkı Bey, Şeyh Abdülkadir Efendi, Necib Paşa ve Esad Bey. Numûne-i Terakki Okulu müdürü Nâdir Bey de katiplik görevine getirildi. 1896 yılında ülkenin içinde bulunduğu durum ve özellikle doruk noktasına ulaşan Ermeni olayları yeni İstanbul merkez örgütü içinde Abdülhamid'e karşı bir darbe yapılması düşüncesini doğurdu[10]. Bu düşünce özellikle Cemiyetin asker ve ûlema tabanında destek bulurken, Veliaht Reşad Efendi ile bu konuda yapılan görüşmelerden de olumlu sonuç alındı[11]. Darbe düşüncesi Ahmet Rıza Bey ve Paris merkezince pek ilgi görmedi. Buna rağmen İstanbul merkez örgütünce yapılan "mükemmel tertibata"[12] göre Abdülhamid kendisini korumakla görevli ve Cemiyetce kazanılmış iki kişi tarafından vurulacak[13] ya da darbe girişiminin kilit adamı olan Kâzım Paşa tarafından Bâb-ı Âli basılacaktı. Abdülhamid, Şeyhülislâm fetvasıyla tahttan indirilerek yerine V. Murat, sağlık durumu uygun olmadığı takdirde ise Reşad Efendi getirilecek ve Kânûn-ı Esâsî ilân edilecekti[14]. Ancak, Numûne-i Terakki Okulu müdürü Nâdir Bey'in bir gün sonra gerçekleşecek olayları bir içki sofrasında Zülüflü İsmail Paşa'ya anlatması ya da "ihbar" etmesi darbe girişimini etkisiz hale getirdi[15].

"Nâdir Vakası" ve "Numûne-i Terakki Olayı" olarak da bilinen olayın sorumlusu Nâdir Bey'in bu hareketi Cemiyet içinde ihanet olarak değerlendirildi[16]. Numûne-i Terakki okulunun kurucusu[17] ve Shakespeare[18]'den yaptığı çevirilerle tanınan ve aynı zamanda ünlü bir matematikçi ve eğitici olan Nâdir Bey'in "Zülüflü İsmail Paşa'nın kendisini sarhoş ederek" darbe girişimini öğrendiğini söylemesi üzerindeki kuşkuların silinmesinde yeterli olmadı[19].

İstanbul merkez örgütüne ikinci kez büyük bir darbe vurulmasına neden olan bu olay sonrasında başta Hacı Ahmet Bey olmak üzere ileri gelen Cemiyet üyeleri ülkenin uzak bölgelerine sürgüne gönderildi.

Başlangıcından beri darbe girişiminin içinde bulunan ve olay sonrasında ailesi ve kardeşleriyle birlikte sürgüne gönderilen Şeyh Naili[20]'nin imzasını taşıyan bir mektup "Nâdir Vakası" ve olayın sorumlusu Nâdir Bey hakkında yeni bilgiler vermektedir. Özel bir aile arşivinde bulduğumuz ve dört sayfadan oluşan mektup 20 Teşrîn-i Sânî 1324 (1908) tarihini taşımaktadır. Şeyh Naili'nin ölümünden[21] kısa bir süre önce yazdığı mektup yayınlanmak üzere bir gazeteye gönderilmiştir[22]. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a gelen[23] Nâdir Bey'in kişiliği ve yaptıklarının konu edinildiği mektubun sürgün yıllarında yaşanan sıkıntılarında etkisiyle kaleme alındığı anlaşılıyor.

Çevirisini aynen verdiğimiz mektubta üzeri çizili cümleleri ve sayfa numaralarını belirtmek için kullandığımız köşeli parantezler dışında metne müdahâle etmedik.

20 Teşrîn-i Sâni 1324

CASUS NÂDİR

Numune-i Terakki Müdürü

Hafiye Nadir

Evet, Nâdir deyince birçok İstanbul halkının ale-l-husûs oniki sene evvel ahvâl-ı husûsîye-yi dahiliyye, hakayık-ı mühimme-yi zamaneye vakıf bir hayli zevatın tanıdıkları [Maa-t-teessüf şu varaka-yı âcizânemle teşhir etmek istediğim o dehşetli Casus Nâdir, cihetle maa-t-teessüf makalemizin ser-nâmesini teşkil eden o dehşetli (Casus Nâdir'in)] ve elyevm bu gibi bazı eski casusların, bazı mahallerce tanınmasından dolayı her tarafta birer sûretle kendilerini Ahrar Zümresinden göstermekte oldukları [Hayat ve akdemce satmış oldukları ve mevcud olmayan nâmûs ve haysiyetlerinin iadesine] hayatlarının muhâfazası ve akdemce satmış oldukları nâmûs ve haysiyetlerinin iadesi zımninde bir takım şarlatanlıklarda bulundukları [Arzu eden casusların iğfâlatına kapılarak ekseriyetle taşra kulüplerinde, cemiyet merkezlerinde ve bazende buraca kulüblerde kabul edildiği mesmû-u acizânem olduğundan bu cümleden olmak üzere bütün ihvânıma teşhir eylemek istediğim] cihetle maa-t-teessüf şu makalenin ser levhasını o dehşetli (Casus Nâdir) teşkil eylediğinden nâşî elbette ma'füvv görülürüm.

32 senedir her tarafta ale-l-husus İstanbul'umuzda hafiyeliğin ne kadar şöhret aldığı ve bundan başka terakkiye bolca paralar alarak yaşamaya kendisinde meziyet görmeyenlere bir sanat olduğu malûmdur. Nâdir de böyle miydi! Hayır bu daha şenî idi. Çünkü: Bunda tahsil görmüş bir kabiliyet, Avrupa görmüş bir medeniyet görüldüğü için kendisini biraz da dev aynasında görerek ve izzetler, kâmiller ve sair edâni gibi birdenbire yükselerek mühim bir mevki işgalini arzu ile olacakki erbâbı indinde "Nâdir Meselesi" ünvanını teşkil eden ro-

lü oynamağa karar vermişti. Şöyleki: Bir müddet sonra neşr edilecek olan risalede bertafsil beyan edileceği üzere 306 senesi ibtidâlarında İstanbul'ca teşkil edilen [Jön Türk Komitesi] İttihad ve Terakki Cemiyeti 310 tarihinde mevcudiyetini gösteren Kanûn-ı Esâsi ve meşrutiyet-i idarenin istihsâli maksadıyla cidden pek fedâkarâne sûrette çalışarak 312 evâilinde büyük küçük bir hayli efrad cemiyete mâlik olduktan sonra oldukça mühim bir nümayiş icrası ile padişahtan Kanûn-ı Esâsi'yi talep ve istirham ile sûret-i teşkil ve tesis ve icrââtı kabul edilmediği takdirde [2] kanlarını son damlasına kadar feda etmek sûretiyle maksadı istihsâle gayret edileceği ve sûret-i katiyede takarrür ederek sûr-u icraiye hakkında bazı vesait-i lazımenin istimâl olunacağı sırada bu müzâkeratta kısmen bulunmuş ve o zaman kendisini en büyük fedâkâr göstermiş olan merkum Nadir, münâsebeti bulunan Zülüflü İsmail'e giderek icrâsı musammen vakayı hikaye ve ihbar eder.

Derhal Zülüflü Paşa büyük mâli ganimete mâlik olmuşcasına bir kat daha tafsîl ve izâm ile arz eder. İstanbul altüst olur. Kıyâmetler kopar. Vaka nazarlarında tecessüm etmiş olacakki mabeyn dairesi fena halde karışır. Ben o zaman ileride teşrih ve hatırat-ı menfi olmak üzere ilan edeceğim bir başka meseleden dolayı refik-i felâketim olan ve el-yevm Burdur Mutasarrıflığında bulunan bi-çare Nâhid Bey'le beraber günlerce mabeynde tevkif edilerek ol vakit şifre katibi olan bil'âhire mevt olan Kâmil ile el-yevm Şûrâ-yı Devlet azalığında bulunan Hacı Feyzi Bey'in istintâkı altında bir hayli inledikten ve ba'dehû Hasan Paşa Karakol hanesinde onüç gün kadar tevkif edildikten (Şimdi Barbaros Hayreddin Paşa gibi eâzım-ı milletten fedâkâr bir Amiralin mezar-ı ittisâlinde defnedilen ve üzerinde muhteşem bir türbe inşa edilen ve her nedense şimdiye kadar türbesinin yıkılarak kemiklerinin dahi hiç olmazsa zâyi olan ihvânımıza bedel denizlere ilka edilemediğine taaccüb edilen) Hasan Paşa'nın tokadları altında kömürlüklerde emrar-ı hayat ettikten sonra Zabtiye Nezaretine gönderilerek bermûcibi karar istibdât-ı menfâm

Şeyh Naili'nin 20 Teşrin-i Sâni1324 Tarihli Mektubunun İlk ve son sayfası

olan Trablusgarp'a i'zâm edilmek üzere vapur intizârındaydım.

Bundan bir hafta sonra bir gün bir Komiser gelerek (buyurunuz) hitabıyla öndeki arabada nazar-ı şefik, arkadaki arabada da biz, doğru mabeyne, oradan merhum Kâmil'in odasına, onun tahkirâtına hedef olduktan sonra da istintâk dairemiz olan köşke götürüldük. [3] Meğerse arz eylediğim Nâdir meselesi alevlenmiş. Tehditler, muvâceheler, iyiden iyi yol almış. Ortalığı dehşetle istilâ eylemiş. İtnabdan sarf-ı nazarla âtiyen teşrîh ve tavsîl eyleyeceğimi vad eylediğim fecîalar baş göstermiş. Neymiş! Hepsi Nâdir'in kemâl-i memnuniyetle ifşâsına hizmet ettiği meseleymiş. Meğerse bu aralık biraderlerimde tevkif edilerek işkence altına alınmışlar.

Yine bir çok ezâ ve tahkirâta hedef olarak zaptiyeye iâde ettiler. Üç gün sonrada hayatını güç kurtaran biraderimle diğer birader ve cümlesi 22 nüfusa bâliğ büyük küçük bütün efrad-ı ailemle beraber Trablusgarp'a nefy edildik. Bizimle beraber bu meseleden dolayı nefy edilibde henüz hayatta bulunanlardan bir çok zevât-ı kirâm hamdolsun vatanımıza avdet eylemiş ve bil-cümle Osmanlı akvâm-ı necîbesiyle birlikte şu eyyâm-ı mesûdeyi idrâk ile karîrül-ayn olmuş ve esasen maksad-ı yeğanemiz bu olmak hasebiyle bütün felâketlerimiz kûşe-i nisyâna atılmış ise de işte o zaman cem'an yekûn dolayısıyla 350 nüfusun mahv-ü izâlesine hûnrîzane cüret eden ve takdirat-ı ilahiyeye karşı birşey denemez ise de ihtimalki daha o zamandan istihsâli kuvve-i karîbeye gelmiş bulunan hürriyetimize en büyük darbe vuran o Casus Nâdir'in zulmü nazarında pek ehemmiyyetli görülen şu muafakkiyeti üzerine müstefi bir maaşla Aşiret Mektebi Müdüriyeti tevcih ve akarât-ı seniyyeden bazısı tahsis olunmuş idi. Ahiren bazı esbabdan dolayı Halep Maarif Müdüriyetine gönderilmiş ise de oracada bu aralık mahiyeti tahakkuk ederek def ve tard edilmiş ve halbuki şimdi İstanbul'a gelerek Maarif Evrak Müdür-ü sâbıkı olup kurân-ı azim-üş-şânı çizmek derecesine varan casusluğundan dolayı nefy edilip bu kere avdet eden galibe hataen tahsis edilmiş olan fazlaca bir maaştan dolayı yüz bulan merkum Nâdir de maaş talebine düşerek bu babda bazı teşebbüsatta bulunmuş olduğu [4] istihbârât-ı âcizânem cümlesinden olduğundan ve merkumun bu gün ihanet ve tedabir-i mel'anet-kâr âneleri cümlece müsellem bulunan zulüm derecesinde hainlerden ve dehşetli casuslardan ve fikr-i irtica erbabından olduğu bil-cümle erbab-ı namus ve hamiyete arz ve teşhir eylemeyi kendimce vecibeden addeylemiş olduğumdan bu gibi hakayıkı neşre vasıta olan muteber gazetenizle neşr ve ilân buyrulmasını hamiyet namına rica ederim.

Bedevi Şeyhi
Mustafa Naili

1 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, I, İstanbul (t.y), s. 173-184

2 [Sabri Bey], "Osmanlı Tarihinin yeni Bir Safhası Aydınlatılıyor: 1312 de Numûne-i Terakki Mektebinde Toplananlar Kimlerdi, Ne yapacaklardı", *Vakit* 19 Mayıs 1930. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul (t.y), s. 5-28.

3 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 ihtilali*, Çev: Nuran Ülken, İstanbul 1982, s. 31-32 Hanioğlu, İttihad ve Terakki, s. 175-176

İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul 1987, s. 18, A. Süheyl Ünver, "Tıbbiyede Hürriyet Mücadelesi" *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: II, Aralık 1965, s: 23-29, Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, İstanbul 1991, s. 16-26.

Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 180-181.

6 Cevri (Mehmed Reşit Bey), *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, Mısır 1909, s: 30-31, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 31-32.

7 Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 187, Kuran, *age*, s. 32, Ramsaur, age, s. 41-42.

8 Sabri Bey, agy, *Vakit* 19 Mayıs 1930, Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 187.

9 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 29, F. Kandemir, *Zindan Hatıraları*, İstanbul 1932, s. 112-114, Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 188.

10 Ramsaur, *age*, s: 46-47.

11 Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s: 214-215, Kandemir, *age*, s.143.

12 Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihcesi (Mir'at-ı Tıbbiye)*, I-II, Ekleriyle yayına hazırlayan: Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991, I, s. 75, Cevri, *age*, s: 32, Kandemir, *age*, s. 151.

13 Ethem Ruhi Balkan, Hatıraları, *Canlı Tarihler*, Cilt: 6, İstanbul 1947, s. 9-10.

14 Akşin, age, s: 30, Ramsaur, age, s. 47-48.

15 Kuran, *age*, s. 33-34, Ramsaur, *age*, s: 48-49. "Muhbirin melaneti olmamış olsa idi idâre-i meşrûtanın istirdadı onbir sene evvel nasib olacak idi."Bkz., "Şeyh Naili Efendi", *Nevsâl-i Osmanî 1325*, Matbaa-i Amedi, 1325, s. 184.

16 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)*, İstanbul 1982, s. 48-50, Kandemir, *age*, s. 125-126.

17 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: 3-4, İstanbul 1977, s. 997-1013.

18 İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercümeleri ve Tesiri*, İstanbul 1979. s: 69-73.

19 Ergin, age, s: 1006, Cevri, *age*, s. 32, Karabekir, *age*, s. 49.

20 Ali Fahri, "Şeref Kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 4, s. 333-335, Kuran, *age*, s. 3-4.

21 Şeyh Naili Meşrutiyetin ilânından kısa bir süre sonra 15 Aralık 1908 tarihinde öldü. Şeyh Naili Cemiyet ve tarikat çevrelerindeki etkinliğini ölünceye değin sürdürdü. Bkz: Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 120-121.

22 Cevri, s. 32'de dipnotta mektuba ilişkin şu bilgiyi veriyor: "Merhum Şeyhin vefatından birkaç gün evvel yazılmış bir makalesi hakikatı tamamiyle teşrîh etmektedir." Mektubun yayınlandığına dair başka bir bilgi bulamadık. Dönemin gazete kolleksiyonları üzerinde yaptığımız araştırmalardan da bir sonuç alınamadı.

23 Semih Mümtaz S., "Ali Nâdir Efendi", *Akşam* 18 Mayıs 1950. Darbe girişimi sonrasında Numûne-i Terakki Okulundaki görevinden uzaklaştırılan Nadır Bey Aşiret Mektebine müdür olarak atandı. 1902 yılına kadar bu görevini sürdüren Nâdir Bey bu tarihte Cemiyet-i Rusûmiye'ye üye olarak getirildi. 1903 yılında Halep Maarif Müdürlüğü görevine atandı. Bu görevini meşrutiyetin ilânına kadar sürdürdü. 1908 yılında İttihatcılar tarafından Fizan'a sürgüne gönderildi. Balkan Savaşı sonrasında tekrar İstanbul'a dönen ve Numûne-i Terakki'yi tekrar açmak isteyen Nâdir Bey öldüğü tarih olan 1927 yılına kadar arkadaşlarının ve öğrencilerinin desteğiyle yaşadı. Nâdir Bey hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ergin, *age*, s. 997-1013.

Cemiyet mi, Eşkıya Çetesi mi?

MUSTAFA ŞAHİN

Tasarruf ya da dağılıp gitmesini önleme niyetiyle olsa gerek, bir iki formalık risalelerin beşini onunu bir arada ciltlettirmek kadim âdetlerdendir ve eskiler buna kütüb-i mütenevvia (değişik kitaplar) demişlerdir. Böyle toplu bir ciltten, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti (kuruluşu: Ağustos 1908) ağırlıklı bir risaleyi aktarıyoruz *(İhtilâl Fırkalarının Teşebbüs-i İhâneti yahud Fedakâran-ı Millet Cemiyeti* [İstanbul]1326, 13 s.). Bu cemiyet hakkında, rahmetle andığımız hocamız Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* cilt 1 (2. basım, İstanbul 1984,) s. 131-141'de bilgi verir. Biz, bir iki küçük noktaya değinmekle yetineceğiz.

Risalenin yazarı Elif, Vav (E.V.) Taksim Atatürk Kitaplığı fişlerinde ve Seyfeddin Özege Kataloğu'nda A.V. olarak gösterilmektedir. Tunaya'da ise A.N.'dir (s. 135 dn. 22 ve s. 613 Kaynakça; herhalde manuskriden gelen bir dizgi hatası olmalıdır).

Cemiyetin yayın organı *Hukuk-ı Umumiye*'nin "mesul müdürleri sıra ile, Necip Nadir, Mevlânzade Rıfat, Dr. Ali Saip ve Ahmet Esat Beylerdir. Gazetenin ilk sayısı 3 Eylül 1324/16 Eylül 1908 tarihinde çıkmıştır." (Tunaya, s. 133 dn. 13) *"Hukuk-i umumiye.* İdare-i meşrutaya ve ittihad-ı millete hizmet eder. 16 Eylül 1908, Müdür ve Sermuharriri: Necip Nadir. (Günlük)" *(Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* (1. cilt), Ankara 1987,. s. 104). "3 Eylül 1908'de Necip Nadir *Hukuk-u Umumiye* gazetesini yayınlamış ve sürgünden dönen Mevlânzade Rifat bu gazetenin başına geçmiştir. Fedakâran-ı Millet Derneği'nin organı olan *Hukuk-u Umumiye* yayınladığı yazılarda İttihatçılara sert bir dille çattığından kısa zamanda kapatılmıştır." (M.Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi,* 2. basım, İstanbul 1982, s. 310)

A.V.'nin, cemiyetin kurucularından muhasip üye Ali Vefa olması bize zayıf ihtimal olarak gözüküyor. Kesin konuşamamakla birlikte, bu risaleyi Abdurrahman Velid yani Ebüzziyazâde Velid Bey'e maletmek niyetindeyiz.

Ayrıca, *Tanin* sayfalarını üstünkörü çevirirken, bu cemiyetle ilgili hayli haber başlığı okuduk (no. 163/3, 164/4, 166/4, 167/3, 168/4, 169/3, 170/4, 171/4, 173/4, 175/4, 176/3, 177/4, 180/4, 181/4, 182/4, 188/4, 191/4, 218/3, 233/3; bu nüshaların dışındaki nüshalarda da olması muhtemeldir).

Bu cemiyet hakkında yeni çalışma yapacaklara, mevcut kitap ve makaleler dışında, *Tanin*'deki yazıların ve aktardığımız metnin de, umarız bir faydası dokunur.

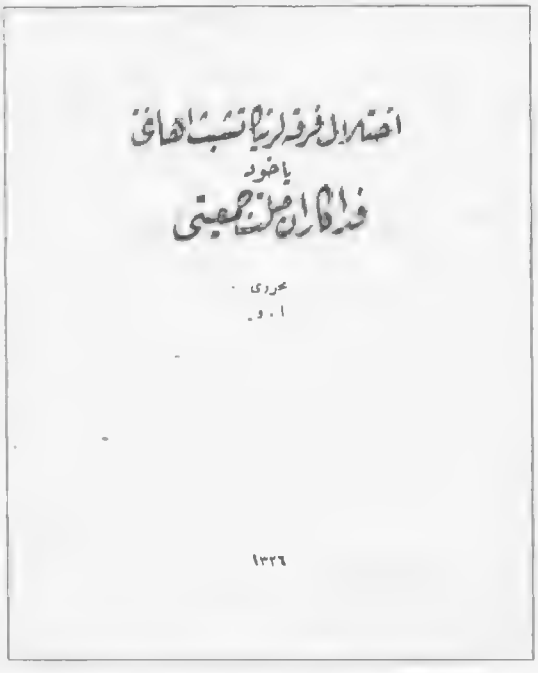
اختلال فرقه لرینك تسبب اولدقلری
یاخود
فدا کاران ملت جمعیتی
محرری
ا . و .
۱۳۲۶

İlân-ı Meşrutiyet'ten Sonra. -Menfî ve Firarîlerin Avdeti.-Cemiyetlerin Son Teşekkülü.-İttihat ve Terakki, Fedakâran-ı Millet Cemiyetleri -1-

11 Temmuz tarihine kadar hükûmet-i müstebidenin tâziyâne-i zulm ve kahrından ictinaben ecnebi memleketlerinde imrar-ı hayat eden ve "Jön Türk" namını alan birçok firarîler ilân-ı Meşrutiyet edilir edilmez hepsi fevc fevc İstanbul'a, vatan-ı muazzezlerine avdet eylemeye başladılar. Vakıa Jön Türklerin bir kısmı gizli bir surette daha evvelden memalik-i Osmaniyenin bazı yerlerine dahil olarak oralarda birtakım teşvikat ve icraat-ı ahrarânede bulunmuş ve bu nimet-i celile-i hürriyet ordunun da inzımam-ı muavenet-i hamiyetmendânesiyle, sırf kendi sa'yleriyle kazanmış olduklarından bu büyük muzafferiyetin şan ve şerefi öyle her Avrupa'da bulunmuş olana ta'mim edilemez, onun içindir ki burada da ikinci kısım Jön Türkleri diğerlerinden tefrik etmeyi bir lâzıme-i kadirşinasî addediyoruz.

Avrupa'da meçhul bir hayat imrar ederek oralardaki eyyam-ı meks ve ikameti esnasında menafi-i şahsiyesinden başka bir şey düşünmemiş ve her vakit yalnız kendisi için çalışmış olan kimselerin de hürriyetin ilânından sonra memleketlerine avdet ettikleri esnada, hakikaten ahrardan olan zevat gibi sineleri pürşevk ve iftihar bulunuyor, onlar da bu büyük şerefe iştirak etmek istiyorlardı.

İşte bütün bu ahrar-ı mütenevvia İstanbul'a geldikleri andan itibaren buralarda cemiyetler tesis etmeye başladılar:

Evvelâ, o hakikaten istihsal-ı nimet-i hürriyet için sarf-ı mâhasal-ı gayret etmiş olan hakiki Jön Türkler, zaten tesisgerdeleri olan cemiyetin merakiz ve şuabatını memalik-i Osmaniyenin nikat-ı muhtelifesine tevsî ve teşmil ettiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti meydana geldi. Fakat aynı zamanda bu cemiyete iştirak edenler meyanında o evvelce söylediğimiz menfaat-ı şahsiye hadimlerinden olanlar da yok değil idi, ihtimal bidayet-i teşekkülde böyleleri pek mevcut değil idi de, sonradan iltihak eden, asıl ve mahiyeti tetkik edilmeden kabul edilenler bu kısmı teşkil eylediler. Bunlar netice itibarıyle pek o kadar farklı şeyler değildir..

Ahrar-ı ümmet böyle Avrupa'dan nasıl ki fevc fevc gelmeye başladılarsa, ceraim-i siyasiyeden mahkûm olup da kalelerde, mahpeslerde, menfalarda bulunanlar dahi tahliye ve azad edilerek öylece memleketlerine, alelhusus İstanbul'a gelmeye koyuldular.

Bunlar da bittabii neyyir-i tâbân-ı hürriyetin eşi'a-i hayatbürsanına karşı iftihar ve gurur ile sîne-güşay-ı istifaza oluyor o güne kadar sırf bu nimetin elde edilmesi için o kadar meşâkk ve mezahim-i idbara dûçar olduklarını bir şevk ve mesârr ile tahattur ve beyan ediyorlardı.

Fakat bunlar arasında da yekdiğerinden farklı kısımlar mevcut değil mi idi? Bittabiî vardı.. Çünkü devr-i sabıkta bir adamın haps ve nefy edilmesini istilzam eden esbab yalnız o adamın hürriyet-i vicdaniye sahibi olması, erbab-ı hamiyyetten

bulunması değil idi. Malûm olduğu üzre mahut Fehim Paşa da Bursa'ya nefy edilmişti. Binaenaleyh, politika ve fikr-i hamiyyet gibi şeylerle katiyen münasebeti olmayan ve sırf esbab-ı saireden dolayı nefy ve tağrib edilmiş olan birtakım kimseler de var idi ki, işte hürriyetin ilânından sonra onlar da diğerleri arasına katılarak hakiki ahrardan imişler gibi ferih ve fahur İstanbul'a ve memalik-i saire-i Osmaniyeye dahil oldular...

Nihayet esbab-ı hakikiye-i siyasiyeden dolayı nefy edilmiş ve hapishanelerde, kalelerde yatmış olanlar yerleşti [birleşti], Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni teşkil etti, lâkin bunlar arasına da o ikinci kısım menfîlerden, mahkûmlardan, hatta hüviyet ve mahiyeti külliyen meçhul kimselerden karışanlar bulundu.

Bu iki cemiyetin suret-i teşekkül ve tesisini şu suretle nazar-ı tetkikten geçirdikten sonra, meslek ve tarz-ı haraketlerine de bir nazar-ı basit ve sathî atfedilmek lâzım gelir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maksad-ı teşekkülü malûmdur, bu cemiyet zaten yeni bir şey olmayıp şu muzafferiyet-i azîme-i tarihiye ile gaye-i âmâl ve makasıdı hakkında herkese bir fikr-i sarih ve kat'î ita eylemiştir. Binaenaleyh İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üssü'l-esas-ı âmâli eskisinden hiç farklı değildir, yalnız vezaifi artmıştır ki o da bazı hususatta efkâr-ı umumiyeye tefrik-i nîk ü bed zımnında delâlet etmek, muamelât-ı umumiyeyi nazar-ı teftiş ve muhakemesi altında bulundurmak, hulasa her halükârda menafi-i vataniyeyi muhafaza ve müdafa etmekten ibarettir. *Şûra-yı Ümmet* gazetesi cemiyetin vasıta-i neşr-i efkârıdır.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin sebeb-i teşekkülüne ve takip eylediği mesleğe gelince: Bu cemiyet dahi hemen hemen aynı maksatla teessüs etmişti. Hatta ilk sıralarda, cemiyet kendi vasıta-i neşriyatı olan *Hukuk-ı Umumiye* gazetesi ile de bu maksadını teşrih ve tavzih etmiş, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin maksad-ı teşekkülü, takip eyleyeceği meslek katiyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesleğine muhalif olmayacağını, hep aynı maksad-ı mukaddes uğrunda çalışılacağını söylemişti. Fakat buna muvaffak oldu mu?Veyahut hakikaten takip edeceği meslek kendi söylediği gibi mi idi? Bu ceryan vukuatı takip ile anlaşılacaktır!

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti bir müddet mesleğinde âsâr-ı teşevvüş göstermeyerek öyle devam etti, mürevvic-i efkârı olan gazete ile öteye beriye vukubulan biraz şiddetlice muahezâtı nazarı dikkate alınmayacak olursa hatta mesleğinde sükûn ve itidal vardı denilebilir. Aynı zamanda cemiyetin efradı günden güne çoğalıyor, her hal ve mahiyette birçok şahıslar buraya dahil oluyordu. Böyle böyle cemiyetin mensubiyeti tekessür etti. Kuvvet ve iktidarı arttı. Kuvveti artınca bittabiî cesaret ve emniyet-i şahsiyesi arttı. İşte bu cesaret ve kuvveti hüsn-i istimal etmesini bilemediği içindir ki cemiyet, âlem nazarındaki itibarının tezelzül ve tenakusuna sebep olan ilk hatasını, yine bu kuvvetin sevk ve tesiriyle meydana getirmişti: Fedakâran-ı Millet Cemiyeti tehdid-gûne müracaatla Mabeynden para talep ediyordu!

Ve pek tezelzül, pek zayıf bir halde kalmış olan itibarları 2. bir hata ile büsbütün zîr ü zeber oldu: Sadaka suretinde verilmiş olan bir miktar meblâğı bilâtereddüt alıp beynlerinde taksim ettiler.

Halkın teveccühü, yavaş yavaş cemiyetten münselib olmaya başlıyor, pek çok kimseler böyle sadaka istemeyi halâsa ve makasıd ve âmâli menafi-i mülk ve millet olan bir cemiyetin şan ve haysiyete muvafık bulamıyordu. Umumda görülen bu âsâr-ı ademihoşnudî arasında, bazen şöyle sözler de işitilmekte idi: Bu adamlar ne istiyorlar? Bu da şantajın bir başka türlüsü değil de nedir?!

Şüphe edilmez ki bu fahiş hataların meydana gelmesini intac eden sebep, efrad-ı cemiyetin kısm-ı küllîsini o yukarıda mahiyetlerini ima eylediğimiz eşhasın teşkil eylemesi idi. Burda sözün ayağa düşmüş olmasının da bir tesir-i azîmi vardır!

Evet, söz ayağa düşmüştü, ve herkes bu cemiyette mühim bir rol ifa etmeye başlamıştı. Mesele böyle bir şekl-i âmiyâne alınca söz ayak takımına düşünce bittabiî esas maksat da ortada kayboldu, menafi-i şahsiye herşeye galebe çaldı. Hâdim-i menafi-i şahsiye olanlar miktarca diğerlerine tefevvuk ettikten sonra neticenin böyle olması tabiî değil mi idi?

Araya menfaat-ı şahsiye hırsı girmekle tabiî menafi-i vataniye tehir edildi, ve bu sebeple, selâmet ve saadet-i vatana hasr-ı âmâl ve mesaî eylemiş olanlar bizzarure hoş görülemeyerek, *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde *Şûra-yı Ümmet*'e, dolayısıyla İttihat Cemiyeti'ne hücumlar görülmeye başladı! Çünkü *Hukuk-ı Umumiye* artık muntazam bir meslek takip edememekte idi, rastgelenin eline kalmıştı...

Fedakâran Cemiyeti, gitgide sırf kendi efradının menafiine hâdim gibi bir hal alıyordu! Yegâne meşgale-i hususiyeleri, çekmiş oldukları eza ve cefalardan, kaybeylemiş oldukları mansıb ve rütbelerden, hulâsa uğradıkları maddî ve manevî zarar ve ziyandan dolayı hükûmetten tazminat istemek, yine eski hal ve maişetlerinin iade edilmesini talep etmek; ve bu uğurda mutasavver olan her türlü vesaite müracaattan çekinmemek idi. Bu âmâl ve makasıdın arasıra *Hukuk-ı Umumiye* sütunlarına da akseylediği görülüyordu...

Halbuki en büyük orduların, en medenî ve müterakkî memleketlerin usul-i idaresinde bile söz ayağa düşünce izmihlâl ve inkıraz muhakkak gibidir. Cemiyet-i mezkûrenin sonradan dûçar olduğu bu haller ise zaten fena bir akıbetten nişan vermekte idi!

Bu akıbeti birçok kimseler hissetti. Hatta epeyce vakitten beri bütün bu muamelât ve icraatı endişeli bir nazarla takibe başlamış olan bizzat yine o cemiyet efradından bazıları; bu mesleğe sülûk edemeyeceklerini anlayarak, yavaş yavaş oradan fekk-i rabıta ettiler. *Serbestî* bu menşe'den zuhur etti, ve kendine mahsus bir hattıhareket tayin ederek neşriyatını devam eyledi... Diğer nîk ü bedi tefrika muktedir olanlar da birer birer çekildiler, ve bir daha o civara uğramadılar!.

Bu cemiyette mevcut olan akıllılar bu suretle böyle bir kat daha azalınca, geri kalan ve ekseriyeti teşkil eden diğer kısmın artık nasıl bir hattıhareket takip edebilecekleri, ve yapacakları işlerle kendilerini nasıl bir vadi-i hatarnâka sevk eyleyecekleri muhtac-ı izah değildir!

Bilhassa âlem nazarındaki muvaffakıyetlerini kaybeylemiş olduklarına en büyük delil, son zamanlarda *Hukuk-ı Umumiye*'nin satışı pek tedenni etmiş, ve kimsenin buna rağbet etmemeye başlamış olmasıdır, ihtimal birkaç gün daha devam etse idi neşriyatı dûçar-ı inkıta bile olacaktı!

Yavaş yavaş bazı şüpheli neşriyatıyla hükûmetin ve ihtimal İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nazarıdikkatini celbetmeye ve mensup olduğu cemiyet hakkında tahkikat icra edilmesini intac eylemeye başlamış olan *Hukuk-ı Umumiye*'nin 29 Kânunıevvel tarihiyle neşrolunan 114 numrolu nüshasında şöyle bir beyanname mütalaa ediliyordu:

"Esbab-ı siyasiyeden dolayı memuriyetinden infisal ve teb'îd ettirilmiş ve firar eylemiş olup da el'an iade-i memuriyet ettirilmemiş olan cemiyetimiz mensubînînin saat 6'dan 10'a kadar cemiyet merkezine gelmeleri ilân olunur"..

Bu müthiş beyanname ile Fedakâran-ı Millet Cemiyeti kendi berat-ı inkırazını yine kendi imzalamış oldu! Bu ne demekti? Bütün rütbeleri ref'edilmiş, teb'îd olunmuş, firar eylemiş olan mensubînini davet ediyor? İhtilâle mi!... Demek hepsi, evet, bütün bu, cemiyetin sürülmüş, tard edilmiş, kaçmış efradı birden toplaşarak, sırf kendi hakları, menfaatleri için her yere gitmeyi, belki de her şeyi yapmayı göze aldıracaklar! demek... Mukavemet görürlerse, arzuları is'af edilmezse, olmayacak

yerlere de tecavüz edecekler? O halde bu bir cemiyet mi, yoksa eşkıya çetesi mi?

Yine o gün zabtiye nâzırı tarafından verilen emir üzerine birçok polis müfettişleri polislerden müteşekkil bir kuvve-i zabıta, refakatinde cihet-i adliyeden birkaç mustantık ve müddeî-i umumî bulunduğu halde, nişancı taburundan bir bölük avcı asker ile, Fazlı Paşa Karakolhanesi karşısındaki *Hukuk-ı Umumiye* idarehanesini kuşattılar! Ve içeri girerek taharriyat-ı şedide icra eyledikten sonra orada bulunan 40 kişiden 32'sini avcı askerlerine teslimen ve sonra diğerlerini de ba'de't-taharriyat kendileri bab-ı zabtiyeye insal [irsal] ettiler! Bunların o gün akdedecekleri ictima'da Bâbıâli'ye giderek memuriyetlerini, rütbelerini talep edecekleri, verilmediği takdirde hem Bâbıâli, hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti nezdinde îka'-ı tehdidata teşebbüs eyleyecekleri rivayet edilmekte olduğu gibi, yine o gün Beyoğlu'na geçerek sefaretlere taarruz edecekleri de söylenilmekte idi.

Kezalik yine bu cemiyetin, Adana valisi Bahri Paşa'ya hiç olmazsa kendilerine 5 bin lira vermesini teklif ve vermediği takdirde fedailerden biri tayin edilerek hayatına suikasd edileceği dermiyan olunmasını nâtık bir de kararnameleri bulunmuş olduğu söyleniyor.

Zaptiye nezaretinin bu mesele üzerine vukubulan tebligatı şöyledir:

"Menfî ve firarîlerden mürekkeb olmak üzre Fedakâran-ı Millet Cemiyeti namıyla teşekkül edip bu nâma Hukuk-ı Umumiye isminde bir de gazete imtiyazı istihsal eylemiş ve Fazlı Paşa Karakolhanesi karşısında kain 3 numrolu haneyi merkez ve idarehane ittihaz etmiş olan eşhasın mukaddema bu cemiyet namına neşrolunup cihet-i adliyece takibat-ı kanuniye icrasını istilzam eden beyannamede dahi ilân etmiş oldukları vechle cemiyetlerine dahil menfî ve firarilerden başka birtakım işsiz ve sabıkalı güruhunu da daire-i ittifaklarına alarak bir ihtilâlci heyeti teşkil ettikleri, devam ve maksatlarını tervic için içlerinden fedailer dahi yazarak ve onlara silâh tevzi ederek ötekini berikini tehdide başladıkları ve âmâl ve makasıd-ı ihtilâl-cûyâne ve asayiş-şikenânelerini günden güne tevsî ve tecavüzat-ı vakıalarını tezyid eylemekte oldukları icra kılınmakta olan tahkikat ve takibat üzerine anlaşılmış ve ahva-i mesrûdeyi mutazammın bazı evrak dahi elde edilmiş olmasına ve asayiş-i memlekete muhal ve kanun-ı meşrutiyete mugayir olan şu halin devamı caiz olamayacağı derkâr bulunmasına binaen lâzım gelen memurîn-i adliye ve inzibatiye huzuruyla merkezleri basılarak efrad-ı cemiyetten 31 kişi derdest olunmuş ve bu badda cihet-i adliyece takibat ve taharriyat icrasına devam edilmekte bulunmuştur."

Bütün bu satırları okurken insanda gayriihtiyarî bir ra'şe hasıl olmamak mümkün değil!.. Filhakika cihet-i tatbik ve ifasında küllî farklar mevcut ise de suver-i icraiye zaman-ı istibdada ait muamelatı ihtar etmiyor mu? Bir evi basmak, taharri etmek, sonra orada bulunan 30-40 kişiyi birden hemen şimdiye kadar misli ender görülmüş bir kuvve-i şedide ile tevkıf ve haps etmek! Ne kadar müthiş değil mi?

Fakat temin ederiz ki, biz burada zabtiye nezaretine hiçbir kabahat atfetmek istemiyoruz. Gerçi birçok memleketlerde "anarşi" ile maznun ve müttehem olanlar hakkında buna yakın âsâr-ı şiddet gösterilmekte bulunmuştur; bizim atfeylemek istediğimiz bütün muahezelerine Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne; o cemiyetin hukuk ve haysiyet-i mesleklerini tanımayan efradına aittir!

O Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne ki, pek ulvî bir maksatla teessüs etmiş, vatan için hayırlı ve nafi vazifeleri deruhte etmişken, bilahare pek süflî bir töhmetle ittiham edilerek, muzmahil ve munkariz olmuştur! O cemiyete sad hezar teessüf...

Burada, belki hükümete de tevcih edilecek birkaç sözümüz olabilir. Şimdi tevkıfhanede bulunan bu adamlar, zaten menfîlik, mahkûmluk, kalebendlikle senelerce zîr ü zebun olmuş, mesaib-i istibdadın her türlüsüne maruz bulunmuştur. Binaenaleyh, bunların içinde şüphesiz bî-günah ve masum olanlar, o gibi makasıda iştirak etmeyenler de bulunabilir, hatta Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin defterinde ismi mevcut olup da, ancak ayda yılda bir kere oraya uğramakta ve cemiyetle münasebeti zahiri bir menzilede bulunmakta olanlar da vardır. O halde? Arîz ve amîk tahkik-i keyfiyet etmeden, sırf defterde ismi muharrer olduğuna bakarak bir adamı hırpalamak, günlerce taht-ı tevkıfe almak, meşrutiyete lâyık bir hareket olmaz zannederiz.

Sonra o cemiyetten fekk-i rabıta etmiş kimselerin de iz'acı zannımıza kalırsa muvafık değildir. O kabil kimselerin zaten öyle bir maksada hadim olamayacağı bu yoldaki muamele ve hareketlerinden de anlaşılır.

Şûriş ve ihtilâl çıkarmak hususundaki niyetleri meydan-ı vuzuha çıkacak olan kimseler için söyleyeceğimiz söze gelince: Memleketimizin sükûn ve asayişe her vakitten ziyade muhtaç bulunduğu ve afak-ı siyasiyat-ı hariciyemizde herdem kesif ve muzallem bulutlar görülmekte olduğu böyle bir sırada, milletin selâmet ve saadetini ayaklar altına alarak, sırf kendi menfaati için ortalığı ihtilâl ve iğtişaşa vermek isteyen kimseler hiç şüphe edilmez ki mahrum-ı hamiyyettir!. Memleketimizde bundan sonra hamiyyetsiz kimselerin cezası ise: Cezaların en şedidi olmaz lâzım gelir.

Hacı Selim Ağa ve Kütüphanesi

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

Hacı Selim Ağa

Reisü'l Küttap Tavukçu Mustafa Efendi'nin İran'dan satın aldığı kölesi Hacı Selim Ağa'nın doğum tarihi belli değildir. Sultan III. Osman ile III. Mustafa devri ricalinden Bekir Paşa tarafından Darbhane Emaneti'nde, iltizam işlerinde istihdam edilmiş ve sonra Sarım İbrahim Paşa dairesinde vazifelendirilmiştir.

1182 (1768M.) senesinde Edirne Sarayı tamiratında bulunurken Hatin Defterdarlığı'na gönderilen Hacı Selim Ağa, buradan dönüşünde 1187 (1773M.) de Başbaki Kulu ve Kapıcıbaşı olmuştur. Abdülhamid I.in cülûsundan sonra 1188 (1774M.) de Darbhane Emini ve bundan sonra Matbah-i Amire Emini, ardından da Tersane Emini olan Hacı Selim Ağa, bu son görevinden 1199 (1784M.) tarihinde azledilmiştir. Bir sene sonra 1200 (1785 M.) tarihinde Karaburun ve Yenikale bina Emini ve bir sene kadar sonra da 1201 (1786M.) tarihinde Hacı Selim Ağa, tekrar Matbah Emini ve Tersane Emini' görevine getirilmiştir.[1]

1203 (1788M.) senesinde, Padişahın tebdil-i kiyafetle tersaneyi teftişlerinde, ferman buyurulan sefinenin yapımının yapılan ikazlara rağmen gecikmesinden öfkelenerek: "Tersane Emini Hacı Selim'i getürün!" diye ferman buyurmasiyle Selim Ağa

bim-i can (=can korkusuyla bulunduğu mahalden çıkup, nazarigâh-ı Sultaniye gelirken muterakkib-i emruferman[2] olan cellatlara işaret olunmağla hemen iki ellerin arkasına çevirup işini temam itmişlerdir.[3]

Hacı Selim Ağa'nın katlinden sonra, bir yandan I. Abdülhamit'in kızı Dürr-i Şehvar Hanımla evli olması diğer yandan iyi bir mevkide bulunan babasının c'a yardımıyla Ordu Kâtipliği görevine yükselmiş olan oğlu Ahmet Nazif Efendi de Ruscuk'dan İstanbul'a çağırılmış ve 1203 (1788M.) senesi Kadir gecesi, yatsı namazından sonra önemli bir görüşme bahanesiyle Saraya davet edilmiştir. Bu davet üzerine Ahmet Nazif Efendiyi, "Soğuk Çeşme kapusundan içerüye idhal ve âmade olan Bostancıbaşı Ağa'ya isal eylediler. O dahi, Kapu arasunda hapsiniz ferman olunmuştur, deyup mahall-i mezbure götürüldükte cellatlar, Kadir gecesinde kârını (=işini) temam edüp ertesi gün ser-i maktuu (=kesik başı) Bab-i Hümayüna konuldu. Böylece ikisinin dahi cam-ı hayatı sikeste-i dest-i cellâttan oldu."[4, 4/a]

Hicri 1135 tarihli defter

Hacı Selim Ağa ve oğlu Ahmet Nazif Efendi, Hacı Selim Ağa kütüphanesinin girişinde, sağ tarafta ve dipteki duvar altında medfun bulunmaktadırlar.[5]

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi

Kütüphanenin bulunduğu bina, Üsküdar, Selâmi Ali Caddesi 17 numaradadır. İstanbul'da 1965 de ilâveli 5. baskısı Yeniçığır Kitabevi tarafından yapılan "İstanbul Kütüphaneleri Rehberi" isimli kitabının 17. sayfasında Muzaffer Gökman, kütüphanenin adresinde Üsküdar, Atlamataşı Caddesi No: 2'yi göstermektedir. Zamanla cadde isminin değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane binası, 1782 de ve bitişiğindeki Sibyan Mektebi'nin kütüphanesi olarak yapılmıştır.[5] 1924 Tevhit-i Tedrisat Kanunu'na göre kütüphane Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bu bakanlığa bağlı olarak kütüphane hizmeti vermekteyken Kültür Bakanlığının ihdasiyle yeni bakanlığa bağlanmış ve halen de bir Müdür ve bir memurdan oluşan kadrosuyla kütüphane hizmetine devam eylemektedir.[6]

Bir depo ve kubbeli okuma salonu ve bahçeden ibaret kütüphanenin depo kısmı demir parmaklıkla okuma salonuna bağlı bulunmaktadır.[6]

Kütüphanenin tesisine dair arşivdeki belgede (=vesikada): arzuhal sunup müddet-i vafire (=uzun zaman) ve sinin-i mütekâsire (=birçok seneler) den beru nakd-i vaktini (=ömrünü) hidemat-ı Devlet-i Ebed Müddete (sonu olmayan devlete) sarf ile (harcamayla) el haletü hazihi (=bugün) sinni (=yaşı) haddi-i sebine (-yetmiş) reside (=ulaşmış) ve saye-i Saltanat-ı Seniye'de haiz olduğu enva-i niam-ı celile-i daverane (=çeşitli büyük nimetler içerisinde) umur-u uhreviye (=ahiret işleri) içündahi iftina-i zahr-ı ukba (öbür dünya için harcama)ya bezl-i kudret (=elinden geleni çokca yaparak) lâzime-i rüsuma teyakkuz ve basiret olduğuna binaen belde-i Üsküdar'da hasbeten lil-lâhi Teala (=Allah rızası için) ve taleben limerdatihi (=ve O'nun "Allah'ın" rızasını kazanmak için) bir kütüphane ve mekteb-i şerif binasına muvaffak olub tertip ve tâyin olunan murtezika ve huddam (=memurlar ve hizmetciler) ve tamiratına sarf içün beherhal (=herhalde, mutlaka) bir vakfa muhtaç olmaktan naşi (=dolayı) Kratova[7] Maden Mukataasından mutasarrıf aldığı senevî üçbin kuruş faizi emsaline kiyasen vakf-ı mezkûra (=anılan vakfa) tahsis-i birle nizamına (=vakıf esaslarına) müsaade-i Seniye (=Yüce izin) erzani (=lâyık) buyrulmasını tahrir ve istida etmekle (=yazıp istemekle) zikrolunan Kratova) Maden Mukataası mutasarrıfları uhdelerinde iken canib-i miri (=devlet hazinesi tarafın)den zabt ve hasılatından faizleri çün üçbinelli kuruş tahsis kılındıktan sonra tekrar malikâne[8] furuhtunda ashab-ı malikâne tarafından verilmesi meşrut olan faiz-i mezburdan Ağa-i mumaileyhin (=anılan Hacı Selim Ağa'nın) üçbin ikiyüz seksenyedi buçuk kuruş mu'accele[9] ile uhdesinde olan yedi sümün (=7/8) hissesi içün senevî üçbin kuruş faiz verilmek üzere mukayyed idüğü (=kayıtlı olduğu) ve Kethuda-i Sadr-ı Âli-i Esbak[10] müteveffa Şerif Halil Ağa'nın Asitane-i Saadet (=İstanbul)da vaki (=bulunan) Fazıl Paşa Sarayı derununda Defterhane-i Amire (=Devletin arazi kayıtlarının bulunduğu makam ve yer) kalemine tahsis kılınan mahalde, zümre-i küttap (=kâtipler) ve erbab-ı mesalih (=devlet dairelerinde işleri olanların intifa ve ırvaları (=faydalanıp susuzluklarını gidermek) için icra eyledüğü (=akıttığı) ma-i leziz (=tatlı su) ve mahall-i mezburun (=anılan yerin, kütüphanenin) taşra (dış) kapusu ittisalinde (=bitişiğinde) inşa eylediği çeşme-i sairin (diğer bir çeşmenin) tamir-i kınavet (=kurnaların tamiri) ve bazı terminatı (=onarımı) ve alelhusus (=özellikle, bilhassa) maskat-ı re'si (başının düştüğü yer=doğumyeri) olan Şumnu kazasında vaki Camii ve muberrat-ı sairesi tamiratı içün bazı irad tedarikine muhtaç olduğuna binaen senevî (=yıllık) 133444 akçe mal ile mukayyed (=kayıtlı, sınırlı) olub ol vakitte müteveffa-i mumaileyhin Mâlikâne uhdesinde olan Tanrı verdi ve.tevabi-i mukataasından mutasarrıf olduğu birbuçuk rubu (1,5/4) hissenin elliyedi senesi (1157H.=1743M.) martından itibar ile Malikâne kaydı ref' ve terkin (=kaldırılıp silinmek, düşülmek) ve fimabad (=bundan böyle) Ağa-i muşarunileyhin (=anılan Ağanın) vakfı tarafından alelistiklâl (=başlıbaşına) vakfiyyet üzre zabt ve rabt ve beher sene hisse-i mezkürenin 50040 akçe malı taraf-ı miriye mütevelli-i vakf yediyle teslim olunmak ve hısas-ı saiire (=diğer hususları)nın malikane mutasarrıfları tarafından vechen minel-vücuh (ne suretle olursa olsun) müdahele ve niza (çekişme, kavga) ettirilmemek ve mukataa-i mezburenin ezkadim (=eskidenberi) zabt olunagelen kura (=köyler) ve mezar'ı (ekili arazileri) ve aidat ve menafi (=gelir ve faydaları)nin mecmuundan maruz-zikr (anıldığı üzere) bir buçuk hissesi mustakillen mütevelli-i vakf tarafından zabt ettirilup ahadd-ı tarafeyn (=iki taraftan biri) ahara (diğerine) taarruz eylememek şartiyle

hisse-i merkume (anılan hisse)nin ancak fazini maru'zzikr vücuh-ı hayratın (=hayrat edildiği şekilde) vezaif ve ta'miratına mütevelli-i vakf yediyle sarf olunmak için ba hatt-ı Hümayun Şevket makrun ve ba ferman-i Âli, Defter-i Hakanide[11] olan mahalline Tevkiî kalemiyle şerh ve emri tahrir olunmuş olduğu emsal olmak üzere Baş Muhasebeden derkenar olmağla Ağa-i mumaileyhin Malikane veçhi üzre mukataa-i mezbureden ümena (=eminler) sıyedinde ahzine (=alınmasına) meşrut ol miktar faizin vakf-ı şerife tâ'yin ve tahsisi mucib-i ucur-u cezile (=bol sevabı gerektiren) olub ancak bu makule muacele ile malikane virilen Mukataa-i Miriyye'nin gerek mahlül (=miras) ve gerek ferağ (=tasarrufunu başkasına bırakma) ve kasr-ı yed (elçekme)leri vukuunda canib-i miriye aid muaccele ve resm-i kasr-ı yedleri (=elçekme ücreti) nef-i fi'l-cümle (=umumun menfaati) husulünü müstelzim (=gerektirir) olmaktan naşi vakf-ı şerifin canib-i miriye beher hal (=mutlaka) tefviz (hakkını verme) ile tanzim-i kavaid-i meriyye-i miriye (=devletin yürürlükteki yasaları)den olmağla sadır olan Ferman-ı Âli mucebince mukataai mezburun fi ma bad (=bundan böyle) vaki olacak mu'accele ve resmi kasr-ı yed iradat-ı miriyyesi (=devlete ait gelirleri) tefviz olunmak ve bundan böyle iyyeden (geçerlikteki kaidelerden) hariç inhilâ suretine (=çözülmesine, dağılmasına) cevaz gösterilmemek ve hakkaniyet vechile maddeteyn-i mezbureynden (anılan iki maddeden) hasıl olacak intifa-i miriyeyi (=devletin faydalanmasını) ibka eylemek (=yerinde tutmak) şerait-i müstahsane (beğenilmiş şartlar)siyle senevî ikiyüz kuruş Ağa-i mumaileyhin yine malikane uhdesinde olan Hasha-i Anatolikoz Mukataasından mutasarrıf olduğu hissenin mal-i mukayyedine (=yazılı kısmına) 1196 (1782M.) senesinden itibar ile zam, ve fimabad zamm-ı mezkür canib-i miriye teslim olunup bade'zzaman (=sonradan) tenzil olunmak üzre kayd-ı mahalline şerh verilmek ve maruz'zikr Kratova Madeni Mukataası hisse-i faiz-i mumaileyhin vakfı masarifina ta'yin ve tahsis ve ilâ ma şa Allah Teala düstur-ulamel (gereğince uygulanacak bir usul, kanun) tutulup hilafına cevaz (=müsaade) gösterilmemek üzre vakfiyyeti Anadolu Muhasebesine[13] kayd ve suret ve Haslar ve Maden ve Malikâne kalemlerine ilim ve haberleri virilmek babında iftihar'ul-Ümera ve'l-Ekabir Müstecme-i cemi'ul meali ve'l mefahir bilfiil (=gerçekten) Defterdar-ı Şıkkı-ı Evvel Hasan dame uluvvuhu (büyüklüğü daim olsun) telhis[12] itmekle, telhisi mucebince vakfiyyeti Anadolu Muhasebesine[13] kayd ve suret ve Haslar[14] ve Maden[15] ve Malikane kalemlerine ilm u haberleri virilmek deyu 1196.7.20 (1781M.) tarihinde sadır olan Fermân-ı Âlî mucebince asıl telhis ve Ferman-ı Âlî Anadolu Muhasebesine kayd olunmağla Haslar ve Maden ve Malikâne kalemlerine ilm-u haberleri virilub işbu suret i'ta olundu."[16] yazılı bulunmaktadır.

Kütüphanenin son Hafız-ı Kütüb'u[17] Ahmed Remzi Efendi'nin yazısında "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi şöyle tanıtılmaktadır:

"Üsküdar'da, Tenbel Hacı Mehmed Efendi Mahallesi'nin Atlamataşı mevkiinde, Daru's-saade[18] Kapıcıbaşı'larından Matbah-ı Âmire Emini Hacı Selim Ağa tarafından 1196 tarih-i hicrisinde (1781M.) bir kütüphane ve bir sibyan mektebi, birbirine muttasıl (=bitişik) olarak yaptırılmış ve bu mektebin caddeye nazır (=bakan) demir parmaklıklı avlusu makbere (=mezarlık) ittihaz edilerek, terceme-i hali Ahmet Cevdet Paşa tarihinde mufassalan beyan edilen vakıf Hacı Selim Ağa, Tersane-i Âmire Emini bulunduğu sırada H.1203 Şabanında (1788M.) III. Selim tarafından katledilerek mezkür mahalle defn edildiği gibi, bu senenin Ramazanında katledilen oğlu Ahmet Nazîf Efendi de defnedilub sonra da ailesinden vefat edenlere aile mezarı olmuştur. Mezkür mektep bir aralık Rüşdiye mektebi[19] olarak Üsküdar'ın mükessib-i feyz ve terakkisi (=ilim ve yükselme kazandıranı) olmuş ve en sonra ilk mekteb haline çevrilmiştir.[25]

25 Rebu'ulevvel 1345 (=5 Ekim 1926) tarihinde mektebin Müdürü bulunan Şahin Bey; (çocuklar korkuyor) bahanesiyle bu mezarları mektebe çiçek bahçesi yapılmak üzere teşebbüste bulunarak istihsal ettiği emir üzerine kaldırmış ve Hacı Selim Ağa, Ahmed Nazif Efendi ve Selim ağanın zevcesinin kabir taşları kütüphane avlusunun sağ tarafına, köşede duvar dibine naklettirmiş, 25 gün sonra kendisi de ahirete intikal etmiştir.

XXIII. İlkokul adını alan bu mektebin okuyucu çocukları çoğalınca yeni biçimde ve geniş yapılması gerekli görülmüş, İstanbul Kültür Direktörü Bay Tevfik tarafından Kültür Bakanlığına bildirilerek buyruğu alınıp yapılmaya başlanmış. Eski mekteb yeni biçime uymadığından kökünden sökülüp yıktırılmış ve yeri dar gelmekle yanında bulunan murabba metre (=dört metrekare) Tenbel Hacı Mehmet Efendi camii arası Evkaf'dan satın alınıp murabba metre yola bırakılmış, mu-

٢٨
دفتر
كتبخانهٔ الحاج سليم اغا
تاريخ تأسيسى
١١٩٦
درسعادت
١٣١٠

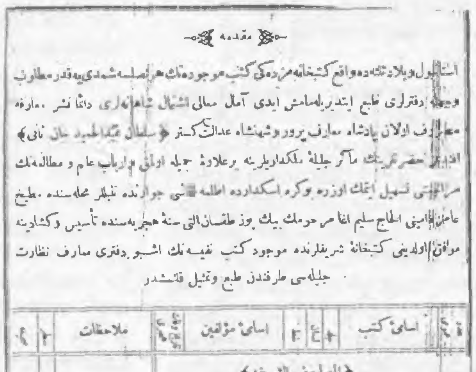

1310 tarihli defterin kapağı ve Mukaddeme sayfası

rabba metresi de okul yerine eklenmiştir. Temeller eşilirken Hacı Selim Ağa'nın lâhdi meydana çıkmış ve kemikleri toplanmıştır.

Cami arsasının mihrabı tarafında bulunan Tenbel Hacı Mehmed Efendi'nin kabri yol ortasında kaldığından eşdirilip kemikleri Hacı Selim Ağa'nın kemikleriyle bir arada olarak kütüphane avlusunda Şahin Bey tarafından kaldırılıp konulan Hacı Selim Ağa'nın kabir taşı kaldırılıp genişce bir lâhid yaptırılmış ve Kültür Direktörlüğü'nün onayıyla Üsküdar Kültür İşyarı (=Millî Eğitim Memuru) Bay Bekir'in gözetlemesiyle Müftü Bay Hilmi, Kitapsaray İşyarı Remzi, Haydar, Fevzi, komşulardan Bay Aziz, Tevfik ve daha biraz kimselerin gözleri önünde ve saygı elleriyle Ulu Allah'dan yarlığanış dileyerek 3 Haziran 1937 resmî tarihine rastlayan 23 Rebiul-evvel 1356 perşembe günü yukarıda yazılı lâhde konulmuştur.

Geçmişlerimizi arayacak, gelecek çocuklarımıza mahallesi ve Camii tarihlerde yazılı Hacı Mehmed Efendi'yi ve Kütüphane ile mektebin bânî (=yapıcısı) ve vâkıfı (=vakfedeni) Hacı Selim Ağa'yı arayup sorarlarsa kolaylık olmak üzere şu ufacık bilgi bir armağan olarak yazılmıştır. 4 Haziran 1937, Ahmed Remzi".

Kütüphanede Bulunan Kitaplar

Kütüphanedeki kitaplar; 1-Hacı Selim Ağa, 2- Hüdâi Efendi, 3- Kemankeş, 4-Nurbânu Sultan ve 5- Yakup Ağa bölümlerinden oluşmaktadır.

1- Hacı Selim Ağa Kitaplarının Defteri

Kütüphane Demirbaşında 21 numarada kayıtlı ve 27x19 cm. boyutlarındaki ciltli defterin 134 sayfa bulunduğu görülmektedir.

Dış ve iç kapağında "Defter-Kütüphane-i Hacı Selim Ağa Üsküdar'da Atlamataşı civarında Tenbeller Mahallesinde vakidir-Tarih-i tesisi 1197(=1782M.)-Dersaadet (=İstanbul) -Artin Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası-Babiâli Caddesinde numara 52-1310 (1894M.) okunulmaktadır.

Defter'in düzenleyicisi yazılı ve belli değildir. İç kapağının iç yüzü bulunan ikinci sayfasındaki "Mukaddeme"de şöyle denilmektedir.

"İstanbul ve bilâd-ı selâsede (=üç beldede)[20] vaki kütüphanemizdeki kütüb-i mevcudenin her nasılsa şimdiye kadar matlup (=istenilen) veçhile defterleri tab' ettirilememişdi. Âmal-i maali iştimal-i şahaneleri (=Yüce, ümitleri içine alan) daima neşr-i maarife (=bilginin yayılmasına) masruf olan Padişah-ı maarifperver (=kültürü seven Padişah) ve Şehinşah-ı adaletkester (Sultan Abdülhamit Han-ı Sani) Efendimiz Hazretlerinin (?) celile-i melekdarilerine bir ilâve-i cemile olmak ve erbab-ı ilim ve mütalaanın müracaatını teshil etmek (=kolaylaştırmak) üzere bu kere Üsküdar'da Atlamataşı civarında Tenbeller Mahallesinde Mutbah-ı Amire (=Devlet Mutbağı) Emini Elhac Selim Ağa merhumun 1196 sene-i hicrisinde (=1781M.) tesis ve küşadına (=kurulması ve açılmasına) muvaffak olduğu Kütüphane-i şeriflerinde mevcud kütüb-i nefisenin işbu defteri Maarif Nezaret-i Celilesi tarafından tab ve temsil kılınmıştır."

Defterde; aded-i umumi, esami-i kütüp, cild, lisan, hat, esami-i müellif, mülâhazat, satır, sahife bölümleri halinde kitaplar hakkında bilgiler verilmektedir. Defterin incelenmesinden: kütüphanede 3 Mushaf-i şerif, 29 Kütüb'ül kırae (=okumaya ait kitaplar) 114 Kütüb'ül tefsir, 191 Kütüb'ül usul-i Hadis, 27 Kütüb'ül Usuli Fıkıh, 139 Kütüb'ül Fıkıh, 39 Kütüb'ül fetva, 6 Kütüb'ül Hikmet, 41 Kütüb'ül Mantık, 18 kütüb'ül Hendese ve Elcoğrafya ve Nücum (=Yıldızlar=Astronomi), vel Heyet, 4 Kütüb'ül Ahlâk, 132 Kütüb'ül Tevarih (Tarih Kitapları), 27 Kütüb'ül Tıp, 117 Kütüb'ül Edebiyat, 12 Kütüb'ül Meani ve Beyan, 52 Kütüb'ül Edeb, 45 Kütüb'ün Nahv (=Sentaks, sözdizimi), Kütüb'ül Sarf (=gramer, Dilbilgisi), 55 Kütüb'ül Lügat (=Sözlük) bölümlerinde 1270 kitabın yazılı olduğu görülmektedir. Bunlardan başka Defter'in 111. sayfasında: "Erkam-ı aslileriyle (=asıl rakamlarıyla) Kütüb-ü mütenevvia (çeşitli kitaplar) meyanında tefrik olunan işbu kısma kaydı icab eden mecamiil fünun (Fen Dergileri) risail-i muhtelife (=çeşitli risaleler) berveçhi ati (=aşağıdaki gibi) tahrir olundu" bölümünde 682 adet kitab gösterilmektedir. Bunun gibi Defter'in 108. sayfasında: Mecami-ül Fünun (=Fen Dergileri) bölümünde de 34 dergi yazılı bulunmaktadır.

Defterin (=Fihrist Kitabının) 134. ve sonuncu sayfasında sonuç olarak: "39 mükerreratiyle beraber mecmu-u kütüb-u mevcudenin (=bulunan kitaplar toplamının) 1320 cilde baliğ olduğunu (?) muharrer mazbata natıktır (söyler, beyan eder)." denilmektedir.

Bundan sonra da: "Şirket-i Mürettibiye Matbaası-Hitam-ı tab'ı 16 Şaban 1311 (1895M.)" ifadesi, son sayfanın alt bölümünde yer almaktadır.

2- Hüdâi Efendi Bölümü; Aziz Mahmud Hüdâi[21] Hazretlerinin Camii Kütüphanesinden Hacı Selim Ağa Kütüphanesine intikal eden kitaplardan oluşmaktadır. Ancak, bu bölümün kitaplarına ait fihristin el yazması ve pejmürde ve fersude (=dağınık ve eskimiş, yıpranmış) bir halde olduğundan okuyucuya çıkarılamadığı Kütüphane yetkililerince bildirildiğinden görülememiştir.

3- Kemankeş Kitapları Bölümü: Kemankeş Emir Hoca diye ünlü Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Valide-i Atik Cami-i Şerifi'ne 1135 (1722M.) de hediye ettiği kitapları içermektedir.

4- Nurbânu Sultan Bölümü: III. Murad'ın annesi Nurbânu Sultan tarafından 991 (1583M.) senesinde Valide-i Atik Cami'ne vakfedilen kitablardan oluşmaktadır.

5- Yakup Ağa Bölümü: Babu'us Saade Ağası Yakup Ağa'nın 1091 (1680M.) tarihinde Üsküdar Kapu Ağası Cami-i Şerifi civarında inşa ettirdiği dershaneye vakfedilen ve sonradan Valide-i Atik Camiine intikal eden ve sonunda Hacı Selim Ağa Kütüphanesine gelen kitaplar bu bölümü oluşturmaktadır.

Kemankeş, Nurbânu Sultan ve Yakup Ağa Bölümlerinin kitaplarının fihristi bir Defter halinde düzenlenip basılmıştır.

"Defter[22] (fihrist kitabı) 66 sayfa bulunmaktadır. Dış ve iç kapağında "Defter-Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş-Üsküdar Valide-i Atik Cami-i Şerifi Derununda Vakidir-Tarih-i Tesisi 1135 (1722M.) İstanbul-Mahmud Bey Matbaası" yazılı bulunan Defterin "Mukaddeme"si; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi defterindekinin kısmen aynı olarak yazılmıştır. Metin başından "bu kere" sözlerine kadar aynen tekrarlanmakta ve "bu kerre"den sonra farklılaşarak: "...merhum Esseyyid Abdülkadir-i maruf Emir Hoca Kemankeş'ul Üsküdarî (=Üsküdarlı) Hazretlerinin Üsküdar'da vaki Valide-i Atik cami-i şerifine 1135 (1722M.) tarihi hicrisinde vakıf ve ihda buyurdukları kütüb-ü mütenevvialarını havi, bu kere tanzim edilen işbu Defteri Maarif Nezareti Celilesi tarafından tab' ve temsil kılınmıştır." şeklinde devam edip bitmektedir.

Defter'in 2-43 sayfalarında "Kemankeş Emir Hoca Kütüphanesi Fihristi" yer almaktadır.

İncelenen Defter'e göre: Mushaf-i Şerif, Kütüb'ül Kırae, Kütüb'üt Tefsir, Kütüb'ül usul-i Hadis, Kütüb'ül Hadis, Kütüb'ül Usul-i Fetva, Kütüb'ül hikmet, Kütüb'ül Mantık, Kütüb'ül Edeb, Kütüb'üttıp, Kütüb'ün Nücum ve Hendese velcoğrafya velHesap, Kütübüt Tevarih, Kütüb'ül Edebiyat, Kütüb'ül Meani ve Beyan, Kütüb'ün Nahiv, Kütüb'ü Sarf, Kütüb'ül Lügat ve Kütüb'ülcem'ül Muhtelife olmak üzere bu bölümde 702 cilt kitab

gösterilmektedir. Bölümün sonunda bu durum: "İşbu Emir Hoca Kütüphanesinde 9 cilt zayiinden maada maamükerrerat berveçhibala (yukarda gösterildiği gibi) yalnız 702 cilt kitap mevcuttur" ifadesiyle belirtilmektedir.

"Üsküdar Valide-i Atik Cami-i Şerifleri derunundaki mevcut kütüp fihristi" başlığıyla anlatılan Nurbânu Sultan bölümü kitapları Defter'in 50-62 sayfalarında ve evelki bölümdeki guruplama isimleri ve sırası altında 157 cilt kitab gösterilmektedir. Bu tesbitteki ifade: "Cennetmekân Sultan Murad Han'ı Salis Hazretlerinin valide-i muhteremeleri Nurbânu Sultan-ı aliharahme velgufran Hazretlerinin 991 tarih-i hicrisinde (1583M.) Üsküdar'da Valide-i Atik demekle maruf (=bilinen) inşakerdeleri olan cami-i şerifin derununda vakf ve ihda buyurdukları Kütüb-i nefiselerin Defteridir. İşbu Valide-i Atik Nurbânu Sultan aleyharahme velgufran Hazretleri kütüphanelerinde dahi berveçh-i balâ dört cilt zayiinden maada maamükerrerat yalnız 157 cilt kitap mevcuttur." biçiminde bulunmaktadır.

"Üsküdar'da Kapu Ağası Cami-i Şerifi civarındaki Dershane derununda bulunan kütüb-i mütenevvia fihristi" başlıklı ve Defter'in 62-66'ncı sayfalarında kütüb'ül Tefsir, Hadis, Fetva, Akaid ve Kelâm, Meani ve Beyan, Nahiv, Lügat gruplarında 31 adet kitap gösterilmektedir.

Bu bölümün sonunda da: "Sabıka (=eskiden) Babu's Saade/ teşrifat Ağası Yakup Ağa merhumun 1091 tarih-i hicrisinde (=1680M.) Üsküdar'da Kapuağası Cami-i şerifi civarında inşakerdesi olan Dershanesine vakf edip Valide-i Atik Camii şerifi derununda ayrıca bir dolaba nakil edilmiş olan kütüb-i mütenevvianın Defteridir." İşbu Yakup Ağa Kütüphanesinde bilânoksan (=eksiksiz) yalnız 31 cilt kitap mevcuttur" denilmektedir.[23]

1 Necdet Akyıldız: "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi" isimli yazı. Milli Gençlik Dergisi, Şubat-Mart 1979, Sayı: 34-35, sayfa: 71.

2 Müterakkib-i emrüferman: emir ve ferman bekleyen.

3 Necdet Akyıldız: adı geçen yazı.

4 Came-i Hayat: Hayat elbisesi=ömür; şikeste-i dest-i cellâd:cellat elinde kırıldı.

4/a Yukarıdaki 1-4 numaralı notlardaki bilgiler için Necdet Akyıldız, Mehmed Süreyya'nın Matbaa-i Amire'de 1311H.de basılan Sicil-li Osmanî'nin c.3 sayfa: 58 deki yazısını; Tarih-i Cevdet'in 1309 tarihli İkinci Baskısının 2. cild 229. sayfasını; aynı eserin 177. sayfasını kaynak göstermektedir.

5 Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 72

6 Necdet Akyıldız: adı geçen yazı sayfa 72

7 Kratova: Yugoslavya'da Üsküp'ün 70 kilometre kuzeydoğusunda bir kaza. Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 76

8 Malikâne: Osmanlı İmparatorluğunda ve yalnız Anadolu'nun muayyen yerlerinde mevcud bir toprak tasarruf sistemi. Ayrıntı için bakınız: Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 76

9 Muaccele: Devlet hazinesine ait mukataaların mâlikâne şeklinde tevcih olmalarında 8'den 12 yıla kadar peşin alınan varidat: Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 76

10 Kethuda-i Sadr-i Âli Esbak: Eski Sadaret Kethüdası: Sadrazamların birinci derecede yardımcısı olan görevli. Bütün devlet işleri Sadrazama varmadan önce bunların elinden geçerdi. Daha ziyade devletin içişleriyle meşgul olurlardı. 1835'de bu makam Mülkiye Nezareti, 1837'de ise Dahiliye Nezareti haline getirilmiştir. Bakınız: Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 76

11 Defter-i Hakani: Şahsi tasarrufların, timar, zeamet ve hasların, mülk ve vakıfların ve bunlarda vukubulan değişmelerin kaydıyla görevli olan ve senetlerini veren dairenin adı. Bu birimin amirine "Defter Emini", sonraları "Defter-i Hakani Nazırı" denilirdi. Bakınız: Necdet Akyıldız. Adı geçen yazı, sayfa: 76. Bu makamın şimdiki karşılığı "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü"dür.

12 Telhis etmek: özetlemek, kısaltmak. Sözcük anlamı böyle olan kelime terim (=istilah) olarak: Sadrazam tarafından Padişaha sunulan yazılı kâğıdı ifade-ederdi. Bakınız: Necdet Akyıldız: Adı geçen yazı, sayfa 77.

13 Anadolu Muhasebesi: Bâb-ı Âsafî (=Paşa Kapısı) Sadrazam Kapısı'nın Hazine Dairesine bağlı kalemlerinden biriydi. Padişah ve Vezirlere ait olup Anadolu'da bulunan vakıf ve tevliyet hesaplarına bakardı. Bakınız: Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa 77.

14 Haslar Kalemi: Fethedilen yerlerin tahrirde "Havass-ı Hümayun" olarak yazılan yerlerin ihale ve iltizam olunmağa başlaması üzerine muamelelerini ayrıca görmek ve hesaplarını bilmek için ihdas olunan Memuriyetin adı. Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 77.

15 Maden Kalemi: Eski Maliye kalemlerinden biri. Kalemin altı değişik görevi için bakınız: Necdet Akyıldız: adı geçen yazı, sayfa: 77.

16 Necdet Akyıldız; adı geçen yazısında "Kütüphanenin tesisine Dair Arşivdeki Vesika" olduğunu açıklayarak aldığı vesikanın bulunduğu yeri bildirmemektedir. Vesikanın "Başbakanlık Devlet Arşivinde" bulunduğu düşünülebilir. Görüştüğümüz Kütüphane yetkili görevlileri, Selim Ağa Kütüphanesinde böyle bir vesikanın bulunmadığını bize bildirmişlerdir.

17 Kitapları koruyan (=saklayan) anlamına gelen "Hafız-ı Kütüp"ün şimdiki Kütüphane Müdürü anlamına geldiği bellidir. Yazının sahibi Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Müdürü Ahmed Remzi Efendi'nin 1937 yılında bu görevinde bulunduğu anlaşılıyor. Fakat bu yazının da nerede bulunduğu Necdet Akyıldız tarafından açıklanmamıştır. Bu yazının da Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde olmadığı bize bildirilmiştir.

18 Saadet (=Mutluluk) Yeri anlamını içeren DarusSaade, -bilindiği gibi- İstanbul'un eski isimlerinden biridir. DarusSaade Kapucubaşı'nın Saray-ı Hümayun Görevlilerinden olduğu anlaşılmaktadır.

19 Rüşdiye: Eskiden İptidaî (=ilkokul) ile i'dadi (şimdiki Lise) arasında bulunan üçü ilk, üçü orta olmak üzere altı yıllı eğitim süresi bulunan okulların adı.

20 Üç belde anlamına gelen "bilâd-ı selâse deyimi, biri İstanbul'un Üsküdar, Galata ve Eyüp semtlerini, diğeri ise İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerini ifade eden iki ayrı mana taşıyordu. Buradaki kullanımında Üsküdar, Eyüp ve Galata'nın anlatılmak istenildiğini sanıyoruz.

21 Aziz Mahmud Hüdaî, 1541'de Koçhisar'da doğmuş 1628'de İstanbul'da ölmüştür. Celvetiye tarikatının kurucusu Hüdaî ilk eğitimini babası Fazlullah Mahmud bin Mahmud'dan almış, İstanbul'a giderek Molla Nasırzade Ramazan Efendi'nin derslerini izlemiştir. Edirne, Şam ve Kahire'ye gitmiş, son gittiği yerde Halvetiye tarikatı şeyhi Kerimüddin'den tasavvuf dersleri almıştır. Döndüğü Bursa'da Ferhadiye Medresesi müderrisliğine 1573'de atanmış, oradan ayrıldıktan sonra Şeyh Mühiddin Üfdade'ye bağlanmıştır. Bir süre de İstanbul Küçükçamlıca'daki çilehanesinde inzivaya çekilmiştir. Eğitiminden sonra kendisine Halifelik görevi verilerek Seferhisar'a gönderilmiştir. Bir süre de Ayasofya ve Fatih camilerinde dersler ve vaazlar verdikten sonra 1595 senesinde Üsküdar'a yerleşerek tarikat etkinliklerini burada sürdürmüştür. Mescidi, semahanesi, hücreleri ve imaretiyle dergâh, döneminde bilim, sanat ve din adamlarının toplantı yeri olmuş, kısa sürede büyük ün kazanmış olan Hüdâî'nın şiirlerinden birçoğu bestelenmiştir. Nefaisü'ül Mecalis, Tecelliyat, Tarikatname, Divan-ı İlâhiyyat, Tezakir-i Hüdaî, Feth'ül Bab ve Ref'il Hisab, Miftah'üs Salati ve Mirkatü'n Necati, Habbetü'l Muhabbet gibi eserleri sayılabilecek Mahmud Hüdaî Hazretlerinin Üsküdar'daki türbesi ziyaret edilmektedir.

22 Bu Defter de, Hacı Selim Ağa Kitapları Defter'i gibi 27x19 cm. boyutlarındadır.

23 Necdet Akyıldız değerli yazısının sonuna koyduğu listede: Hacı Selim Ağa bölümünde 1299, Hüdaî Efendi bölümünde 2045, Kemankeş Bölümünde 695, Nurbânû Sultan bölümünde 139 ve Yakup Ağa Bölümünde 29 olmak üzere Kütüphanede toplam 4027 kitap bulunduğunu göstermektedir. Listesinde kitapların Türkçe, Türkçe-Arapça, Arapça ve Farsca olanların sayıları da ayrıca verilmektedir. Nihayet yazıda, Kütüphanedeki "Sure-i ankebut"[24] un ceylan derisine küfi yazı sitiliyle ve rivayete nazaran tavşan kanıyla yazıldığı ve bunun kitabesinde sülüs hattın Hz. Ali (k.v.)ye nisbet edildiği; Neysâbunî'nin "Garaib'ul Kuran" cildinin kitab kenarları ve tezhiblerinin bir şaheser olduğu ve yazılışının 1172 (=1758M.) olduğu; Bağavi'nin "Mel'alimut-Tenzil"inin pek nefis bir tezyinatı bulunduğu; Câmi'nin "Nefehatü'l Üns"ünün, 991 (1583M.) de yazıldığı ve nefis kabartma cilt kapağının görülmeye değer bir güzellikte olduğu, Kaşifi'nin "Ahlâk-ı Muhsin" eserinin güzelliğiyle kendisini gösterdiği; Gazzali'nin "Mecmuatu'n Recail"inin kütüphanedeki 586 Hicri tarihinde yazılmış ve en eski kitap olduğu hususlarına işaret edilmektedir.

24 Kur'an-ı Kerim'in 29. Ankebut (=Örümcek) suresi.

25 Burada şimdi Hacı Selim Ağa İlkokulu bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı Helvahane Bölümünde Yapılan İlâçları Anlatan Bir Kitap

Prof. Dr. TURHAN BAYTOP

Arslan Terzioğlu, *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık*, Arkeloloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992, 18x28 cm. 202 sayfa, ciltli.

Kitabı yayına hazırlayan Prof. Dr. Dr. Arslan Terzioğlu "Önsöz" bölümünde kitabın örtemini aşağıdaki şekilde belirtmektedir.

"Topkapı Sarayı olarak anılan Saray Burnu'ndaki Osmanlı mimarisinin şaheseri, sadece 19.yüzyıl sonuna kadar üç kıtaya yayılan cihan imparatorluğunun idare edildiği yer olarak siyasî tarih açısından değil, gerek mimârî, gerekse tıp ve eczacılık tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğunun en parlak dönemleri olan 16. ve 17. yüzyıllarda Harem, Enderun ve Bîrun'daki bütün saray görevlileri ve bostancılar ile birlikte 25.000 ilâ 40.000 kişinin ikâmet ettiği, bazı iç ve dış kaynaklara göre ifade edilen Topkapı Sarayı'nın nüfusunun, o devrin en büyük Avrupa şehirlerinden Londra'nınkine yaklaştığı göz önünde tutularak, Melling'e göre orada altı saray hastanesi ve diğer kaynaklara göre de çok sayıda saray eczanesi bulunduğu düşünülürse, Topkapı Sarayı'nın tıp ve eczacılık tarihi açısından önemi daha kolayca anlaşılır."

Kitap 5 Ana bölümden oluşmaktadır: I-Giriş, II- Türk-Osmanlı saray hastaneleri ve bunların eczacılık tarihi bakımından önemi, III- Topkapı Sarayı'ndaki eczanelerde ve Helvahanede ilâçların yapılması, IV- Helvahene defteri (Yeni Türkçe transkripsiyon), V- Helvahane defteri (Faksimile baskı).

Kitaba konu olan "Helvahane defteri" İstanbul Eczacılık Mektebi öğretim üyelerinden merhum Eczacı Naşit Baylav (1903-1982) tarafından bulunmuş ve vefat tarihine kadar mülkiyetinde kalmıştır. Defter 13.50x49.50 cm. büyüklükte ve toplam 52 sayfadan ibarettir. Bir fotokopisi halen bu satırların yazarının kitaplığında bulunmaktadır. Bu defterin ilk 23 sayfasında, bir zamanlar Topkapı Sarayı helvahanesinde hazırlanmış olan, bazı ilâçların formülleri bulunmaktadır. Defter 1608 ile 1767 yılları arasını yani 159 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Defterde 186 ilâca ait terkip formülü vardır.

Formüllerde kullanılan ilâç ilkel maddeleri (droglar) nin miktarları dirhem veya kıyye olarak verilmektedir. Formüllerin hazırlanış yöntemi hakkında genellikle kısa bilgiler vardır. Bazı formüllerde ise bu konuda hiçbir bilgi yoktur. Örneğin 80 ilkel madde taşıyan dönemin ünlü macunu "Tiryâk-ı Fâruk"un yapılış yöntemi hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Buna karşılık bazı formüllerin yapılışı ile ilgili hazırlanış yöntemi etraflı olarak bildirilmiştir (örneğin: Kurs-ı Androhuron). Ma'cûn-ı Mâddetü'l-Ferah'da olduğu gibi, bazı formüllerin sonuna formülün tedavi özellikleri ve etkileri de eklenmiştir.

Formüllerde geçen ilâç ilkel maddeleri (drog) nin isimleri döneminde kullanılan adlardır. Bu adların Latince ve bugünkü Türkçe'deki karşılıkları ise "Sözlük" bölümünde verilmiş ve bu şekilde formüllerde kullanılan drogların kolayca tanıma olanağı sağlanmıştır.

Yabancı araştırıcıların yararlanmasını kolaylaştırmak amacıyla kitaba 15 sayfalık bir Almanca bölüm eklenmiş ve burada kitaptaki bilgiler özetlenmiştir. Münih Ludwig-Maximilians Üniversitesi Tıp Fakültesi Walther Straub Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. W. Forth'un yazdığı Almanca önsöz de bu konuda araştırıcılara yardımcı olacaktır.

Kitapta konu ile ilgili 19 şekil bulunmaktadır.

Bu kitap "Helvahane defteri" olarak adlandırılan özgün bir "Belge"ye dayanarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Topkapı Sarayı'nda hazırlanan ilâç şekilleri, terkipler ve droglar hakkında bilgiler vermektedir. Bu kitap konusunda, özgün bilgileri toplu ve açıklamalı bir şekilde veren, tek yayın özelliğine sahip bulunmaktadır.

Ayrıca bu kitabın Prof. Arslan Terzioğlu tarafından, "Helvahane defteri"ni bulan ve gerekli olanakları sağlayamadığı için yayınlayamayan değerli dostum merhum Eczacı Naşit Baylav hocaya ithaf edilmesi büyük bir kadirşinaslıktır.

"Helvahane defteri" üzerinde yıllarca çalışarak bu değerli "Belge"yi Türk hekimlik ve eczacılık tarihine kazandıran Sayın Prof. Terzioğlu'nu da tekrar içtenlikle kutlarım. Zira bu titiz çalışmasıyla Topkapı Sarayının sağlık teşkilatıyla ilgili şimdiye kadar bilinmeyen sırlarını ortaya çıkararak Prof. A. Terzioğlu Türk tababet ve eczacılık tarihine büyük bir hizmette bulunmuştur.